

ΒΙΒΑΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Actes du premier Congrès de la Fédération Internationale des Associations d'études classiques (A Paris, 28 Aout - 2 Septembre 1950). Paris, Librairie C. Klincksieck, 1951. Σελ. 405.

Είναι άλλητες περίεργο δτ: τὸ πρῶτο συνέδριο αλασσοκάνω σπουδῶν ἔγινε μόλις στὰ 1950. Ἀλλά, ὅπως παρατήρησε καὶ δ πρόεδρος τῆς Ι.Ι.Ε.С. κ. Carsten Höeg στὸν ἐναρχητήριο λόγο του, ἡ ἐκπληρωτικὴ αὐτὴ καθυστέρηση ἀποτελεῖ σημάδι: σοφίας καὶ ὄχι ἀδυναμίας. Μιᾶς σοφίας ποὺ διαφαίνεται: καலῶς φυλλομετροῦμε τὸν τόμο μὲ τὰ πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου αὐτοῦ, ποὺ δημοσιεύηται τόσο γρήγορα χάρη στὴν ἐνίσχυση τῆς U.N.E.S.C.O.

Οἱ περισσότερες ἀνακοινώσεις δημοσιεύονται: στὸν τόμο αὐτὸν ἀκέραιες καὶ μὲ τὴ χρονολογικὴ σειρὰ ποὺ ἔγιναν στὸ συνέδριο καὶ ποὺ κανονίστηκε νὰ συμπίπτει μὲ ὁρισμένο κύκλῳ θεμάτων. Ἐτοι: τὴν πρώτη μέρα οἱ ἀνακοινώσεις ἀναφέρονται στὸ γενικὸ ζήτημα: Ἡ Ἰγδοευρωπαϊκὴ κληρονομία καὶ τὰ μεσογειακὰ ὑποστρώματα. Γλωσσες, θεσμοί, Ηροσκείες. Ἀκολουθῶν, τὶς ἐπόμενες μέρες, ἀνακοινώσεις ποὺ περικλείονται μέσα στὰ ὅρια τῶν ἔξι τὸ προσδιλημάτων:

1. Διετήλις συνεργασία καὶ συντονισμὸς διδασκαλίας καὶ ἐκδόσεων. Τεχμηρώση, καὶ ἀνταλλαγές. 2. Τὰ Ἑλληνικὰ δάνεια στὸν Ρωμαϊκὸ κόσμο. 3. Οἱ μεγάλες διειλιγεῖς προσπάθειες καὶ τὰ ὅργανα ἐργασίας: ἐγκυκλοπαιδείες, εὑρετήρια, κατάλογοι, πίγακες, λεξικά. 4. Φύση καὶ χρονολογία τῶν Ἑλληνιστικῶν εἰσθορῶν. 5. Οἱ μορφὲς τῆς κοινῆς λατινικῆς. 6. Τὸ ἐκδοτικὸ πρόσθλημα. Συλλογές, ἐκδόσεις ἐπιστημονικές, ἐκδόσεις τεχνικές. Σειρὰ προτεραιότητας στὴ δημοσίευση τῶν μεσαιωνικῶν κειμένων. 7. Οἱ Ἑλληνικοὶ μύθοι στὴν τέχνη καὶ στὴ λογοτεχνία. 8. Ἡ λατινικὴ φιλολογία τῆς πατριστικῆς ἐποχῆς. Κατεύθυνσεις καὶ ἔρευνες. 9. Συζήτηση πάνω στὴν αλασσοκάνω σύγχρονη ἐκπαλαιότητα. 10. Ἡ Ἑλληνικὴ στυλιστική. 11. Ὁ ρωμανισμός: ὁργάνωση, πολιτιστικές καὶ οἰκονομικές ἀνταλλαγές: σχολές ἐπαρχιακῆς τέχνης. 12. Ἀγακοινώσεις ἔξω ἀπὸ τὰ ὁρισμένα πλαίσια. Τίτιωτικές συγκεντρώσεις.

Τὸ συνέδριο στὸ τέλος διειποωσε μερικές εὐχές, προτάσεις καὶ ἐκλήσεις, πήγε τὴν ἀπόβασην γὰρ ὅργανώσει τὸ δεύτερο συνέδριο τῆς Ἑλ-

ληγυικής και Λατινικής έπιγραφικής, που θὰ γίνει τὴν ἀγορᾶν τοῦ 1952 στὸ Παρίσι, καὶ ἔκλεισε μὲ τὴν προσφώνηση τοῦ προέδρου τοῦ συνέδριου κ. J. Margouzeau.

Εἶναι ἀδύνατο νὰ δῶσει κανεὶς καὶ τὴν πιὸ σύντομη περίληψη ὅλων τῶν ἀνακοινώσεων· ἀλλὰ τὸ ἵδιο δύσκολο εἶναι γὰρ κάνει μιὰ ἐπιλογῆ. Γιατὶ γιὰ τὸ φιλόλογο τὰ προθλήματα ποὺ ἀντιμετωπίστηκαν στὸ συνέδριο εἶναι ὅλα τὸ ἵδιο σημαντικὰ καὶ ἐνδιαφέροντα. Ήδη ἥμελα γὰρ σημειώσω μόνο τὴν ἰδιαίτερη σπουδαιότητα ποὺ ἔχουν οἱ ἀνακοινώσεις οἱ σχετικὲς μὲ τὴν Ἑλληνικὴν στυλιστικὴν· κι' αὐτὸν, γιατὶ ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὴν ἔνδειξην τῆς προσπάθειας ποὺ γίνεται ἀπὸ τὴν σύγχρονη, ἐπιστήμη τῆς φιλολογίας νὰ προχωρήσει στὴν μορφικὴν ἐξέταση τῶν Ἑλληνικῶν κειμένων, καὶ τοὺς ἄλλους τίτλους τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης τὸ ἔχει ἀπὸ χρόνια σὰν ἔναν ἀπὸ τοὺς κύριους στόχους τῆς στὴν μελέτη τῶν εἰκαστικῶν ἔργων. Ήδσα ζητήματα ποὺ δὲν ἔχουν ἀκέμηνον βρεῖ τὴν τελειωτικήν τους λόγη θὰ μποροῦσαν νὰ φωτιστοῦν ἀπὸ ἔνα τέτοιο ἀντίκρισμα! Φτάνει γὰρ σκεπτοῦμε τὸ πάντα ἐπίμαχο Ὁμηρικὸ πρόβλημα, ποὺ φαίνεται γὰρ ἀποκτᾶ καὶ πάλι καὶ νῦν ἐπικαρέστητα τὰ τελευταῖα χρόνια.

Ἄκριμη πρέπει νὰ σημειώσουμε τὴν προσπάθεια ποὺ σημειώθηκε στὸ συνέδριο αὐτὸν γὰρ ἔξεταστει σοθικὰ τὸ πρόβλημα τῶν αλασσικῶν σπουδῶν στὴν σημερινὴν ἐκπαίδευση. Κι' αὐτὸν γιατὶ οἱ φιλόλογοι, ποὺ δὲν εἶναι μόνο ἔρευνητές, ἀλλὰ καὶ δάσκαλοι καὶ κήρυκες τῶν ἀξιῶν τοῦ οἰνμαγισμοῦ, αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ ἀναγενῶσουν καὶ γὰρ συγχρονίσουν ἀπόθειες καὶ μεθόδους γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ζωντανή συμπαράστασή τους στὸν πνευματικὸν ἀγώνα τοῦ σύγχρονου ἀγθρώπου.

ΜΑΝ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ

The Swedish Archaeological Society. Swedish Archaeological Bibliography 1939-1948, Edited by Sverker Janson and Olof Vessberg. Uppsala 1951. Σελ. 360.

Ο τόμος αὐτὸς τῶν 360 σελίδων σκοπὸν ἔχει γὰρ κάνει γγωντές στοὺς ἐπιστήμονες ὅλου τοῦ κόσμου τὶς Σουηδικὲς ἀρχαιολογικὲς μελέτες τῆς δεκαετίας 1939-1948, ποὺ ἐπαγκόσμιος πόλεμος ἐμπόδισε νὰ γγωνθοῦν εὐρύτερα. Στὸν πρόλογο ὁ πρόεδρος τῆς Σουηδικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κ. Bengt Thordeman δηλώνει ὅτι γι' Ἐταιρεία σκοπεύει νὰ συνεχίσει αὐτὴ τὴν δημοσίευση μὲ τόμους ποὺ θὰ περιέχουν τὴν βιβλιογραφία περιόδων πεντάχρονων.

Η χρησιμότητα μιᾶς τέτοιας ἐργασίας δὲν ὑπάρχει λόγος γὰρ τοινοῦ, γιατὶ ἔλοι αἰσθανόμαστε ὅλο καὶ πιὸ πολὺ τὴν ἀνάγκη τῆς βιβλιογραφικῆς ἐνημέρωσης, ποὺ γίνεται μέρα μὲ τὴν μέρα δυσκολώτερη, κα-

Θώς οἱ δημοσιεύσεις πληθαίνουν ἀπεριόριστα καὶ εἶγαι ἀδύνατο γὰ τὶς παρακολουθῇ κανεὶς συστηματικά.

‘Ο τόμος αὐτὸς χωρίζεται σὲ 4 κύρια μέρη, μὲ ἄνιση μεταξύ τους ἔκταση: I. Βιβλιογραφία καὶ Ἰστορία τῆς (Σουηδικής) Ἀρχαιολογίας. II. Σουηδία. III. Ξένες χῶρες, καὶ IV. Ηίνακας δημοσιεύσεων. Ἀπὸ τὸ πρῶτο μέρος ἴδιαίτερα ἐνδιαφέρει τοὺς Ἑλληνες ἀρχαιολόγους τὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν Ἰστορία τῆς κλασικῆς Ἀρχαιολογίας στὴ Σουηδία, μιὰ Ἰστορία ποὺ ἔχει τὶς ἀρχές τῆς στὰ τέλη του 17ου αἰώνα καὶ ποὺ σημειώνει στὰ 1948 ἔνα σταθμὸ μὲ τὴν Ἰδρυση Σουηδικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου στὴν Ἀληγα, τὸ ὅποιο διευθύνει: δι γνωστὸς ἀρχαιολόγος Λακε Aakerström.

‘Απὸ τὸ δεύτερο μέρος, ποὺ εἶναι καὶ τὸ μεγαλύτερο (σ. 24 - 211), βλέπουμε πόσο μεγάλο εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Σουηδῶν γιὰ τὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα δὲλων τῶν ἐποχῶν τῆς πατρίδας τους καὶ πόσο πλούσιους καρπούς ἔχει ἀποδώσει τὸ ἐνδιαφέρον αὐτό.

Στὸ τρίτο μέρος, ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει κυρίως, παρακολουθοῦμε τὶς ἐργασίες τῶν Σουηδῶν ἀρχαιολόγων τὶς σχετικὲς μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἰταλία ποὺ παρουσιάστηκαν στὰ δέκα χρόνια 1939 - 1948. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀρχαιολογικὲς μελέτες βρίσκουμε στὴν ἔκθεση αὐτὴν καὶ τὶς ἀναφερόμενες στὴν Θρησκεία καὶ τὴν Ἰστορία. Ἔτσι ἔχουμε τὴ δυνατότητα νὰ ιαχυμάσουμε καὶ ἐδῶ τὴν ἐκπληκτικὴ συγγραφικὴ δραστηριότητα του Martin Nilsson, ποὺ ἀπλώνεται σὲ δλους σχεδόν τοὺς τομεῖς του Ἑλληνικοῦ κόσμου.

‘Απὸ τὸ μέρος αὐτὸς βλέπουμε πὼς οἱ Σουηδοὶ ἀρχαιολόγοι: στὴ μεγάλῃ τους πλειοψηφίᾳ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν προϊστορικὴ ἀρχαιολογία, καὶ κατατοπιζόμαστε στὶς ἔρευνες τῆς ἀποστολῆς τους στὴν Κύπρο, ποὺ τόσο σημαντικές ὑπῆρξαν, καὶ στὴν Ηελιοπόνησο, ποὺ ἐδωσαν πλούσιους καρπούς. Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε πὼς ἀπὸ τὴ συγοπτικὴ ἔκθεση τῶν ἐργασῶν ποὺ μᾶς δίγει: δ τόμος αὐτὸς μπορεῖ δ ἀγαγνώστης γὰ σχηματίσεις καθαρὴ, ἀντίληψη γιὰ τὰ προβλήματα ποὺ ἀγτιμετωπίζουν οἱ Σουηδοὶ ἐπιστήμονες καὶ νὰ διακρίνει τὴν τάση τους (πρόωρη κάποτε) νὰ προσχωρήσουν ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν εὑρημάτων σὲ πλατύτερες Ἰστορικὲς ὑποθέσεις καὶ θεωρίες. Τέλος μαθαίνουμε γιὰ τὶς λίγες (σχετικὰ μὲ τὶς προηγούμενες) μελέτες Σουηδῶν ἀρχαιολόγων ποὺ ἀναφέρονται σὲ θέματα τῆς καθαυτὸ Ἑλληνικῆς τέχνης καὶ ποὺ συχνὰ θίγουν βασικὰ καὶ πολὺ ἐνδιαφέροντα προβλήματα τῆς Ἰστορίας τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς τέχνης. Τὸ τέταρτο μέρος του τόμου μᾶς δίγει, μὲ ἀλφαριθμητικὴ σειρὴ τῶν συγγραφέων, ἀναλυτικὴ πίνακα γιὰ δλα τὰ Σουηδικὰ ἀρχαιο-

λογικά δημοσιεύματα τῆς δεκαετίας, που φτάνουν τὸν σημαντικότατον ἀριθμὸν 1244.

Ἡ γενικὴ παρατήρηση ποὺ μπορεῖ νὰ κάμει κανεὶς γιὰ τὴν πολὺ ἐνδιαφέρουσα τούτη βιβλιογραφία εἰναῑ ὅτι ὁ ἐπιτυχημένος συγδυασμὸς τοῦ 4ου μέρους ρὲ τὰ τρία προηγούμενα, ποὺ μετοδικὰ ὑποδιαιροῦνται σὲ εἰδικότερα θέματα, καὶ ἡ σαργύνει τῆς ἔκθεσης, ποὺ ξέρει νὰ διακρίνει πάντα τὸ καχίριο καὶ τὸ κύριο τῆς κάθη μελέτης συγδυᾶσσοντάς το μὲ τῆς προηγούμενης καὶ τῆς ἐπόμενης, κατατοπίζουν τὸν ἀναγνώστη μὲ τὸν πιὸ μεθοδικὸ καὶ ξεκούραστο τρόπο.

ΜΑΝ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ

Plotini Opera, tomus I. Enneades I-III. Ediderunt Paul Henry et Hans-Rudolf Schwyzer. Museum Lessianum, ser. philosoph. 33. Desclée de Brouwer et Cie, Paris—L'Édition Universelle, S. A., Bruxelles, 1951. Σελ. LVIII+420.

Κριτικὴ ἔκδοση τοῦ Πλωτίνου, ποὺ ν' ἀξίζει πραγματικὰ τὸ ὅγοια αὐτό, δὲν εἶχε καταρθώσει ὡς τώρα ν' ἀποχτῆσει ἡ φιλολογικὴ, ἐπιστήμη. Καὶ οἱ πιὸ πρόσφατες ἔκδόσεις, τοῦ Γάλλου E. Bréhier (1924-1938) καὶ τοῦ Ἰταλοῦ G. Faggin (1947-1949), δὲν εἶχαν ἔξαντλήσει τὴν χειρόγραφη παράδοση, οὕτε κὰν στηριχτεῖ στοὺς πιὸ ἀξιόπιστους κώδικες. Ἐτοῑ ἀπὸ τοὺς μελετητές τοῦ Πλωτίνου ἔλειπε ἡ ἀπαραίτητη βάση γιὰ νὰ προχωρήσουν στὶς ἔρευνές τους, μιὰ καὶ δὲν μποροῦσαν νὰ είναι: βέβαιοι ποιὰ ἦταν ἀκριβῶς ἡ παράδοση τοῦ κειμένου. Η ἔλλειψη αὐτῆς συμπληρώνεται τώρα μὲ τὴν νέα ἔκδοση, ποὺ μᾶς χάρισε γιὰ συνεργασία τοῦ Βέλγου Henry καὶ τοῦ Ἐλβετοῦ Schwyzer.

Οἱ δυὸι φιλόλογοι εἶχαν ἀρχίσει ἀπὸ χρόνια, ἀνεξάρτητα ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλο, νὰ κάγουν ὅλη τὴν προεργασία ποὺ χρειαζόταν γιὰ τὴν ἔκδοση ἑνὸς τόσο δύσκολου κειμένου. Ὁ Henry στὰ 1938 ἐκδίδει τὸν πρώτο τόμο τῶν Études Plotiniennes (Les états du texte de Plotin) καὶ στὰ 1941 τὸν δεύτερο (Les manuscrits des Ennéades. Deutéry, ἔκδοση στὰ 1948 δίχως ἀλλαγές, μὲ λίγες προσθήκες μόνο στὸ τέλος). Ὁ τρίτος τόμος (Histoire du texte) δὲν ἔχει ἀκόμη ἔκδοθει. Καὶ παλαιότερα δημοσιεύθηκαν τοῦ 1934, δὲ Henry εἶχε δημοσιεύει τὸν καρποὺς τῆς ἔρευνάς του γιὰ τὸν Πλωτίνο σὲ περιοδικὰ καὶ ιδιαίτερους τόμους. Ἀναφέρω μόνο τὶς Recherches sur la Préparation Évangélique d'Eusebe et l'édition perdue des œuvres de Plotin publiée par Eustochius (1935), ὅπου ἔδειξε ὅτι δὲ Εὐσέβιος χρησιμοποιοῦσε τὸ κείμενο τῶν Ἐγγεάδων ὅχι ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ Πορφύρίου, ἀλλὰ ἀπὸ μιὰν ἄλλην, χαμένη σήμερα, τὸ πιθανότερο τοῦ Εὐστοχίου. Παράλληλα ἔργαζόταν

και ὁ Schwyzer πάνω στὸ κείμενο τοῦ Πλωτίνου και ἀπὸ τὸ 1937 ἀρχισε νὰ δημοσιεύει τὰ πορίσματα τῆς μελέτης του πάνω στοὺς κυρίτερους κώδικες τῶν Ἐγγεάδων. Στὰ 1946 οἱ δυὸς φιλόλογοι ἀποφάσισαν γὰρ συνεργαστοῦν στὴν ἔκδοση τοῦ Πλωτίνου, ὅχι γιὰ γὰρ μειώσουν τὸν κόπο τῆς δουλειᾶς, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὸν διπλασιάσουν και μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν γὰρ φτάσουν σὲ ἐσο γίνεται ἀσφαλέστερα και ἀξιότερα ἀποτελέσματα. Ἔτοις χωριστὰ καθίνας ἐπεξεργάζεται τὸ κείμενο, μελετᾷ τοὺς κώδικες και καταρτίζει τὰ ὑπολινήματα. Ἔπειτα παραβάλλουν τὰ χειρόγραφά τους, ξαναγυρίζουν στοὺς κώδικες στὰ ἀμφίθελα χωρία, συζητῶν τὴν κάλιε γραφὴ και διόρθωση και τελικὰ ἀποφασίζουν μᾶς: πῶς θὰ διειρρηφώσουν ὁριστικὰ τὸ κείμενο. Καρπὸς τῆς ἰδανικῆς αὐτῆς συνεργασίας εἶναι ὁ πρῶτος τόμος τῆς ἔκδοσης τοῦ Πλωτίνου ποὺ βρίσκεται σήμερα στὰ χέρια τῶν φιλολόγων και τῶν φιλοισόφων.

Ο πρόλογος κατατοπίζει τὸν ἀγαγώνατη πάνω στὰ διάφορα ἔκδοτικὰ προσλήματα· μιλεῖ γιὰ τὶς παλιές ἐκδόσεις τοῦ Εὔστοχίου και τοῦ Πορφύριου, γιὰ τὸν ἀρχέτυπο κώδικα, γιὰ τὰ χειρόγραφα ποὺ μᾶς σώζονται, γιὰ τὶς πρώτες ἔντυπες ἐκδόσεις κλπ. Ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τοῦ Πλωτίνου—κάπου πενήντα—ξεχωρίζονται: ἐκεῖνα ποὺ εἶναι ἀντίγραφα κωδίκων ποὺ μᾶς ἔχουν σωθεῖ, δὲν ἔχουν λοιπὸν ἀξία γιὰ τὴν recensio παρὰ μόνο ὅπου τὸ πρότυπό τους ἔχει ὑποστεῖ κάποια βλάβη ἀργότερα. Οτακ μένουν κατατάζονται σὲ τέσσερες οἰκογένειες: ἔξιν ἀπὸ αὐτές στέκει, πιοναδικάς, ὁ Marcianus Graeaeus 209, ὁ πιὸ παλιός (ἀπὸ τὸν 12ο αἰ.), καθεὶς ἀλλοὶ ὅμως παρὰ ἀπὸ τοὺς καλύτερους.

Ἡ κύρια προσπάθεια τῶν ἔκδοτῶν στάληκε ἡ recensio, ὅχι τόσο ἡ emendatio, ἐπειδὴ συγκρίνοντας τὴν ἀμεσηγὴ μὲ τὴν ἔμμεση, παράδοση πιστοποίησαν ὅτι ὁ ἀρχέτυπος δὲν εἶχε παρὰ πολὺ λίγα σφάλματα, στεκόταν λοιπὸν πολὺ κοντά στὴν ἔκδοση τοῦ Πορφύριου. Κι ἐπειδὴ ὁ Πορφύριος εἶχε σεδίστει ἀπόλυτα τὸ κείμενο τοῦ δάσκαλου του, ἡ ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου τοῦ Ἰδίου τοῦ Πλωτίνου. Ἔτοις στὸ κείμενο δὲν ἔγιναν δεκτὲς πολλὲς διορθώσεις εἴτε τῶν ἔκδοτῶν εἴτε ἀλλων ἐρμηνευτῶν, οὔτε καν ἐκεῖ δημοσιεύεις εἴτε τῶν κειμένων τοῦ ἀρχέτυπου σημαίνει ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου τοῦ Ιδίου τοῦ Πλωτίνου. Τοῦτο σημαίνει ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου τοῦ Ιδίου τοῦ Πλωτίνου.

Τὸ κείμενο τὸ συγοδεύουν στὸ κάτω μέρος τῆς σελίδας τέσσερα ὑπολινήματα. Στὸ πρῶτο (apparatus testium) σημειώνονται κατὰ οἰκογένειες τὰ χειρόγραφα ποὺ παρέχουν τὸ κείμενο καθεὶς φορὰ (ἀμεσηγαράδοση). Σημειώνονται ἀκόμα και οἱ παραπομπὲς τῶν μεταγενέστερων ποὺ ἀναφέρονται στὸ κείμενο τοῦ Πλωτίνου, εἴτε ἐπαναλαβαίνοντας

τὰ ἔδια του τὰ λόγια είτε ἀποδίδοντας τὸ γόνημά τους (ἔμμεση παράδοση). Τὸ δεύτερο ὑπόμνημα (app. fontium) περιέχει τὶς παραπομπὲς σὲ παλαιότερους συγγραφεῖς, ποὺ φράσεις τους χρησιμοποιεῖ δι Ηλωτίνος. Στὸ τρίτο (app. marginalium) καταχωρίζονται: δοσα ἀναγράφονται στὸ περιθώριο τῶν χειρογράφων, είτε σχόλια είτε σημάδια (οη' [=σημείωσαι] καὶ ἄλλα σύμβολα). Τέλος τὸ τέταρτο (app. lectionum) περιέχει δλες τὶς ποικίλες γραφὲς τῆς παράδοσης.

Οἱ ἔκδότες ἡγήσανται νὰ κάνουν γιὰ τὸν Ηλωτίνο, μιὰν ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες πνευματικὲς μορφὲς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας, δ.τι γὴ φιλολογικὴ ἐπιστήμη εἶχε παραλείψει: δυὸς αἰῶνες τώρα νὰ κάνει. Καὶ τὸ ἔκχναν μὲν ἔναν τρόπο ὑποδειγματικό. Τὴ στιγμὴ κατὶ δι Ηλωτίνος είναι ἔνας ἀπὸ τοὺς καλύτερα ἔκδομένους ἀρχαίους συγγραφεῖς. Σ' αὐτὸς συντελεῖ καὶ γὴ θαυμάσια τυπογραφικὴ ἐκτέλεση μὲ καθαρότατα, ἐντελῶς κακούργια στοιχεῖα τῶν 10 στιγμῶν.

Οἱ πρῶτος τόμος περιέχει τὸ βίο τοῦ Ηλωτίνου ἀπὸ τὸν Πορφύριο καὶ τὶς πρῶτες τρεῖς Ἐγγεάδες. Δὲν ἔχει κανεὶς παρὰ νὰ εὐχαριστῇ στοὺς ἔκδότες νὰ συμπληρώσουν τὸ ἔργο τους τὸ γρηγορώτερο μὲ τὴν ἔδιαν ἀγάπην στὸ συγγραφέα καὶ μὲ τὸ ἵδιο πνεῦμα συνεργασίας μεταξύ τους.

Η ἀφιέρωση τοῦ βιβλίου συναδελφῶνει καὶ τοὺς πατέρες τῶν ἔκδοτῶν. Η ἔκδοση τοῦ Ηλωτίνου είναι: ἀφιέρωμένη στὴ μνήμη τοῦ Paul Henry, καθηγητὴ τῆς Χημείας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Λουδίου, καὶ τοῦ Edouard Schwyzer, τοῦ περίτημου γλωσσολόγου στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Βερολίνου.

Ι. Θ. ΚΑΚΡΙΔΗΣ

Martin i P. Nilsson, Opuscula selecta linguis anglica, francogallica, germanica conscripta, Vol. I. Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Athien. Acta Instituti Athienensis regni Sueciae. Series in 8°, II: 1. Lund, CWK Gleerup, 1951. Σελ. 456.

Στὸν τόμο αὐτὸν ἔχουν συγκεντρωθεὶ εἴκοσι: μικρότερες ἔργασίες τοῦ γνωστοῦ θρησκειολόγου καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Lund Martin Nilsson, δημοσίευμένες σὲ χρόνια παλαιότερα σὲ διάφορα περιοδικά, σουηδικά καὶ ξένα. Μέσα σ' αὐτές βρίσκονται: ἀρκετές, ποὺ δταν πρωτοδημοσιεύτηκαν προκάλεσαν πολὺ μεγάλη ἐντύπωση καὶ συζήτηση, ὅπως γὴ μελέτη γιὰ τὴν καταγωγὴ τῆς ἀρχαίας τραγωδίας — δι Nilsson ὑποστήριξε πὼς γὴ τραγωδία κατάγεται ἀπὸ τὸν ἐπιτάφιο θρῆνο —, γιὰ τὴν μυηγναϊκὴν καταγωγὴ τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας — κατὰ τὴν γνώμην μου ἔνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ καὶ πιὸ γόνιμα ἐπιτεύγματα

τῆς ἐπιστήμης μας στὰ τελευταῖα χρόνια —, γιὰ τὴν παράσταση τῆς Ψυχοστασίας σ' ἓνα μιγώντα ἀγγελία τῆς Κύπρου κτλ.

Τὸ πάρκουν στὸν τόμο αὐτὸν μελέτες γραμμένες πρὶν ἀπὸ σαράντα καὶ περισσότερα χρόνια. Στὸ μεταξὺ τὰ εὑρήματα πολλαπλασιάστηκαν καὶ νὶ φιλολογικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα προχώρησε. "Ετοι καὶ τοῦ ἑδού τοῦ συγγραφέα ἡ γνώμη γιὰ ὁρισμένα ζητήματα μπορεῖ νὰ ἔχει ἀλλάξει, εἴτε λίγο εἴτε καὶ πολὺ. "Λν ὁ Nilsson ἔγραψε σήμερα τὸ ὥραίο του ἀρθρό γιὰ τοὺς θεοὺς καὶ τὴν ψυχολογία στὸν "Ομηρο, ἔχω τὴν γνώμην πὼς οὐ' ἀπόφευγε νὰ μιλήσει γιὰ «τὸν ποιητὴν τοῦ Ζ» ἢ «τὸν ποιητὴν τοῦ Ω», ζπως μίλησε στὰ 1923, ὅταν ἔγραψε τὸ ἀρθρό του, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὰ πρόσφατα βιβλία τοῦ Bethle καὶ τοῦ Wilmowitz, ποὺ ὑποστήριζαν πὼς οἱ ρρψιῶνες αὐτὲς ἀποτελοῦσαν ἀρχικὰ αὐθυπόστατα ἐπύλαια καὶ μόνο ἀργότερα προστέθηκαν στὸ ὑπόλοιπο σῶμα τῆς Ἰλιάδας. Οὗτε πιστεύει σήμερα πιὰ πὼς ὃ διαυλός στὴν παράδοση τοῦ Μελέαχρου εἶναι στοιχεῖο μεταγενέστερο¹.

"Ετοι μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς σὲ ὁρισμένα σημεῖα οἱ ἐργασίες τοῦ Nilsson ποὺ διεκδίζουμε στὸν τόμο αὐτὸν εἶναι κάπως ἀπαρχαιωμένες. "Λν δημος ὁ συγγραφέας ἐπιχειροῦσε νὰ τροποποιήσει τὸ ἀρθρό του ἐκεῖ ὅπου ἀλλάξει γνώμη ὑστερα ἀπὸ τὶς δικές του καὶ τῶν ἀλλών φιλολόγων τὶς ὑστερώτερες ἔρευνες, δὲ οὐχ γρειαζόταν μόνο πολὺν καὶ πρόπτωσεις ἡ ἐπεξεργασία οὐχ κατά τὴν γνώμην μου σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἡ ἐπεξεργασία οὐχ κατάστερε τὴν ἐνότητα τῆς σύλληψης τοῦ θέματος. "Οταν πραγματεύεται κανεὶς ἔνα Ηέρια, μὲ τὰ ὑποκειμενικὰ καὶ ἀντικειμενικὰ δεδομένα τῆς στηγμῆς ἐκείνης διαμορφώνει τὴν μελέτη του σ' ἓνα δργανικὸ σύγολο. Κάλει μεταγενέστερη διόρθωση, ὅταν μάλιστα εἰσχωρεῖ βαθιά, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ διαταράξει τὴν ἕνιαί αὐτὴν σύλληψη. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸν ὁ συγγραφέας πολὺ σωστὰ ἔκανε ποὺ ἀφήσει τὰ παλιά του ἀρθρά διχως καμὰν ἀπολύτως ἀλλαγή, καὶ μόνο ποὺ καὶ ποῦ στὶς ὑποσημειώσεις ἀναγράφει τὴν γεώτερη βιβλιογραφία.

Δὲν πρέπει ἀλλωστε νὰ ξεχγοῦμε πὼς ὁ συγγραφέας εἶναι ἀπὸ τοὺς διασημότερους θρησκειολόγους τῆς ἐποχῆς μας, ἐνας ἀπὸ τοὺς κύριους ἐκπρόσωπους τῆς «Ιστορικῆς σχολῆς» στὴν ἔρευνα τῆς θρησκείας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Μὲ τὸ τεράστιο σὲ σγκο καὶ ἀξία ἔργο του ἐπηρέασε ἀποφασιστικὰ τὴν πορεία τῆς φιλολογικῆς ἔρευνας στὰ γεώτερα χρόνια. "Ετοι καὶ τὰ παλιά του ἀρθρά ἐξανοίσουσιν νὰ εἶγαι πολύτιμα στοὺς μελετητές τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ποὺ ἀν δὲν τὰ ἔδρισκαν συγκεντρωμένα, Ήλα τοὺς γῆταν δύσκολο πολὺ νὰ τὰ βροῦν, ἔτσι σκόρπια

¹ Έθες M. Nilsson, Om Homeros, Historiska Tidskrift, 1950.

ποὺ ἔμεναν ὡς τώρα στὰ διάφορα περισσικὰ—τοὺς εἶναι πολύτιμα, καὶ δταν ἀκόμα ἐδῶ κι' ἔκει ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ κάποιαν ἀναθεώρησην. Ἐπειτα, στὶς πνευματικὲς ἐπιστῆμες τὰ πράγματα εἶναι κάπως διαφορετικὰ ἢ πὴ δ, τι: στὶς ἐφαρμοσμένες. Μιὰ νέα φυσικὴ π. χ. θεωρία κάνει ἵ τουλάχιστο πρέπει νὰ κάνει περιττή, κάθε σχετικὴ προηγούμενη. Στὶς πνευματικὲς ἐπιστῆμες ὅμως οἱ σημαντικές, οἱ «κλασσικὲς» ἐργασίες δὲ χάνουν ποτὲ τὴν ἀξία τους, ὅσο παλιές καὶ νὰ εἶναι. Μπορεῖ κανείς, δταν μελετάει τὴν ἀρχαία τραγωδία, ν' ἀγορήσει τὸ ἔργο π. χ. τοῦ Welcker, παρ' ὅλο ποὺ ἔχουν περάσει πάνω ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια ἢ πὸ τότε ποὺ παρουσιάστηκε:

Μὲ ἀνυπομονησίᾳ περιμένουμε καὶ τὸν δεύτερο τόμο τῶν *Opuscula Selecta*. Στὸ θαλερὸ καὶ σεβαστὸ πρεσβύτη εὐχόμαστε νὰ ζήσει ἀκόμα χρόνια πολλά, γιὰ νὰ ἔξακολουθήσει νὰ χαρίζει στὶς νεώτερες γενιὲς τῶν φιλολόγων καὶ ἀλλούς καρπούς τῆς ἀνεξάντλητης σοφίας του.

I. Θ. ΚΑΚΡΙΔΗΣ

Martin P. Nilsson, Cults, Myths, Oracles, and Politics in Ancient Greece. Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, Series in 8°, I. Lund 1951. Σελ. 179.

Ἐνα καινούργιο βιβλίο τοῦ Martin Nilsson ἀποτελεῖ πάντα γεγονὸς σημαντικὸ καὶ εἰναι χαρὰ γιὰ κάθε φιλόλογο. Ἡς μᾶς εἰδοποιεῖ στὸν πρόλογό του διὶ «τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶναι καρπὸς ἀπὸ τὶς ὥρες τῆς σχολῆς του» καὶ δὲν ἔχει τὴν πρόθεση νὰ μᾶς προσφέρει τίποτε τὸ νέο. Ἱσως νὰ μὴν ὑπάρχει, ἀλήθεια, τίποτε σχετικὸ μὲ τὴν Ἑλληνικὴ θρησκεία ποὺ νὰ μὴν τὸ ἔχει; Ήξει κάπου ἀλλοῦ δὲ Nilsson, μάλιστα τώρα ποὺ ἔχει συμπληρωθεῖ ἡ ἔκδοση τῆς δίτομης *Ιστορίας* του τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας. Ἀλλὰ δὲ Nilsson έχει μιὰν ἔξαίρετη ἴκανότητα νὰ ρίχνει ἐκεῖ ποὺ θέλει ἔνα δυνατὸ φῶς καὶ νὰ φωτίζει μιὰν ὅψη τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας, ποὺ μᾶς τὴν ἔδειξε Ἱσως ἀλλοτε, ὅμως δὲ μᾶς είχε ἀφήσει γὰ σταθεῦμε πολὺ σ' αὐτήν. Καὶ καθὼς γί Ήρησκεία στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα είναι: δεμένη μὲ δλες τὶς ἀλλες ἔκδηλώσεις (πολιτικές, πνευματικές, καλλιτεχνικές) γί Ηεώρηση τῶν θρησκευτικῶν ἐκδηλώσεων μπορεῖ γὰ γίνει σιγά-σιγά μιὰ γενικὴ θεώρηση τῆς ίστορίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας.

Στὸ ἔργο ποὺ ἔχουμε μπροστά μας παρακολουθοῦμε τὶς λατρείες, τοὺς μύθους καὶ τοὺς χρησμοὺς στὴ σχέση τους μὲ τὴν πολιτικὴ ζωή. Ἀφοῦ σὲ μιὰ γενικὴ εἰσαγωγὴ τοποθέτησε δὲ Nilsson τὸ πρόσβλημα, προσχωρεῖ στὴ λεπτομερειακὴ ἔξέταση, τῶν θεμάτων.

Μάς θυμίζει, ότι στις περιπτώσεις συνοικισμού (Μεγαλόπολις, Αχαρέις κ.ά.) οι ιδρυτές τής πόλης ήθελαν να ένισχύσουν αὐτή τη συνοικισμού συγκεντρώνοντας τις λατρείες από τα διάφορα συμμείκη τής περιοχής στη γένια κεντρική πόλη (σ. 21 κέ.). Άλλα σε περιπτώσεις που μιά λατρεία γίταν ριζωμένη σ' έναν τόπο και γίταν άδυνατη για μετακίνησή της, για πολιτική ένστητα ένισχυόταν με τη δημιουργία στήν κύρια πόλη ένος κλάδου τής άρχικής λατρείας η με την ποιμπή πρός την παλαιά ή από την παλαιά (σ. 25). Τέτοια παραδείγματα έχουμε από τις Έλευσίνες π.χ. τής Βοιωτίας που προσαρτήθηκαν στήν Αθήνα από τὸν Ηεισίστρατο¹.

Διεξόδικα έχθέτει ο Nilsson τὴν προσπάθεια που έκαναν οι Αιγυπτίοι να προσαρτήσουν τὴν Σαλαμίνα και πάσο στὸ σκοπὸν αὐτὸν χρησιμοποιήσαν τις λατρείες. Λατρείες τῆς Σαλαμίνας μεταφέρθηκαν στήν Αθήνα και οι Σαλαμίνιοι ἀπόχτησαν τὸ δικαίωμα νὰ παίρουν μέρος σὲ Αιγυπτικές. Τὸ σπουδαιότερο δμως καὶ μοναδικὸ εἶναι ότι ή Αιγυπτική πολιτεία πλήρων γιὰ θυσίες τοῦ γένους τῶν Σαλαμίνων, κάτι που δὲ γινόταν γιὰ καγένα γένος ἀθηναῖκό (σ. 35).

Κάποια πολιτικὴ σκοπιμότητα διαχρίνει ὁ συγγραφέας και στὴν πομπὴ τῶν Έλευσινίων μυστηρίων, χωρὶς δμως νὰ έπιμένει στὸ πολὺ γνωστὸ θέμα τῶν μυστηρίων.

Ἄροῦ τέλος φέρει καὶ μερικὰ ἄλλα παραδείγματα, ἔξετάξεις τις περιπτώσεις λατρείας που σχετίζονται μὲ τὴν ἐνιτερικὴν πολιτικὴν τῆς Αθηνᾶς και σγμειώνει ιδιαίτερα τὴν καυσέρωση τῶν Βεγδύδειων στὸν Ηειραία, σὲ μιὰ ἐποχὴν ποὺ ή Θράκη ἀποκτοῦσε ξεχωριστὴν σημασία γιὰ τοὺς Αιγυπτίους (συμμαχία μὲ τὸν Σιτάλκη).

Στὸ δεύτερο κεφάλαιο ἀσχολεῖται μὲ τὴν πολιτικὴν σημασία τῶν μύθων. Ήξετάζει πρῶτα - πρῶτα τοὺς ἀθηναῖκοὺς μύθους, μὲ τοὺς ὄποιοὺς οἱ Αιγυπτίοι ήθελαν νὰ θεμελιώσουν στήν ήθικὴν ἀξία τῆς παράδοσης τις προσπάθειές τους γιὰ ἐπέκταση και γηγεμονία. Σιὸ δεύτερο μέρος τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ, ποὺ έχει τὸν τίτλο «Ancestors and Hero-myths», ο Nilsson καταρθώνει, μὲ τὴν μοναδικὴν δυνατότητα ποὺ τοῦ δίνει γιὰ ἀπόλυτη γνώση τοῦ διλικοῦ, νὰ παρακολουθήσει μέσω ἀπὸ λαζαρίτης τῶν ἀρχαίων πηγῶν τοὺς πιὸ σημαντικοὺς γενεαλογικοὺς μύθους

¹ Ο Nilsson σημειώνει ότι τὸ παλαιότερο τοῦ θεοῦ τῆς πόλης, τοῦ Διονύσου, μεταφέρθηκε ἀπὸ τὴν γαύ τῶν Έλευθερῶν στήν Αθήνα, και στις Έλευθερές «some rite imitating this was performed», παραπέμποντας στὸν Πανοσανία 1, 38, 2 (πρόκειται γιὰ τυπογραφικὸ λάθος ἀντὶ 1, 38, 8), διότι δημος ἀναφέρεται μόνο στο τὸ ἀγαλμα τοῦ θεοῦ ποὺ είδε ὁ Πανοσανίας «ἐει μίμησιν ἔκεινου πεποιητα».

καὶ νὰ φτάσει σὲ συσχετίσεις καὶ συμπεράσματα ποὺ ἔξηγούν πολλές παραλλαγές τους, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητας.

Τὸ διάκριτο ποὺ προσφέρουν οἱ μύθοι εἶναι πολὺ πλούσιο. Τοὺς συναντοῦμε σὲ κάθε σημείο τῆς ἀρχαίας ζωῆς. ⁷ Ετσι δὲ Nilsson προχωρεῖ στὴν ἔξεταση τῶν μύθων ποὺ χρησιμοποιοῦθηκαν στὴν πολιτικὴ προπαγάνδα τῆς ἀρχαιότητας. Οἱ μύθοι τοῦ Ἀρείου Ηάγου, οἱ μύθοι τοῦ Θηραϊκοῦ κύκλου, δύπις τοὺς παραδίγουν οἱ τραγικοὶ τῆς Ἀθήνας σὲ ἔργα τους γραμμένα στὰ χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, οἱ μύθοι στοὺς ἐπιτάχυιους λόγους, οἱ μύθοι στὰ χρόνια τῶν Ηεραικῶν πολέμων, ή ἐκμετάλλευσή τους ἀπὸ τὸν Ἰσσοκράτη⁸ δλαχ αὐτὰ μαζὶ ὀλοκληρώγουν τὴν ἀντίληψή μιας γιὰ τὸ ζῆτυγμα καὶ βεβαιώνουν πὼς ἀποτελοῦσαν σημαντικὸ δύπλο πολιτικῆς προπαγάνδας — μὲ τὴ σοδαρή δύναμη διευκρίνηση⁹ δὲ: δὲν πρέπει νὰ «ἔχουμε τὴν προκατάληψη πὼς οἱ μύθοι ἡταν φανταστικὸ κατασκεύασμα καὶ δχὶς ιστορικὰ γεγονότα. Γιὰ τοὺς Ἕλληνες ή ήρωικὴ μυθολογία ήταν ή πρώτη τους ιστορία».

Τὰ παραπάνω παραδείγματα δείχνουν τὴν χρήση τῶν μύθων στὴν ἑστατερικὴ πολιτικὴ προπαγάνδα. «Ομοιοὶ τοῦ Ἕλληνες, ίδιαίτερα οἱ Ἀθηναῖοι, θέλγοσαν γὰ τοὺς ἐκμεταλλευθούς καὶ στὴν προπαγάνδα τῆς ἑξιτερικῆς τους πολιτικῆς. Μύθοι ποὺ ἀπόδειχναν τὴν καταγωγὴν ἔνοντα λκῶν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες καὶ τὴ συγγένειά τους μὲντοὺς πλάστηκαν ἀπὸ τὰ χρόνια τῶν Ηεραικῶν πολέμων. Καὶ δὲν ἡταν μόνο οἱ Ἀθηναῖοι ποὺ τοὺς ἐκμεταλλεύονταν. Οἱ Nilsson δείχνει πόσο μεγάλη ἐκμετάλλευση αὐτῶν ἔκανε δὲ Φίλιππος τῆς Μακεδονίας γιὰ τοὺς πολιτικούς του σκοπούς, καὶ οἱ μακεδονίζοντες γιὰ λογαριασμό του (ίδιαίτερα δὲ Σπεύσιππος), καὶ ή διναστεία τῆς Ἡπείρου πού, πράκτικ ἀσυγήθιστο γιὰ τὴν Ἑλληνικὴν διοικητοθεσία, είχε πάρει δληγ ὄνδρια μυθικὰ (Νεοπτόλεμος, Ηύρρος, Ἀλέξανδρος, Τεῦχρος, Ἐλενος κλπ.). Τὴν ίδια προσπάθεια βρίσκουμε καὶ στοὺς διαδόχους, νὰ δημιουργήσουν μιὰ νόμιμη βάση γιὰ τὴ βασιλεία τους. Ήταν κατί ποὺ συνεχίστηκε ἡ τοὺς ἑλληνιστικοὺς καὶ τοὺς ρωμαϊκοὺς ἀκόλητη χρόνους.

Στὸ τρίτο κεφάλαιο ἔξετάξεται ή σημασία τῶν χρησιμῶν γιὰ τὴν πολιτικὴ προπαγάνδα. «Οἱ χρησιμοὶ είχαν τὴν πιό μεγάλη σημασία καὶ ἐπηρέαζαν βαθιά τὸ λαό» (σ. 123). Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸς οἱ Σπαρτιάτες βασιλεῖς είχαν τοὺς «Ηυδίους», ἀγγελιοφόρους ποὺ μεταφέρναν τοὺς χρησιμοὺς τοῦ Δελφικοῦ μαντείου. Ἀλλὰ καὶ ή ἀποχὴ τῆς Κρήτης καὶ τοῦ Ἀργούς ἀπὸ τὴν πανελλήνια προσπάθεια τῆς ἀπόκρουσης τῶν Ηερσῶν διφείλεται στὴν ἐπίδραση τοῦ ζῶον μαντείου, τοῦ δποίου εἶναι γνωστὸς δὲ μηδὲσμός.

Γιά νά άντιληφθούμε όμως τους τρόπους τής πολιτικής προπαγάνδας στη δημοκρατική Αθήνα, δέν πρέπει νά ξεχνούμε, μάς λέει: ο Nilsson, τους άνωνυμους χρησμούς. Και οχι μόνο στην Αθήνα και σε όλες Ελληνικές πόλεις οι χρησμοί αύτοι είχαν την ίδια σπουδαιότητα.

Στό βιβλίο του ο Nilsson προσθέτει: δύο παραρτήματα. Τό πρώτο για τις Ιωνικές φυλές, δύπου άντικρούντας τόν Latte (Pauly - Wissowa, Realencycl., XX, σ. 1000) υποστηρίζει την κοινή, άντιληφη έτι οι γνωστές από την Αθήνα 4 φυλές ήταν οι άρχικές παλιές Ιωνικές και καταλήγει στό δυμπέρασμα έτι πρέπει νά θυμηθείν και στη Μυκηναϊκή έποχή. Αύτό σημαίνει έτι «ύπηρχε στη Μυκηναϊκή έποχή μιά δργάνωση του λαού, βασιζμένη στή διαφοροποίηση που προήλθε από την κοινωνική και την οικονομική, άναπτυξη και τις ειδικές συνθήκες μιάς πολεμικής κοινωνίας». Στό δεύτερο έξετάζει τις φρατρίες, άντικρούντα τη γνώμη του H. Wade-Gery (Class. Quarterly, XXV, 1931, σ. 129) έτι οι Δημοτιοίδες δέν ήταν φυλή, άλλα μιά μικρή άριστο-κρατική διμάσια που από παλιά χρόνια είχε τό προγόμιο νά φυλάξει τους θεσμούς και τό άρχειο τής φρατρίας (που λεγόταν Δεκελειεῖς), και δέχεται έτι οι δργεώνες δέν ήταν «λατρευτική έταιρεία», άλλα άπλως σήμαινε τό λαό που έπαιρνε μέρος σέ μιά θρησκευτική τελετή. Άκριμη έτι για μεταρρύθμιση τῶν φρατριῶν που έγινε από τό Σόλωνα (οχι τὸν Κλεισθένη) σήμαινε την ύποχρέωση τῶν παλαιών φρατέρων νά δεχτούν στή φρατρία τους δργεώνες. Τέλος έξετάζει τις λατρείες τῶν γενῶν, που έγιναν κάποτε λατρείες φρατριῶν, άφού τό γένος ύπηρξε ο πυρήνας τής φρατρίας.

Είναι άδύνατο νά συνοψίσει κανείς σὲ ένα τόσο σύντομο σγημείωμα τό πλούσιο ύλικό που μάς προσφέρει αύτό τό βιβλίο. Άκριμη είναι άδυνατο γιά συζητήσει τις λεπτομέρειες και γιά φέρει άντιρρήσεις στό ένα γι τό άλλο σημείο. «Οποιος θά ηθελε νά κάμει κάτι τέτοιο Ήλι έπρεπε γιά άσχοληθεί μὲ κάθε ζήτημα ξεχωριστά.

Έμεις χαιρόμαστε τή νέα προσφορά του Martin Nilsson, που μὲ τή ραθιά γνώση του Ελληνικού κόσμου, τό διαπεραστικό βλέμμα και τή στοχαστική του κρίση μπόρεσε νά παρουσιάσει άναγλυφα μιά έφη του πολυσύνθετου φαινομένου τής άρχαίς θρησκείας και μυθολογίας, συγάπτοντάς το μὲ τή πολιτική ιστορία τής Ελλάδας.

D. L. Page, *A New Chapter in the History of Greek Tragedy*. Cambridge 1951.

Τὸ μικρὸ αὐτὸ φυλλάδιο περιέχει τὸ ἐναρχτήριο μάθημα τοῦ καθηγητῆ D. L. Page στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Cambridge, ποὺ ἔγινε τὸν Ιανουάριο τοῦ 1951. Ὁ γνωστὸς αὐτὸς Ἐλληνιστὴς εἶχε τὴν εὐκαιρία, ἀρχίζοντας τὰ μαθήματά του, νὰ ἀσχοληθῇ μὲ ἔνα καινούργιο ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κείμενο, ποὺ πρὶν ἀπὸ λίγους μῆνες εἶχε γίνει γραπτό. Ηρόκειται γιὰ τὸ ἀπόσπασμα ἐνὸς δράματος, ποὺ σώθηκε σ' ἔνα κομμάτι πάπυρο Ὁξυρρυγχικὸ καὶ τὸ δημοσίευθε ἡ Lobel τὸ καλοκαίρι τοῦ 1950. Εἶγαι αὐτὸ ποὺ μελετᾶ δικαίωματα τῆς Κακριδῆς στὴν ἀρχὴ τοῦ τόμου αὐτοῦ τῶν «Ἐλληνικῶν».

Τὴν σημασία τοῦ νέου εὑρήματος δείχγουν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἴδιατερη, δημοσίευση τοῦ Lobel (ἔξι ἀπὸ τὴν σειρὰ τῶν παπύρων τῆς Ὁξυρρυγχου), τὸ ἐνδιαφέρον τῶν γνωστῶν φιλόλόγων Lobel, Maas, Page, Latte, Κακριδῆ, ποὺ τὸν πρῶτο κιόλας χρόνο δημοσίευσαν τὶς παρατηρήσεις τους, καὶ ἀκόμη ὁ τίτλος τοῦ Page: «Ἐνα καινούργιο κεφάλαιο στὴν Ἰστορία τῆς Ἐλληνικῆς Τραγῳδίας». Θὰ προσθέσω πώς τὸ ἐνδιαφέρον ἔχει μεγαλώσει ἀπὸ τὴν στιγμὴν ποὺ οἱ παραπάνω φιλόλογοι χωρίστηκαν, σχετικὰ μὲ τὴν χρονολόγησή του, σὲ δύο, ὑποστηρίζοντας τὶς πιὸ ἀπόμακρες μεταξύ τους χρονολογικὲς τοποθετήσεις (ἔξαρση δικαίωματα τῆς Κακριδῆς, ποὺ ὑποστηρίζει μόνο τὴν μεταχρονίστειαν τοποθέτησή του).

Τὰ δέδικα στοιχεῖα, ποὺ μᾶς προσφέρουν οἱ 16 στίχοι τοῦ ἀποσπάσματος καὶ τὰ λείψαγα τῶν ὑπόλοιπων δύο στηλῶν, εἶναι: 1) ὅτι πρόκειται γιὰ τραγῳδία, 2) ὅτι ἡ τραγῳδία εἶχε γιὰ θέμα τῆς τὴν Ἰστορία τοῦ Γύγη, ὅπως τὴν ἔρουμε ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο, καὶ 3) ὅτι ἡ τραγῳδία καὶ ἡ Ἰστορία τοῦ Ἡρόδοτου σχετίζονται ἀμεσα, καὶ οἱ διαφορές τους δὲν εἶναι: οὐσιαστικές καὶ πολὺ λιγότερες, παρατηρεῖ δικαίωματα τῆς Page, ἀπὸ δεσμού σημείωσε δ Lobel.

Ο καθηγητὴς Page προχωρεῖ καὶ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἔχει γιὰ πρότυπό του τὴν τραγῳδία καὶ στὴ διήγησή του (1, 6 - 13) κάνει περίληψή της, γιατὶ «τεχνικές ἐνδείξεις τοποθετοῦν τὴν τραγῳδία σὲ προηροδότεια περίοδο» (σελ. 6). Αὐτὲς εἶναι πρῶτα - πρῶτα γιὰ κατασκευὴ τοῦ στίχου: 1) Οἱ ἀναλύσεις, ὅπως παρατήρησαν καὶ οἱ ἄλλοι μελετητές, λείπουν ἐντελῶς. 2) «Ολοι σχεδὸν οἱ στίχοι ἀποτελοῦν λίγο πολὺ προτάσεις διλοχληρωμένες. 3) Τέλος τὸ λεξιλόγιο ἔχει κάτι κοινὸ μὲ τοῦ Αἰσχύλου καὶ τίποτε ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ μᾶς κάνει γὰρ κλίγουμε πρὸς μιὰν ὑστερώτερη χρονολόγηση (σελ. 22). Άλλως, ὅπως ὁ ίδιος σημειώνει, «τὰ σημεῖα αὐτά, χωρίστηκαν καθένα, δὲν ἔχουν μεγάλη σημασία».

Τὴν πρώτη ἔνδειξη ἀνατρέπει ὁ Ἰδιος στὴν σημ. 15 (σελ. 42), τὴν δεύτερη στὴν σημ. 16 (σελ. 42) καὶ τὴν τρίτη τὴν αλονίζει ἡ προσεχτικὴ ἔξεταση τοῦ λεξιλογίου στὴν σημ. 14 (σελ. 41). «Ομως προσθέτει: «Καὶ τὰ τρία μαζὶ ἔχουν κάποια βαρύτητα. Ἀλλὰ μποροῦν γὰρ αλίγουν τὴν πλάστιγγα μόνον δταν συγδυαστοῦν μὲνα ἰδιαίτερο ζήτημα μετρικῆς τεχνικῆς, γιὰ τὸ δποιο εἶναι δυνατὸν νὰ μιλήσει κανεὶς μὲ περισσότερη ἀκρίθεια καὶ ἔμφαση». Πρόκειται γιὰ τὴ διπλοσυμφωνικὴ ἀξία τοῦ συμπλέγματος ἀφωνο + ὑγρὸν ἢ ἕρρον. Αὐτὸν γιὰ τοὺς ἄλλους τραγικοὺς τοῦ θεοῦ αἰώνα ἀποτελεῖ σπανιότατη ἐξαιρεση, ἐνῶ εἶναι κανόνας ἀπαράθιτος γιὰ τοὺς ιαμβογράφους τοῦ θεοῦ καὶ θεοῦ αἰώνα. Ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἔνδειξη, φέρνει πάλι ὁ Ἰδιος τὴν ἀντίρρηση ὅτι: «Ἡλικία μποροῦσε γὰρ εἶναι σύμφωνη, ἀπὸ μόνη τὴν ἀποψήν, τῆς ποσότητας, μὲ τὴν ἀπόδοσην τοῦ δράματος μαζὶ σὲ μιὰ πάρα πολὺ διστεριώτερη ἐποχὴ – στὰ χρόνια τῆς παρακμῆς τῆς τραγιωδίας τὸν τοῦ αἰώνα» (σελ. 23), σημειώνοντας (σελ. 43, σημ. 21) ὅτι τὸ θεό καὶ θεοῦ ἀπόσπασμα τοῦ Μοσχίωνος μαζὶ δίνουν τέσσερα παραδείγματα διπλοσυμφωνικῆς ἀξίας αὗτοῦ τοῦ συμπλέγματος χωρὶς κανένα ἀντίθετο, σὲ δοθήσιον. «Ἐτοι φτάνει στὸ τελευταῖο «ἀποφασιστικὸν» ἐπιχείρημα. «Γιὰ» αὐτὸν γυρνοῦμε ἀπὸ τὴν ποσότηταν στὴν ποιότητα». Στὸ στ. ὃ ὁ δράσας, τὸ σύμπλεγμα ἀφωνο + ὑγρὸν ἔκτείνει: τὸ βραχὺ σ., ποὺ ἀνήκει σὲ ἄλλη λέξη. Κάτι: παρόμοιο εἶναι σχεδὸν ἀγνοῦστο στὴν Ἀττικὴ τραγιωδία ὅλων τῶν ἐποχῶν. «Ομως, ὅπως παρατήσομε ὁ Iobel καὶ τὸ σημειώνει καὶ ὁ καθηγητὴς Page, τοῦτο εἶναι πολὺ συγχρισμένο στὴν Ἀλεξανδρινὴ τραγιωδία καὶ γενικὰ στὴν Ἀλεξανδρινὴ ποίηση. Τέλος στὴ στήλη, 1 στίχ. 15 ἔχουμε τὸ προεδραῖο, ὅπου τὸ βραχὺ ε τῆς συλλαβῆς αἵς αὔξησης ἔκτείνεται πρὶν ἀπὸ τὸ σύμπλεγμα ἀφωνο + ὑγρὸν. Ἀλλὰ τὸ παράδειγμα αὗτὸν ἀποτελεῖ λεπτομέρεια τῆς γενικῆς παρατήρησης γιὰ τὴ διπλοσυμφωνικὴ σημασία τοῦ συμπλέγματος, ποὺ καὶ αὐτὴν ἔχει τὰ παραδείγματά της (λίγα βέβαια) σὲ ὅλους τοὺς τραγικούς.

Απὸ δλα τὰ προσγγούμενα μποροῦμε γὰρ συμπεράνουμε μὲ βεβαιότητα, ὅτι τὸ ἀπόσπασμά μαζὶ εἶναι ἀπίθανο γὰρ ἀνήκει στοὺς γνωστοὺς τραγικούς τοῦ αἰώνα, καὶ γὰρ αλίγουμε πρὸς τὴν Φρύνικο, ἀλλὰ καὶ πρὸς μιὰ πολὺ μεταγενέστερη ἐποχή.

Τὴν ἐνίσχυση τῆς ἀπόδοσής του σὲ προσκισχύλεια χρόνια βρίσκει ὁ καθηγητὴς Page καὶ στὸ θέμα τῆς τραγιωδίας. «Η παρατήρηση ὅτι: «Δέν πρέπει: γὰρ παραβλέψουμε ὅτι ἡ ἀπεικόνιση βαρβαρικῶν χαρακτήρων μὲ φανταστικὴ ἐσθῆτα καὶ παράξενους τρόπους γίταν ἐξαιρετικὰ δημοφιλῆς μόνο στὴν πολὺ πρώιμη περίοδο τῆς Ἀττικῆς τραγιωδίας», εἶναι πολὺ σημαντική, καθὼς μάλιστα συμπληρώνεται μὲ τὴν εἰδικό-

τερη παράθεση πληροφοριῶν γιὰ τὰ δράματα τοῦ Φρυνίχου ποὺ ἔρουμε καὶ μὲ τὴ διαπίστωσῃ ὅτι τὸ *Ι/*, τουλάχιστο τῶν δράμάτων τοῦ Αἰσχύλου, ἀπὸ δσα τουλάχιστο σώθηκαν οἱ τίτλοι, εἰχαν βαρθικρικοὺς χορούς. Ἔτοι πολὺ δικαιολογημένη καταλήγει στὸ συμπέρασμα: «Εἰναι πραγματικὰ ἀξιοσημείωτο μὲ πόση συνέπεια ἡ ἔνδειξη μᾶς κατεύθυνε πρὸς αὐτὴν τὴ διεύθυνση».

Στὴ συνέχεια δὲ καθηγητὴς Page συζητεῖ τὸ ζῆτημα τοῦ χοροῦ. Κάνει τὴν ὑπόθεσην ὅτι στὸ πρῶτο μέρος τοῦ δράματος (τὸ ἀπόσπασμα ποὺ σώθηκε τὸ τοποθετεῖ στὸ *Χο*), ὅπου μιλοῦσε ὁ Κανδαύλης καὶ ὁ Γύγης (τὸ διάλογο τὸν ἔρουμε ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο *I*, 8 - 9), πιθανὸν νὰ ὑπῆρχε χορὸς ἀπὸ τοὺς συμβούλους τοῦ βασιλεῖα, «τῶν ἐποίων ἡ Γύγης ἦταν ἀρχηγός». ἐπειδὴ ὅμως ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμά μας συνάγεται μὲ πολὺ μεγάλη πιθανότητα, ὅτι πρέπει ἡ βασίλισσα νὰ μιλᾷ σὲ χορὸν καὶ τὸ πιὸ σύμφινο μὲ τὶς γυνώτεις μᾶς εἶναι ὁ χορὸς αὐτὸς νὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ γυναῖκες, βγαίνει τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἔχουμε δύο χορούς, ἕναν ἀνδρικὸν καὶ ἕνα γυναικεῖον. Ἡ τέτοια τεχνικὴ τοῦ δράματος δῆγει κατὰ τὸν καθηγητὴν Page πάλι: στὴν τεχνικὴ τῶν χρόνων τοῦ Φρυνίχου καὶ τοῦ Αἰσχύλου.

Αὐτὴ ἡ ἔνδειξη ὅμως εἰναι πολὺ ἀδέσχιγμα στηρίζεται σὲ μιὰ ὑπόθεση ἀνεξακρίβωτη καὶ ἵσως ἀδύνατη. «Ολη ἡ σειρὰ τῶν συλλογισμῶν τοῦ καθηγητὴν Page στηρίζεται στὴν προϋπόθεση, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος συγγρίει τὸ δράμα.» Άλλὰ ὁ καθηγητὴς Κακριδῆς ἔχει φέρει μιὰ σοβαρότατη, ἀντίρρηση (έκτὸς ἀπὸ τὶς ἀλλες τοῦ Maas). «Τραγικός, σὲ ὅποιαδήποτε ἐποχῇ κι ἀν τοποθετήσουμε τὴν τραγῳδία, ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ μὴν ἀπλώσει τὴ δράση πέρα ἀπὸ μιὰ μέρα (*I. Η. Κακριδῆς* 8.π. σ. 13).» «Αν ὁ Ἡρόδοτος ἀκολούθησε τὸν τραγικό, γιατὶ ἔκανε τὴ χρονικὴ αὐτὴν ἀλλαγὴ καὶ οἱ μέρες τῆς δράσης ἔγιναν τρεῖς;» Ήσως, θὰ ἀπαντοῦσε ὁ καθηγητὴς Page, γιατὶ ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ δράμα ἔμγκινε καθαρὰ ὅτι, θσα σὲ μιὰ μέρα ἰστοροῦνται σ' αὐτό, στὴν πραγματικότητα χρειάστηκαν τρεῖς γιὰ νὰ γίνουν. Καὶ ἐιστορικός, ποὺ δὲν εἶχε κανένα λόγο νὰ κρατήσει τὴ χρονικὴ συμπύκνωση, μᾶς ἔδωσε μὲ περισσότερη «ἰστορικὴ ἀκρίβεια» τὰ γεγονότα. Κι ἂν εἰναι ἱκανοποιητικὴ ἡ ἀπάντηση αὐτή, γι, παρατήρηση τοῦ Κακριδῆ μᾶς ὑποχρεώνει, ἐπιχειρώντας μιὰν ὑπολειτικὴ ἀνασύνθεση τοῦ δράματος, νὰ τοποθετήσουμε τὸ ἀπόσπασμά μας στὴν ἀρχὴ τῆς τραγῳδίας. Ἡ ὑπόθεση λοιπὸν τοῦ καθηγητὴν Page γιὰ δύο χορούς φαίνεται μᾶλλον ἀπίθανη.

Στὴ συνέχεια τοῦ ἀρθρου του δὲ καθηγητὴς Page κάνει τὴν πολὺ ἀξιόλογη παρατήρηση, ὅτι «ἡ σιωπὴ, τῆς ἀρχαιότητας» (σχετικὰ μὲ τὸ δράμα αὐτὸς) «εἶναι ἔνα ἐκπληγτικὸν γεγονός», τὴ στιγμὴ μάλιστα ποὺ

η ιστορία του Γύγη και στην παραλλαγή του Ηρόδοτου και στην παραλλαγή του Πλάτωνα «για περισσότερα από χλιαρά χρόνια σταθερά περιλαμβάνονταν μέσα στά σχολικά προγράμματα» και δηλώνει ότι αδυνατεῖ νὰ τὴν «σχολιάσει [κανοποιητικά]». Μήπως τὴν σιωπή αὐτή θὰ τὴν ἔξιγοςσε ἡ ἀπόδοση του ἀποσπάσματος σὲ τραγωδία Ἀλεξανδρινή; Ο καθηγητής Page ἀπαντᾷ ἀρνητικά, γιατὶ νομίζει ἀπίθανο νὰ σωζόταν ἵσαμε τὸ 200 μ. Χ. περίου μιὰ Ἀλεξανδρινὴ τραγωδία, ἀφοῦ εἶναι χαρακτηριστική «ἡ πρώψη, δλοκληρωτική καὶ δριστική ἔκλειψη τῆς Ἑλληνιστικῆς τραγωδίας» (σ. 37). Οπωσδήποτε παραδέχεται πώς μιὰ τέτοια χρονολόγηση «δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκρουστῇ θετικά», ἀφοῦ τόσο λίγα ξέρουμε γιὰ τὴν τραγωδία τῆς περιόδου αὐτῆς. Ήστεύει δημος πώς τὰ λίγα ποὺ ξέρουμε δὲν ἔνισχύουν παρέμοια ἀποψή (σ. 35).

Ἡ ἀνάλυση του ζητήματος ἀπὸ τὸν καθηγητὴν Page εἶναι ἔξογυχιστική καὶ μεθοδική. Ηροσπάζει νὰ ἔχειται διετούς της δυνατότητες ποὺ τοῦ δίνουν οἱ λίγοι στίχοι ποὺ σώθηκαν καὶ γὰ κοιτάζει διετούς της πλευρές τοῦ προβλήματος. «Ισιως μόνος ἡ προσωπική του πίστη θὰ τὸ ἀπόσπασμα πρέπει νὰ ἀνήκει σὲ προαισχύλεια ἐποχὴ ἐπηρεάζει κάπως τοὺς συλλογισμούς του καὶ θεωρεῖ μερικά στοιχεῖα περισσότερο ἀπὸ διατίθεται.

Ἄφοῦ δημος δὲ φαίνεται πώς εἶναι δυνατὸ γιὰ τὴν ὥρα νὰ ἔχουμε μιὰν ἀποφασιστικὴ χρονολογικὴ ἔνδειξη καὶ κινούμαστε στὴν περιοχὴ τῶν ὑποθέσεων, νομίζω πώς μπορεῖ νὰ προστεθεῖ καὶ μία ἀκόμα ἔνδεικτικὴ παρατήρηση. Ο καθηγητής Page ὑποστηρίζει ότι δ Ἡρόδοτος γράφοντας τὴν ιστορία του Γύγη εἶχε μπροστά του τὸ δράμα καὶ ἔκανε περίληψή του. Ἀλλὰ δ Ἡρόδοτος τὴν ιστορία του Γύγη τὴν ἀφηγεῖται σὰν ἔνα κεφάλαιο τῆς ιστορίας τῆς Λυδίας, ποὺ ἔκτείνεται ὡς τὸ κεφ. 94 τοῦ 1ου βιβλίου. Καὶ ξέρουμε ότι τὰ «Λυδικά» δὲν εἶναι μιὰ μικρὴ παρέκθιση, ἀλλὰ σημαντικὴ καὶ δραγανικὴ τμῆμα τῆς ιστορίας τοῦ Ἡρόδοτου. Γιὰ τὴν συγγραφὴ αὐτοῦ τοῦ τμήματος δ Ἡρόδοτος πρέπει νὰ ἀντλήσεις ἀπὸ διετούς πηγές μπορούσε, καὶ ἀπὸ τὴν προφορικὴ ἀκόμη παράδοση. Ἀλλὰ νὰ στηρίχηκε μόνο σ' ἔνα δράμα καὶ νὰ μᾶς εἴδωσε περίληψή του πιστεύοντας ότι ἔτσι μᾶς δίνει ιστορικὰ γεγονότα δὲν τὸ νομίζω πιθανό. Γιατὶ ἀπὸ ἀλλὰ σημεῖα τοῦ ἔργου του βλέπουμε τὴν δυσπιστία του πρὸς τὰ ποιητικὰ ἔργα σὰν ιστορικὰ τεκμήρια (Σ, 23. 156, 3, 115). Καὶ ἡ σκέψη αὐτὴ μᾶς δημηγεῖ πρὸς τὶς ἀπόψεις τοῦ καθηγητῆς Κακριδῆ, ποὺ ὑποστηρίζει τὴν μεταχρονοδότεια χρονολόγηση τοῦ ἀποσπάσματος.

Ἄλλὰ δποιει ἀποψή κι' ἀν ὑπερισχύσει τελικὰ καὶ ἐπιτύχει τὴν διμόρφιον γνώμη τῶν φιλολόγων — ἀν ποτὲ γίνει αὐτὸς — ἡ προσφορά

μιᾶς τέτοιας μελέτης θὰ μείνει οὐσιώδης. Ή δυσκολία πού θυάρχει -- οἱ ἐνδείξεις γὰ διδηγοῦν εἴτε σὲ μιὰ πολὺ πρώιμη εἴτε σὲ μιὰ πολὺ πιὸ, ύστερη ἐποχὴ -- κάνει ἀκόμα πιὸ σημαντική κάθε παρατήρηση, ἀκόμα καὶ τὴν πιὸ λεπτομερειακή καὶ ἀπίθανη. Καὶ τὸ ἄρθρο αὐτὸ τοῦ καθηγητῆς Page είναι πλούσιο σὲ παρατηρήσεις γόνιμες καὶ βασικές.

ΜΑΝ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ

C. M. Bowra, 'Αρχαία Ελληνική Λογοτεχνία. Μετέφραση Ε. Μωραΐτη - Βάσσου, Ίνστιτούσιας. Βιβλιοπωλείον τῆς Εστίας, [Αθήναι] 1950. Σελ. [ις' +] 197.

Τὸ μέγειος ἐνδεῖκνυτο δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὴν ποιότητά του· τὸ μικρὸ αὐτὸ ἔργο τοῦ καθηγητῆς Bowra είναι ἀναμφισβήτητα ἔνα θυμάσιο, ἔγκυρο βοήθημα γιὰ ὅποιον θέλει γὰ καταποιητὴ στὴν ἴστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, χωρὶς γὰ ἀσχοληθῆ μὲ λεπτομέρειες καὶ εἰδικὰ ζητήματα. Είναι γραμμένο ὥχει μόνο μὲ τὴ γνῶση, τοῦ καλοῦ ἐπιστήμονα καὶ τὴν εὐχισθησία τοῦ τεχνοκρίτη, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ δύναμη καὶ τὸ υφος τοῦ λογοτέχνη. Απὸ τὴν ἀρχὴν ὡς τὸ τέλος διεπιστώνεις τὴν ἀπλὴ βαθύτητα ποὺ διαχρίνει ἔνα ἔργο γραμμένο ἀπὸ ἀνθρώπο ποὺ κατέχει ἀπόλυτα τὸ θέμα του. Μολονότι γὲ ἐνότητα στὴν σύλληψη καὶ στὴν ἔκθεση ὀλόκληρης τῆς μελέτης είναι ἀφοργή, θὰ μπορούσαμε γὰ ξεχωρίσουμε τὰ κεφάλαια ποὺ ἀγαφέρονται στὴν ποίηση. Οἱ χαρακτηρισμοὶ σ' αὐτὰ είναι συχνὰ ἐπιγραμματικοί, πάντα ζωηροί καὶ οὐσιαστικοί· διαπνέονται ἀπὸ τὸν ἐγθευτισμὸ τοῦ ἔρχοντος. Σ' αὐτὰ ἰδιαίτερα τὰ σημεῖα καταλαβαίνεις ἐν ἀναγνώστης ὅτι δὲν είναι μόνος ὁ ἐπιστήμων ποὺ μιλεῖ· είναις ὁ εὐαίσθητος κριτικὸς ποὺ μὲ θερμὴ καρδιὰ πλησιάζει τὸ ποιητικὸ ἔργο ζητώντας γὰ τὸ χαρῆ καὶ γὰ μεταδίσει σ' ἐμάς τὴ χαρά του αὐτῆς.

Ἡ μετάφραση λοιπὸν ἔνδε τέτοιου ἔργου ἐπρεπε γὰ είναι εὐπρόσδεκτη. Καθηγηταὶ τῆς μέσης παιδείας, φοιτηταὶ καὶ μαθηταὶ θὰ μπορούσαν γὰ ἔχουν ἔνα πρόχειρο καὶ συδαρὸ βοήθημα. Γι' αὐτό, πολλὴ χαρὰ ἔνιωσα ὅταν πήρα στὰ χέρια μου τὸν καλοτυπωμένο ἑλληνικὸ τόμο καὶ μὲ τὴν πιὸ καλὴ διάθεση ἀρχισα τὸ διάθεσμα. Τὰ προσόντα ποὺ παρουσίαζε γὲ μεταφράστρια, γυμνασιάρχης μὲ σπουδές στὴν Ἀγγλία, ἐπρεπε, σκεφτόμουν, γὰ ἀποτελοῦν ἐγγύηση γιὰ τὴν καλὴ ἀπόδοση τοῦ ἔργου στὴν ἑλληνική. Αὐτὸ τὸ βεβαίωνε καὶ τὸ προλογικὸ σημείωμα τοῦ κ. Κ. Δ. Γεωργούλη: «Η κ. Μωραΐτου-Βάσσου κατώρθωσεν ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δεδομένων δυνατοτήτων οὐ μόνον γὰ ἀποδώσῃ σαφῶς καὶ ἀκριβῶς τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐμψυχώνουσαν τὸν ἔργον πνευματικὴν τοῦ συγγραφέως διάθεσιν».

Είμας δύμας ονπογρεωμένος νὰ δηλώσω ἀμέσως ἀπερίφραστα ὅτι ἀπατήθηκα στὶς προσδοκίες μου.

Τὸ πρῶτο πράγμα ποὺ εἶδα γῆται ὅτι γίγαντα καὶ οὐσιαστικὴ εἰσαγωγὴ τοῦ ἔργου δὲν ὑπῆρχε στὴ μετάφραση. Στὴ θέση της ὑπάρχουν τὸ προλογικὸ σημείωμα τοῦ κ. Γεωργούλη, οἱ ἐπιστολές ποὺ δίνουν τὴν ἀδειὰν γὰρ μεταφραστῇ τὸ ἔργο καὶ γίγαντας τὸ πρότυπο τῆς Ἑλληνίδες καὶ τοῦς Ἐλληνας σπουδαστὰς ποὺ κάνει γίγαντας μεταφράστρια. Ἀλλὰ γίγαντας παράλειψη αὐτῆς, δισὶς ἀδικαιολόγητη κι' ἀν εἶναι, δὲν μπορεῖ νὰ ζημιώσει ἀνεπανόρθωτα τὸ ἔργο. Αὐτὸς γίνεται ἀπὸ τὴν μετάφραση. Λυποῦμαι εἰλικρινὰ ποὺ μιλῶ ἔτσι, ἀλλὰ πιστεύω πὼς εἶναι χρέος γῆται κάθε πνευματικοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι: δίκαιος, αὐτητορὸς καὶ προπάντων εἰλικρινῆς. Γι' αὐτὸν τὸ λόγο πρέπει νὰ ποθμεῖ στὴν κ. Μωραΐτη - Βάσσου ὅτι μὲ τὴν Ἑλληνικὴ ἔκδοση τοῦ ἔργου τοῦ Βούρτα μᾶς πρέσφερε πολὺ καὶ γίγαντες.

'Η μετάφρασή της εἶναι ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ὡς τὸ τέλος ἀποβάσειτη. Είναι: ζῆτημα ἀν μπορεῖ δὲν ἀναγνώστης νὰ βρεῖ μιὰ σελίδα, δπου γὰρ ἔχει ἀποδοθεῖ σιωτὰ τὸ ἄγγλικὸ κείμενο. Οἱ παρανοήσεις εἶναι συχνὰ τέτοιες, ποὺ φτάνουν σὲ ἀπίθανες παραδοξολογίες γι' σὲ ἀκατανόητη παράθεση λέξεων. 'Η λανθασμένη ἀπόδοση τῶν συγδέτυμων καταστρέφει πολλὲς φορές τὴν σύνδεση, μιὰς φράσης μὲ τὴν ἀλληλη. Καὶ ἐκεῖ ποὺ ίδια περίμενε κανεὶς γίγαντη τοῦ φιλολόγου νὰ ἀναπληρώσει τὴν ἀγνοιαν τῆς ἀγγλικῆς μένει: ἔκπληκτος μὲ τὸ ἀποτέλεσμα ποὺ κατόρθωσε νὰ δώσει γίγαντας συγδυασμένη ἀγνοια καὶ τῶν δύο. Θὰ μποροῦσε, ίσως, νὰ ἀποφύγει γίγαντας μεταφράστρια πολλὰ τέτοια λάθη ἀν πρόσεχε ὅτι πρὶν ἀπ' ἔλα υπάρχει γίγαντη μιὰς σιωτῆς λογικὰ φράσης. 'Αλλὰ γίγαντας τοῦ γυμνασίου, δπου καλλιεργεῖται γίγαντη νεοελληνικὴ γλώσσα τῆς μετάφρασης τῶν ἀρχαίων κειμένων, γίγαντας στὴν ἀκατανόητη, συντέλεση στὴν δριτικὴ καταστροφὴ τοῦ ἔργου.

Παραδείγματα μπορεῖ νὰ φέρει κανεὶς δυο Ήλει. Θὰ περιοριστῷ δύμινος σὲ λίγα πολὺ χαρακτηριστικά

Σελ. 3 «ἡ δράση τῆς (τῆς Ἰλιάδας) διαδραματίζεται: στὸ πεδίο τῆς μάχης καὶ δχι στὸ στρατόπεδο» ἀντὶ «ἡ στὸ στρατόπεδο» (οἱ in the camp). Σελ. 4 «ἔταν δὲ Ἄχιλλές βλέπη τὸν γέροντα ἵκετη γὰρ φίλα τὰ χέρια τοῦ τρομεροῦ ἀνδροφόρου, ποὺ εἶχε φονεύσει πολλοὺς ἀπὸ τοὺς υἱούς του» ἀντὶ «τὰ φοβερὰ ἀνδροφόρα χέρια» (the terrible man-slaying hands. Καὶ δύμως παραθέτει καὶ τοὺς δρμηρικοὺς στίχους: «καὶ κύνες χεῖρας δεινὰς ἀνδροφόρους»). Σελ. 20 «Αλλὰ Ἡσίοδος δὲν σημαίνει ποιητής. Είναι δὲ πρῶτος Εύρωπαίος ποιητής...» ἀντὶ «ἀλλὰ δὲ Ἡσίοδος δὲν εἶναι μέτωπος ποιητής...» (is no mean poet). Σελ. 25 «μὲ τὴν ἐμ-

φάνιση του ἔλεγειακού διστίχου που είναι ποικίλο ἐπικὸ ἔξαμετρο» ήτις «ποὺ είναι μιὰ παραλλαγὴ τοῦ ἐπικοῦ ἔξαμετρου» (a variation of the epic hexameter). Στήν 16:α σελ. «δ ἕνας στίχος δὲν γίταν μακρύτερος ἀπὸ μιὰ παράγραφο κι'οι δυὸς μαζὶ θμως γίσαν» ήτις «ἡ ἑνότητα δὲν γίταν πιάζῃ παράγραφος, ἀλλὰ τὸ διστίχο» (the unit was no longer the paragraph but the couplet). Σελ. 30 «Καὶ ἄλλοι χορικοὶ ποιηταὶ τὸν συναγωνίζονταν, μὰ γί χορικὴ ποίηση τοῦ Ἀλκμάνος μπορεῖ νὰ ἐλπίζῃ πὼς άλλ πάρη τὸ βραβεῖο γιὰ τὴν δμορφιὰ καὶ τὴν ιδιοφυΐα τῆς ἀρχηγοῦ τῆς Ἀγησιχόρης» ήτις «Κι' ἄλλοι χοροὶ τὸν συναγωνίζονται, ἀλλὰ τοῦ Ἀλκμάνος ὁ χορὸς ἐλπίζει γιὰ τὸ βραβεῖο στηριγμένος στὴν δμορφιὰ καὶ τὶς ίκανότητες τῆς χορυφαίας του Ἀγησιχέρας» (other choirs are competing, but Aleman's choir hopes for the prize because of the beauty and talents of its leader Hagesichora). Σελ. 32 «Ο Ἀλκμάν εἶναι ὁ μόνος χορικὸς ποιητὴς τῆς Τηνέκατοντ. ποὺ δὲν μᾶς περιεσώθηγι μόνον μερικὲς λέξεις ἔχουμε ἀπ' αὐτὸν» ήτις «Ο Ἀλκμάν εἶναι ὁ μόνος χορικὸς ποιητὴς τῆς Τηνέκα., ἀπὸ τὸν δποὶο σώζονται μερικοὶ στίχοι» (from whom any words survive). Σελ. 60 «...ἔχουν τὸ ἀλύγιστο κάλλος τῆς πρώτης γλυπτικῆς καὶ τῶν ἀγγείων μὲ ζωγραφικὴ» ήτις «τῆς πρώτης γλυπτικῆς ἥ ἀγγειογραφίας» (early sculpture or vase painting). Σελ. 92 «εἰδε (δ Ἡρόδοτος) τοὺς Ηεροικοὺς πολέμους σὰν τὸ καρύφωμα τῆς Δύσεως» ήτις «εἰδε τοὺς Ηεροικοὺς πολέμους σὰν ἀποκορύφωμα ἐνὸς πολύγρονου ἀνταγωνισμοῦ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως» (an age-old rivalry between East and West.) Σελ. 60 «Μᾶς δείχνει τὶς δυνάμεις τοῦ Αἰσχύλου στὶς πιὸ μεγάλες ἐκφάνσεις τους, ἀν καὶ γί Τέχνη του ἔξακολουθεῖ γὰ διδάσκεται. Καὶ ὁ ὑποκριτὴς ποὺ πρόσθεσε καὶ ὁ γιομάτος εἰκόνες σκηνικὸς διάκοσμος ἔχοργοι μπορούμενοι καὶ ἀπὸ τὸν Σοφοκλῆ» ήτις «Μᾶς δείχνει τὶς δυνάμεις τοῦ Αἰσχύλου στὸ μεγαλύτερό τους σημεῖο, ἀν καὶ ἀκόμα ἔξακολουθεῖ (ὁ ποιητὴς) γὰ μαθαίνει τὴν τέχνη του, καὶ χρησιμοποιεῖ τὸν τρίτο ὑποκριτὴ καὶ τὰ ζωγραφισμένα σκηνικὰ ποὺ εἰσήγαγε δ Σοφοκλῆς» (it shows us Aeschylus' powers at their greatest, though he is still learning his craft, and the extra actor and the painted scenery introduced by Sophocles are both employed). Σελ. 94 «Λέει ἀπλῶς (δ Ἡρόδοτος) «παρευτάξουν ἔνα γλύκισμα, τὸν πλακοῦντα, κάθε μήνα σὰν προσφορὰ σὲ κάποιαν δύτότητα ποὺ ὑπάρχει». Αὗτὸ δηγίτες ἀγοριχτὸ τὸ ζήτημα, ἀλλ' ἀπέρυγε κάθε ἀπόδοση κατηγορίας» ήτις «Λέει ἀπλῶς «Ηροσφέρουν ἔνα γλύκισμα κτλ.». Αὗτὸ δηγίτες τὸ ζήτημα ἀνοιχτὸ καὶ ἀπέρυγε ἔτοις κάθε κατηγορία ἀσέβειας» (He says plainly «they present...». That left the question open and avoided all imputation

οἱ ἀπόκτηματα). Σελ. 96 «Ο Ἡρόδοτος εἶχε τὴν δύρθη σκέψη γὰρ ἀναφέρη
ἱστορίες ποὺ δὲν ἔκαμψαν τὸν ἔχοντα του νὰ πιστεύῃ σὲ ὑποθέσεις ποὺ μπο-
ρεῖσαν γὰρ ἔχουν ἐνδιαφέρον» ἀντὶ «Ο Ἡρόδοτος εἶχε τὴν σωστὴν ἀντί-
ληψην γὰρ ἐκθέτει ίστορίες ποὺ δὲν ἔχουν τις πίστεις, διατάξαντας μπορεού-
σαν γὰρ ἔχουν ἐνδιαφέρον» (Her. had the good sense to record sto-
ries which he did not believe in case they might be of interest).
Σελ. 134 «Καὶ ἡδύνατο γὰρ δώση πλήρη χαλιναγώγηση στὴν ἐπιθυμία
του γιὰ δραματικὸ χαρακτῆρα» ἀντὶ «Θὰ μποροῦσε γὰρ ἀφήσει ἀχαλί-
νοτη τὴν ἐπιθυμία του γιὰ δραματικούς χαρακτηρισμούς» (he could
give full rein to his desire for dramatic characterisation).

Τὸ Ἑλληνικὸ φιλόλογος πρέπει γὰρ αἰσθάνεται πολλὴ πίκρα γιατὶ
τὸ καλὸ ἀντὸ διδύλιο τοῦ Ἀγγλου ἑλληνιστοῦ ἔπειθε τέτοια παραμόρ-
φωση, στὰ χέρια μας καὶ γιατὶ ἔξακολουθοῦμε γὰρ μὴν ἔχουμε τὸ ἔγκυρο
ζωγρίγμα, ποὺ τόσο μᾶς χρειαζόταν. Άλλα μαζὶ πρέπει γὰρ αἰσθάνεται
πάντας ἡ συναρρότητα, ἡ προσσοχὴ καὶ ἡ εὔτυνειδησία εἰναὶ προσόντα ἀπα-
ραίτητα γιὰ τὴν ἀληθινὴν ἐπιστημονικὴν ἐργασία.

ΜΑΝ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ

Eripidio Mioni, II Pratum Spirituale di Giovanni Moschus.
[Orientalia Christiana periodica, vol. XVII, N. I-II] Pont. Institutum Orientalium Studiorum. Roma, 1951, σελ. 61-94.

Τὸ «Λειμωνάριον» τοῦ Ἰωάννου Μόσχου τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ
στὸ Παρίσιο στὰ 1624 ἀπὸ τὸ Fronto Ducaeus καὶ κάμποσα χρόνια
ἀργότερα (1686) δημοσίευσε συμπληρωμένα τὰ γνωστὰ κείμενα τοῦ
Μόσχου, ποὺ γίνονται τώρα διακόσια δεκαεννέα, δ Cotelerius. Ἀγαθη-
μοσίευση τῶν κειμένων αὐτῶν ἔκαμψε δ Migne στὴν Patrologia Graeca
(τ. 87 III, σ. 2843-3116) καὶ δρισμένων μόνο κομματιῶν ἀπ' αὐτὸν δ
Hesseling στὸ ἔργο του «Bloemlezing uit het Pratum Spirituale
van Johannes Moschus», Oudrechten, 1916 (στὰ γαλλικὰ μὲ τὸν τίτλο
«Morceaux choisis du Pré Spirituel de Jean Moschos», Παρίσιο 1931). Δεκατέσσερα ἀνέκδοτα διηγήματα τοῦ «Λειμωνάριου» δημοσίευσε
πρὸ τὸ λίγα χρόνια δ Th. Nissen (Unbekannte Erzählungen
aus dem Pratum Spirituale, Byzantinische Zeitschrift 38 (1938),
351-76), ποὺ τὰ βρήκε στὸ Βιενναϊκό αρχείο (Vindob. histor. gr. 42)
τοῦ «Λειμωνάριου». Τελευταῖς μὲ τὸ δημοσίευμα ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχο-
λήσῃ, τὰ δημοσίευμα τοῦτο δὲ Ιταλὸς ἐρευνητὴς κ. Eripidio Mioni μᾶς

ἔδωσε ὅώδεικα νέα ἀνέκδοτα¹ διηγήματα τοῦ «Λειμωνάρίου» ἀπὸ τὸ Μαρκιανὸν κώδικα τῆς Βενετίας (Marcianus Gr. II, 21), ποὺ γί ἔκδοσή τους ἀποτελεῖ μιὰ εὐπρόσδεκτη συμβολὴ γιὰ μιὰ μελλοντικὴ ὁριστικὴ κριτικὴ ἐκδίση τοῦ Ἰωάννου Μόσχου.

Ο γ. Mioni πρὶν ἀπὸ τὰ νέα αὐτὰ κείμενα τοῦ «Λειμωνάρίου», ποὺ αὐτὸς πρῶτος δημοσιεύει, κάνει πλατύτερο λόγο γιὰ τὰ περιεχόμενα κατενὸς ἀπὸ τοὺς κώδικες ποὺ μᾶς σώζουν τὸ «Λειμωνάριο» καὶ διατυπώνει τὴν γνώμην ὅτι δὲ οὐδὲ γίταν ἀδύνατη γί προσπάθεια νὰ ἀποκαταστήσωμε τὸ «Λειμωνάριο» στὴν μορφὴ ποὺ τὸ γίζερε ὁ Φώτιος. «Οπως εἶναι γνωστό, ὁ λόγιος πατριάρχης γνώριζε κώδικες τοῦ «Λειμωνάρίου» ποὺ περιείχαν τριακόσια τέσσερα διηγήματα καὶ ἄλλους ποὺ τὰ διηγήματα ποὺ περιλάμβαναν ἔφταναν τὰ τριακόσια τσαράντα δύο. Δέχεται παράλληλα ὁ Ἰταλὸς μελετητὴς (σ. 64, 65 σημ. 1 καὶ 81), ζπως καὶ ἄλλοι πρὶν ἀπ’ αὐτὸν (Preuschen, Protest. Realencycl. 13 (1903), 483, Hesseling, Morceaux choisis du Pré Spirituel, σ. 12, Nissen, Byz. Zeitschrift 38, σ. 353 σημ. 6) ὅτι τὸ κείμενο, καθὼς μᾶς παραδίδεται ἀπὸ πολλοὺς καὶ ποικίλους κώδικες, μᾶς θέτει τὸ πρόθλημα κατὰ πόσο προέρχονται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ Μόσχο οἱ διηγήσεις ποὺ περιλαμβάνονται στοὺς κώδικες τοῦ «Λειμωνάρίου». Διατυπώνει μάλιστα τὴν γνώμην ὁ κ. Mioni (σ. 64) ὅτι βρασικὸν κριτήριο ποὺ οὐδὲ μᾶς καθοδηγήσῃ στὴ σχετικὴ ἔρευνα πρέπει: γὰρ εἶναι οἱ ἱστορικὲς μνεῖς ποὺ ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας μᾶς παρέχει μέσα στὸ ἔργο του. Ό Μόσχος πέθανε τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 619 καὶ ἐποιέντος κάθε ὑπανιγμὸς σὲ μεταγενέστερο γεγονός εἶναι: φυσικὸν γὰρ μᾶς πείθη γιὰ τὴ μῆ γνησιότητα τοῦ διηγήματος ποὺ τὸν ἀναγράφει. Σωστὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀποψή εἶναι γί γνώμη του (σ. 66) ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Μόσχου, καθὼς συγχά γίνονται σ’ αὐτὸν ὑπανιγμοὶ γιὰ τὰ ταξίδια τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα, ποὺ τὰ ἐπιχείρησε μὲ τὸ συνοδὸν καὶ φίλο του τὸ Σωφρόνιο, μᾶς παρουσιάζεται σὰν ἔνα ἔνικιο ἔργο ποὺ εἶναι: μαρτύριο μιᾶς χρονικὰ καθορισμένης ἐποχῆς καὶ μιᾶς ἐξτομικευμένης προσωπικότητας συγγραφέα. Τὸ σημεῖο δημως στὸ δρόο δὲν μπορῶ νὰ συμφωνήσω μὲ τὸν κ. Mioni εἶναι τοῦτο: ὅτι προκειμένου γιὰ τὰ διηγήματα ποὺ δὲν περιέχουν ἱστορικοὺς ὑπανιγμοὺς δὲν εἴμαστε σὲ θέση ἀπὸ τὸ δημοσίευμα τὴν γλῶσσα τοῦ κειμένου νὰ ἀμφισθήτωμε τὴν γνησιότητά τους· καὶ αὐτό, γιατί, ζπως λέει, «gli episodi del Pratum, scritti nella corsiva dimessa del sec. VI, col loro carattere popolare, con una struttura assai semplice che preferisce la coordinazione alla subordinazione, col tono

¹ Μόνο ἔνα ἀπὸ τὰ διηγήματα ποὺ ἔκδιδε: ὁ κ. Mioni. το VII, ἔχει ἐν μέρει δημοσιευτῆ, ἀπὸ τὸ Nissen στὸ παραπάνω δημοσίευμά του.

umile del cantastorie che guarda solo al contenuto e non alla forma, ripetono la lingua e lo stile degli Apophitegnata con cui sono spesso confusi» (σ. 66). Ήρωτε-πρώτε πρέπει νά παρατηρήσω ότι κάποια διαφορά στό γλωσσικό πεδίο άναμεσα στό «Λειμωνάριο» και τὴν «Historia Lausiacae» του Παλλαξίου (κείμενο τῆς ἵδιας περίου ἐποχῆς) τὴν παρατήρησε ηδη δ Hesselink¹. "Επειτά, εἶναι, νομίζω, σὲ δρισμένα τουλάχιστο διηγήματα τοῦ «Λειμωναρίου» φανερὸς ἀπὸ τὴν ἀρχετά διαφορετικὴ χρησιμοποίηση τῆς γλώσσας ότι τὰ κοιμάτια αὐτὰ δὲν μποροῦν νά προέρχωνται ἀπὸ τὸ Μόσχο, ποὺ γιὰ λόγους οὓς: αστικῶτερης ἐπικοινωνίας μὲ τὸ κοινό του χρησιμοποίησε στὰ διηγήματά τους γλώσσαν ἀπλήν, μολονότι τίταν σὲ θέση, ὅταν ἡ στιγμὴ τὸ καλούσε, μιρρώμενος καθὼς τίταν, νά γράψῃ καὶ σὲ ἀρχαῖκωτερη γλώσσα, διποὺς στὴν περίπτωση τοῦ προλόγου τοῦ ἔργου του². Μιὰ σύγκριση λοιπὸν τῆς γλώσσας τῶν ὅποιων γιὰ τὴ γνησιότητά τους κοιμάτιων μὲ τὴ γλώσσα τῶν κοιμάτιων ποὺ χωρὶς ἄλλο προέρχονται ἀπὸ τὸ Μόσχο (καὶ ἐννοῶ ἐκεῖνα ποὺ μνημονεύουν γεγονότα ἀπὸ τὴν ἵδια τὴν περιοδεία του) σὲ συσχετισμὸ πάντα μὲ τὴν ἀρχαῖκὴ γλώσσα τοῦ προλόγου του ήδη μποροῦσε νά μᾶς ὁδηγήσῃ, ἀν δησὶ σὲ ἀναμφισβήτητα, τουλάχιστο σὲ πιθανὰ συμπεράσματα σχετικὰ μὲ τὴ γνησιότητα δρισμένην κοιμάτιων τοῦ «Λειμωναρίου». "Ετοι, ἂν θελήσωμε νά περισσότερες τὴν εἰδικὴ τούτη ἔρευνα στὰ κείμενα ποὺ μᾶς γνωρίζει τὸ δημοσίευμα τοῦ κ. Mioni, κατὰ τὴ γνώμη μᾶς τουλάχιστο εἶναι βέδιο ὅτι ἡ διηγήση ποὺ δημοσιεύει δ' Ιταλὸς μελετητὴς μὲ ἀριθμὸ VII (=103 τοῦ Μαρκιανοῦ κώδικα) δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ Μόσχο. Η γλώσσα τοῦ κοιμάτιου τούτου εἶναι ἔκδηλα ἀρχαῖκωτερη ἀπὸ τὴ γλώσσα τῶν ἄλλων κοιμάτιων ποὺ ἔκδιδει δ' κ. Mioni, ἀλλὰ καὶ τῶν κειμένων τῆς ἔκδοσης τοῦ Migne. Δὲ φαίνονται γνήσια (έδω δὲν μποροῦμε νά εἰμαστε ἔσο στὴν προηγούμενη περίπτωση κατηγορηματικοὶ) γιὰ δημοσίους γλωσσικοὺς λόγους οὓτε τὰ κοιμάτια IX (=122 τοῦ Μαρκιανοῦ κώδικα), ίσως οὓτε τὸ X (=133 τοῦ Μαρκιανοῦ κώδικα).

Ἐξετάζοντας δ' κ. Mioni τὴ γειρόγραφη παράδοση τοῦ Μόσχου καταλήγει στὸ συμπέρασμα, ἀντίθετα ἀπ' δ', τι διαπίστωγε παλιότερα δ' Preuschen (δ. π., σ. 483), ότι τὰ γειρόγραφα στὰ ὅποια θὰ ἔπειρε νά βασιστῇ μιὰ κριτικὴ ἔκδοση τοῦ «Λειμωναρίου» εἶναι τριάντα περί-

¹ Morceaux choisis du Pré Spirituel. σ. 10.

² Το πρόλογος αὗτὸς δημοσιεύεται ἀπὸ τὸν L'sener, Der heilige Tychon, Λειψία 1907, σ. 91-3. Σὲ λατινικὴ μετάφραση βρίσκεται στὴν Patrologia Graeca τοῦ Migne τόμ. 74. στ. 119-122.

που και ἀνάμεσα σ' αὐτὰ παλιότερο είναι τὸ χειρόγραφο τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βενετίας.

Αφοῦ ἐκ. Mionī μιλήσῃ γιὰ καθέναν ἀπὸ τοὺς ἀξιολογώτερους κώδικες ποὺ μᾶς παρέχουν τὸ «Λειμωνάριο», ἐπιμένει περισσότερο στὸ Μαρκιανὸν cl. II, 21 (=cod. Nan. 42), ποὺ καὶ τὸν ἀναλύει λεπτομερέστατα, καὶ καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτὸς είναι ὁ ἀρχέτυπος τοῦ Βερολιναίου καὶ τοῦ Βιενναίου ποὺ περιέχουν τὸ «Λειμωνάριο». Γι: αὐτὸν καὶ ἔχει τὴ γνώμη ὅτι τοὺς κώδικες Βερολίνου καὶ Βιέννης δὲν πρέπει νὰ τοὺς λάθη ὑπ' ὅψη του ὅποιος θὰ ἐπιχειρήσῃ μιὰ μελλοντικὴ κριτικὴ ἔκδοση. Κατὰ τὴ γνώμη μάλιστα τοῦ κ. Mionī, ὁ Μαρκιανὸς κώδικας δὲν ἔχει χαρακτήρα ἀνθελογίας, δηλ. ἔργου προσρισμένου νὰ χρησιμοποιῆται στὰ μοναστήρια καὶ ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ δέχεται προσθήκες καὶ μεταλλαγές, ὥπως συνέδαινε μὲ τὰ «Ἀποφλέγματα» τῶν Πατέρων.

Ο κώδικας αὐτὸς περιέχει, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πρόλογο τοῦ «Λειμωνάριου», ποὺ τὸν δημοσίευσε ὁ Usener ἀπὸ τὸ Βιενναῖο καὶ τὸ Βερολιναῖο κώδικα, καὶ ἔχατὸν ἔξηγτα δύο διηγήματα τοῦ «Λειμωνάριου», ποὺ ἀπὸ αὐτὰ ἔξηγτα ἔξι είναι ἀγνωστα καὶ ἀνέκδοτα ἔως σήμερα. Γιατὶ ἀπὸ τὴ συλλογὴ τοῦ Μαρκιανοῦ κώδικα ἐνενήντα ἔξι διηγήματα μᾶς ήταν ἡδη γνωστά ἀπὸ τὶς ἔκδόσεις τοῦ Cotelerius καὶ τοῦ Migne.

Απὸ τὰ ἔξηγτα ἔξι αὐτὰ καὶ νῦν γιὰ διηγήματα ποὺ προστίθενται στὸ «Λειμωνάριο», κατὰ τὴ γνώμη τοῦ κ. Mionī, ποὺ δυστυχῶς ὅμως δὲ δικαιολογεῖται δισ θὰ ἐπρεπε ἀναλυτικά, τριάντα ἀσφαλῶς δὲν πρέχονται ἀπὸ τὸ Μόσχο, ἐννέα μποροῦν μόνο μὲ ἐπιφύλαξη νὰ ἀποδοθοῦν σ' αὐτόν, εἰκοσι ἐπτά μὲ ἀρκετὴ πιθανότητα.

Σχετικὰ μὲ τοὺς ἄλλους κώδικες πιστεύει ὅτι ὁ Φλωρεντιανὸς (Mediceus-Laurentianus Plut. X, 3) διατηρεῖ τὴν ἀναμφισθήτητη ἀξίαν του, γιατὶ μᾶς δίνει διπλασιόποτε τὴ φυσιογνωμία καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ Pratum Spirituale καὶ ἀντιστοιχεῖ, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ κ. Mionī, στὴ μικρότερη ἔκδοση τοῦ «Λειμωνάριου» (304 διηγήματα) ποὺ ἡξερε ὁ Φώτιος. Ο Μαρκιανὸς πάλι: κώδικας μὲ τὰ ἀνέκδοτα τοῦ Μόσχου ποὺ περιέχει, τὶς δύο διηγήματας τοῦ φευδο-Ἀναστασίου καὶ δέκα ἐν μέρει ἀνέκδοτα διηγήματα τοῦ Παρισινοῦ κώδικα μποροῦν νὰ μᾶς ὀδηγήσουν στὴν πληρέστερη ἔκδοση ποὺ ἡξερε ὁ Φώτιος, τὴν ἔκδοση μὲ τὰ 342 κομμάτια.

Ο κ. Mionī ἐκδίδει τὰ διηγήματα ποὺ στὸ Μαρκιανὸν κώδικα ἔχουν τοὺς ἀριθμοὺς 85, 87, 88, 88 bis, 92, 96, 103, 106, 122, 133, 151 165. Γιὰ τὰ διηγήματα 122 καὶ 133 διατυπώνει τὴ γνώμη ὅτι μόνο μὲ μεγάλες ἐπιφυλάξεις θὰ μπορούσαμε νὰ τὰ ἀποδώσωμε στὸ Μόσχο (χι-

ρίς καὶ νὰ μᾶς λέῃ τοὺς λόγους ποὺ τὸν ὁδηγοῦν στὴν ἀμφισδήτηση). Τὰ ἄλλα ἐπομένως ποὺ ἔκδιδει καὶ γιὰ τὰ ὄποια δὲ διατυπώνει καμιὰς ἀμφιθολίας γιὰ τὴ γνησιότητά τους πρέπει ex silentio νὰ δεχτοῦμε ὅτι τὰ καταλέγει σ' ἐκεῖνα τὰ διηγήματα ποὺ μὲ ἀρκετὴ πιθανότητα θὰ μποροῦσαν νὰ γίνουν δεκτὰ σὲ μιὰ κριτικὴ ἔκδοση τοῦ «Λειμωναρίου».

Δὲν μποροῦμε νὰ παρακολουθήσωμε κριτικὰ τὸν κ. Mioni στὶς παρατηρήσεις του ὡς πρὸς τὶς σχέσεις τῶν χειρογράφων τοῦ «Λειμωναρίου» ἀναμεταξύ τους, γιατὶ τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ μᾶς χρειάζονται μᾶς δίνονται: μᾶλλον περιληπτικὰ στὸ δημοσίευμά του. Αὐτὸς ισχύει ἵδιας προκειμένου γιὰ τὴ γνησιότητα τῶν γένιων διηγημάτων τοῦ «Λειμωναρίου» ποὺ μᾶς γίνονται τώρα γνωστὰ μὲ τὸ Μαρκιανὸν χειρόγραφο. Δυστυχῶς τὸ δημοσίευμα τοῦ κ. Mioni δὲ μᾶς γνωρίζει, καθὼς εἶπα, ὅσο θὰ ἔπειπε ἀναλυτικὰ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὄποιους τὰ τριάντα ἀπὸ τὰ ἔξηντα ἔξι: κακιούργια διηγήματα ποὺ μὲ τὸ Μαρκιανὸν κώδικα προστίθενται στὸ «Λειμωνάριο» ἀσφαλῶς δὲν προέρχονται: ἀπὸ τὸ Μόσχο. Τὸ ἵδιο συμβαίνει: προκειμένου καὶ γιὰ κείνα ποὺ ἀποδίδονται: στὸ Μόσχο ἢ μὲ μεγάλες ἐπιφυλάξεις ἢ μὲ ἀρκετὴ πιθανότητα. Οπωσδήποτε ὅμως μποροῦμε νὰ διατυπώσωμε τὴ γνώμη δι: πρῶτα-πρῶτα τὸ διεγήματα 103 δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ Μόσχο¹. Τὰ ἄλλα δύο πάλι, ποὺ ἐκεῖνος, ὅπως εἶπα παραπάνω, τὰ ἀποδίδει στὸ Μόσχο, ἀλλὰ μὲ μεγάλες ἐπιφυλάξεις, δηλ. τὰ διηγήματα 122 καὶ 133, ἐγὼ θὰ τὰ θεωροῦσαν σὲ μεγάλο βαθμὸν υποπτα. Θὰ ἔφτανα μάλιστα νὰ διοστηρίξω δι: δὲν ἀνήκουν στὸ Μόσχο. Ό κ. Mioni δὲ μᾶς λέει: ποὺ ὀφείλονται οἱ ἐπιφυλάξεις του οἱ σχετικὲς μὲ τὰ διηγήματα αὐτά. Κατὰ τὴ δική μου γνώμη καὶ τῶν δύο αὐτῶν κομματιῶν η γλώσσα, ὅπως καὶ τοῦ 103, καθίσταται ἀπό τὴ γνήσια σηματικὰ ἀπὸ τὸ γνωστό μᾶς ὑφος τοῦ Μόσχου.

Ἄς ἐπιτραπῇ νὰ συγμειώσω ἐδῶ μερικὲς κριτικὲς παρατηρήσεις μεταξύ της ἔκδοσης αὐτὴς διηγήσεων τοῦ «Λειμωναρίου» ἀπὸ τὸν κ. Mioni.

Mioni III (=Marc. f. 257v, διήγ. 88): μετελάμβανεν ἄρτον ξηροῦ καὶ δσπρίων βροκιῶν καὶ ὕδατος καὶ τούτοις νόμοις ἡρκεῖτο, μηδαμῶς τῆς κεκαρυκενμένης παρὰ πολλοῖς τροφῆς μεταλαμβάνων. Πρέπει νὰ γράψωμε προφανῶς: μόνοις.

Mioni IV (=Marc. f. 258r, διήγ. 88 bis): ἀπίγραφετο καὶ ἐν τῇ Χάλικῃ τοῦ παλατίου κάκεῖθεν ἐν τῷ ἐπιλεγομένῳ Φλετρῷ τοῦ Σωτῆρος· τόπος δέ ἐστιν οἵτος πάρυ σεβάσμιος καὶ προσκυνητός. Ό ἐκδότης βεβαιώ-

¹ Βλ. πιὸ πάνω σελ. 190.

² Τέ διήγημα ἀπὸ ὅπου προέρχεται τὸ χωρίο θὲ φαίνεται νὰ είναι γνήσιο τοῦ Μόσχου.

νει έτι Φλειρόφ παρέχουν δλοις οι κώδικες. Φαίνεται έπομένως νὰ ἀγνοῇ τὴ σημασία τοῦ τοπωνυμίου. Σήμερα δμως στὴν Ἑλλάδα ἀπαντοῦν ἀρκετά τοπωνύμια Φλειρό (τὰ) (= Ηηγάδια) καὶ Βλειρό (τὸ) (= Φλειρό) καὶ Φλέιρα (ἡ) (= Ηηγάδα) καὶ Φλέιρακας (ὁ) (μεγεθ.) καὶ Φλειρόβουνο (τό). Γιὰ τὴ λέξη φρέαρ στὴ μεταγενέστερη καὶ τὴ νεώτερη ἐλληνικὴ καὶ τοὺς διαφόρους τύπους τῆς πραγματεύτηκε δ ἀγαπητός μου φίλος καὶ συνάδελφος κ. Σ. Γ'. Καψωμένος (Λεξικογρ. Δελτίον Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 1 <1939>, 40-72· βλ. σχετικὰ μὲ τὸν τύπο φλειρό (τὸ) σελ. 61 κέ.). Ἐγδιαφέρον παρουσιάζει ἡ μυέλα τοῦ τύπου τούτου ὡς τοπωνύμιον στὸ παραπάνω χωρίο τοῦ «Λειμωναρίου».

Mioni IV (= Marc. f. 258 r b, διήγ. 88 bis): *Πολλάκις οὖν ἔγειρόμενοι οἱ τῷ τόπῳ παραμένοντες καὶ τὰς θύρας ενδίσκοντες ἀνεῳγμένας ἐξεπλήσσοντο ἄμα καὶ φοβούμενοι μήπως ἀπόλειά τις ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ γένηται.* "Αν δὲν στίξωμε μὲ κόμικα μετὰ τὸ ἐξεπλήσσοντο, ἐνδέχεται νὰ μὴν καταγοήσωμε τὴ συντακτικὴ κατασκευὴ τοῦ λόγου. Ηράγματα τὸ ἄμα καὶ φοβούμενοι πρέπει νὰ ἀποδοθῇ: συνάμα φοβούμενοι, ἐνῷ συνάμα ἐφοδοῦντο.

Mioni VI (= Marc. f. 263 r, διήγ. 96): *Κύριε, γράῳσόν μοι τὰ κρίματά σου τί εἰσιν;* Γράφε: ... γράῳσόν μοι τὰ κρίματά σου (= οἱ κρίσεις σου) τί εἰσιν. Ηρόκειται: γιὰ τὸ ἀντικείμενο τοῦ γράῳορ.

Mioni VI (= Marc. f. 263v a, διήγ. 96): *Καὶ ἐν τῷ ἐσθίειν αὐτοὺς παρέθηκεν δ φιλόχοιστος εἰς ἀργυρον πατελλίκιν.* Γράφε: *Ισάργυρον* (= σὰν ἀσημένιο). Δὲ θεωρῶ πιθανὸ τὸ εἰς ἀργυρον πατελλίκιν νὰ σημαίνῃ πατελλίκιν (= πιάτο) σὲ δοήμι. Τὸ ἐπίθ. *Ισάργυρος* ἀπαντᾷ καὶ τοὺς κλασσικοὺς συγγραφεῖς.

Mioni VI (= Marc. f. 264r a, διήγ. 96): ... θεωρεῖ δ ἄγγελος τοῖχόν τυρα ἀπειλοῦντα πιῶσιν. *Ἀναστάς οὖν καὶ διαζωοάμερος ἥρξατο καταλύειν τὸν πινσὸν καὶ πάλιν οἰκοδομεῖν.* Ο κ. Mioni ὑποθέτει έτι στὸ τὸν πινσὸν τοῦ χειρογράφου ὑπάκειται: τὴν πλίνθον. Ἡ λέξη δμως πινσὸς (δ) (= πεσσός) ἀπαντᾶ συχνὰ στὰ μεσαιωνικὰ κείμενα. Ηρόχειρα παραπέμπω στὸ Λεξικὸ τοῦ Σουΐδα, ποὺ μᾶς δίνει τοὺς τύπους πινσὸς καὶ πινσός, καθὼς καὶ στὸ Λεξικὸ τοῦ Δευκαγγίου, ποὺ παραπέμπει σὲ ἀρκετοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς. Βλ. καὶ τὸ Λεξικὸ τοῦ Sophocles (λ. πεσσός). *Ο τύπος πινσὸς ἀπαντᾶ καὶ σ' ἀλλο χωρίο τοῦ ιδίου διηγήματος* (Marc. f. 264r b) τοῦ Λειμωναρίου: «*Ο δὲ πάππος αὐτοῦ κτίζων τὸν οἶκον, τῷ πινσῷ τούτῳ χρήματα ἀπέθετο.*» Τὸ χωρίο

¹ Τὸ διήγημα ἀπ' ὅπου προέρχεται τὸ χωρίο δὲ φαίνεται: νὰ είναι γνήσιο τοῦ Μόσχου.

αὐτὸν σώζεται καὶ στὸ Βιενναῖο κώδικα (Vindob. hist. gr. 42), ποὺ περιέχει ἔνα μέρος ἀπὸ τὸ διήγημα τοῦ Μόσχου¹, ἀλλὰ τὸ Βιενναῖο χειρόγραφο παρέχει τούπισμα· καὶ πρέπει βέβαια τὸ ἀδιανόητο αὐτὸν τούπισω νὰ διορθωθῇ τῷ πισῶ. Ὁ ἴδιος Βιενναῖος κώδικας σὲ ἄλλο χωρίο στὸ ἴδιο διήγημα διαστρέφει τὸν τύπο τὸν πινσὸν τοῦ Μαρκιανοῦ (f. 264va) σὲ τὸν πιστόν. Πρέπει λοιπὸν καὶ τὸ τελευταῖο αὐτὸν νὰ διορθωθῇ: τὸν πινσὸν (ἢ τὸν πισόν).

Mionī VII (= Marc. f. 268v b, διήγ. 103): οὐδὲ βρώμιατος η πόματος γεύσασθαι κατεδέξατο καὶ περιείλεις τοῦτο πολλῶν προτρεπομένων οὐκ ἡρέοχετο. Γράφε κατὰ τὸ Βιενναῖο κώδικα καὶ καίπερ.

Mionī VII (= Marc. f. 269r b, διήγ. 103): κινηθεὶς ἐκ τοῦ διαβόλου εἰς οἰστρον καὶ αὐτῆς ἐπέτρεψε τὴν ταύτην ἐλθεῖν καὶ συγκαθεοθῆραι αὐτῷ εἰς τὸν δεῖπνον. Γράφε κατὰ τὸν Βιενναῖο κώδικα τοῦ ταύτην ἐλθεῖν. Ἡ γενικὴ τοῦ δικαιολογεῖται, νομίζω, ἀπὸ τὸ δὲ τοῦ ταύτην ἐλθεῖν λισσούναμεῖ μὲ τὸ ὥστε ταύτην ἐλθεῖν.

Mionī XII (= Marc. f. 328v, διήγ. 165): τὴν δὲ γυναικα ἐκελευσε γενέσθαι ἀσκήτριαν καὶ τὸ παιδίον ἀναγράστην καὶ ἐποίησεν δ πατριάρχης οὗτος. Καὶ πάντες ἐδόξασαν τὸν Θεόν. Ηρέπει νὰ γράψωμε: ἀναγράστην. Καὶ ἐποίησεν δ πατριάρχης οὗτος καὶ πάντες ἐδόξασαν...

Mionī XII (= Marc. 328v, διήγ. 165): τῷ φιλεστάτῳ καὶ φιλοχρίστῳ βασιλεῖ. Ἀγ ὅντως τὸ χειρόγραφο παρέχῃ φιλεστάτῳ, πρέπει νὰ διορθωθῇ: θεοφιλεστάτῳ. Ἀμέσως παρακάτω λέγεται: δ δὲ θεοφιλεστατος βασιλεύς. Ὁ γραφέας τοῦ κώδικα, ὅταν ἐπρόχειτο νὰ γράψῃ τὴν λέξην θεοφιλεστάτῳ, σπεύδοντας ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὴν λέξην ποὺ ἀκολουθοῦσε καὶ ποὺ περιεῖχε ἐπίσης τὸ φιλ (φιλοχρίστῳ).

Mionī XII (= Marc. 328v, διήγ. 165): <'Εκεῖ> σανιὸν τὸν νέον <ἔφρον> ύστοι<σας>. Γράφε: <'Εκεῖ>σ (= 'Εκεῖσε, ἀντί: ἐκεῖ) αὐτὸν τὸν νέον...

Ε. ΚΡΙΑΡΑΣ

Anne Hadjinicolaou - Marava, Recherches sur la vie des esclaves dans le monde byzantin. Collection de l'Institut Français d'Athènes, dirigée par Octave Merlier, 45. Athènes, 1950. Σελ. 134.

Ἡ κ. Ἀγνα Χατζηγιανολάου, διδάκτωρ τοῦ Ιανεπιστημίου τῶν Παρισίων, ἐπιμελητής τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου τῶν Ἀθηνῶν, στὸ παραπάνω ἔργο της ἔξετάζει ἔνα σημαντικὸν κεφάλατο τοῦ βυζαντινοῦ βίου,

¹ Bk. Th. Nissen, Byz. Zeitschr. 38 (1938) 367.

τὸ ἔγητημα τῆς δουλείας, ποὺς ὡς τώρα δὲν είχε ἀπὸ καγέναν εἰδικώτερα μελετηθῆ. Ἡ ἐργασία τῆς κα. Χατζηγιακόλασου διαιρεῖται σὲ τρία κεφάλαια. Τὸ πρῶτο ἀναφέρεται στὴ στάση τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ κράτους ἀπέναντι στὸ θεσμὸ τῆς δουλείας. Διαπιστώνεται ἐκεὶ δτὶς οὕτε ἡ ἐκκλησία, οὕτε ἡ νομοθεσία δὲν ἐπιδίωξαν ποτὲ τὴν κατάργηση τῆς δουλείας στὸ Βυζάντιο, μολονότι δὲ χριστιανισμὸς θέλησε νὰ διαφωτίσῃ σιγά-σιγά καὶ νὰ ανθισθῇ τὴν ἀνθρώπινη συνειδήση πρὸς κάποιο ἰδεώδες ἀδελφωτύνης καὶ ισότητας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Κατ' ἔξοχὴν συντυγρητικός στὴ στάση του ἀπέναντι στὸ θεσμὸ είναι: δὲ Μέγας Βασίλειος, ποὺ καὶ τὴν ἀναγκαιότητα ἀκόμη τῆς κοινωνίας ἀνισότητας δέχεται, ἀφοῦ διακηρύσσει δτὶς: «ὅποιος ὑπερένει καλόκαρδα τὸ ἕυρος τῆς δουλείας γίνεται ἀξιος τῆς αἰώνιας ζωῆς στὸν οὐρανό». Ὁπωσδήποτε παροτρύνει τοὺς πλούσιοὺς νὰ ἀσκοῦν τὴν δικαιοσύνη ἀκόμη καὶ πρὸς τοὺς σκλάδους. Γεγοκά μποροῦμε γὰρ ποῦμε δτὶς οἱ Πατέρες τῆς ἐκκλησίας ζητοῦν νὰ ἐπιγράψουν τὶς συνειδήσεις τῶν συγχρόνων ἐμπνέοντας σ' αὐτοὺς τὴν καλωσύνη, τὴν ἀμιθίαν ὑποταγή, τὸ χριστιανικὸ ἰδεώδες τῆς ισότητας. Μὲ τοὺς κανόνες τῆς πάλι: ἡ ἐκκλησία περιορίζεται νὰ προστατεύῃ τοὺς σκλάδους ποὺ ἐπιζητοῦν τὴν προστασία τῆς. Οἱ αὐτοκράτορες ἔξι ἄλλοι, ἴδιας δὲ Ιουστινιανός, δὲ Λέων Τ' καὶ δὲ Αλέξιος Α' Κομνηνός, μολονότι δὲ τελευταῖος, καθὼς καὶ οἱ ἄλλοι τῆς δυναστείας του, ἔκδηλα συντυγρητικός, ζήτησαν νὰ βελτιώσουν σιγά-σιγά τὴν κατάσταση τῶν δούλων καὶ νὰ ἐλευθερώσουν ἔνα μέρος ἀπ' αὐτούς. Ἐτοι μὲ τὸν Κομνηνὸν μποροῦν οἱ δούλοι νὰ ἔχουν οἰκογένεια, ιδιοκτησία, νὰ διεκδικοῦν κατὰ ἔνα τρόπο τὰ δικαιώματά τους. — Στὸ δεύτερο κεφάλαιο τῆς ἐργασίας ἔξετάζονται ζητήματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ ρόλο ποὺ ἔπειξαν οἱ δούλοι στὴν κοινωνία καὶ τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τοῦ Βυζαντίου, μὲ τὴ θέση του δούλου ἀπέναντι στὸ νόμο καὶ τὴ δικαιοσύνη, καθὼς καὶ μὲ τὸν ἴδιωτακὸ μέσο τῶν δούλων. Ὁδηγεῖται: κανεὶς ἀπὸ τὸ κεφάλαιο τοῦτο, ποὺ είναι: τὸ βασικώτερο τῆς δλῆς ἐργασίας, στὸ συμπέρασμα δτὶς: ἡ νομικὴ Ηέση τοῦ δούλου δὲ σημείωσε οὐσιαστικὴ ἔξέλιξη μέσα στὴ βυζαντινὴ ἐποχή. Ἀντίθετα στὸν κοινωνικό, τὸν ἴδιωτακὸ ἴδιας βίο δὲ ρόλος του δούλου γνώρισε μιὰν ἀναμφισβήτητη ἔξέλιξη στὰ βυζαντινὰ χρόνια. Σιγά-σιγά τοῦ ἀναγγνωρίζονται δικαιώματα πάνω στὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας του, καθὼς καὶ τὸ δικαίωμα νὰ συγκροτήσῃ οἰκογένεια καὶ νὰ διδηγηθῇ ἔτσι σὲ κάποια στοιχειώδη, ἔστω, ἀνεξαρτησία εἶναι ἀνθρώπινο ὅν. Στὸ κεφάλαιο αὐτό, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, χρακτηριστικὰ ἔξαρτεται ἡ προσδευτικὴ στὸ ζῆτημα στάση του Θεοδώρου Στουδίτη, ποὺ ἀπαγορεύει στοὺς μοναχοὺς νὰ ἔχουν σκλάδους, μιὰ στάση ποὺ δὲν μποροῦσαν οἱ σύγχρονοι γὰρ τὴν ἐπιδοκι-

μάσουν ἀπόλυτα καὶ γὰ τὴν συμμεριστοῦν. Ὁπίσης μὲν ὅφελος γιὰ τὴν θλη ἔρευνα χρησιμοποιοῦνται καὶ κείμενα τοῦ Εὐσταθίου Θεοσαλονίκης ποὺ κάνουν λόγο γιὰ τοὺς δούλους καὶ τὴν δουλείαν καὶ ὑπογραμμίζονται συγάμα τὰ φιλάνθρωπα αἰσθήματα τοῦ λογίου ιεράρχη. Εἶναι ἄλλωστε γνωστὸ διτὶ μὲ τὴ διαθήκη τοῦ ὁ Εὐστάθιος ἀπελευθέρων τοὺς δούλους του ἀπαγορεύοντας συγάμα στοὺς κληρονόμους του νὰ τοὺς ὑπάγγονυν ἔκανε στὴν κατάσταση τῆς δουλείας. —Στὸ τρίτο κεφάλαιο, ποὺ είναι καὶ τὸ τελευταῖο, γίνεται λόγος γιὰ τὴν προέλευση τῶν δούλων (αἰχμάλωτοι πολέμου, δουλεμπορία κλπ.) καὶ τὴν ἀπελευθέρωσή τους. Στὰ πρῶτα χρόνια, διαπιστώνεται ἀπὸ τὴν συγγραφέα, οἱ περισσότεροι δοῦλοι είναι παιδιά ἀπὸ σκλάδες μητέρες. Ὁ Αργότερα οἱ αἰχμάλωτοι τοῦ πολέμου καὶ ἰδίως αἰχμάλωτοι Σλάβοι ἀποτελοῦσσαν τὴν πλουσιώτερη πηγὴ τῆς δουλείας στὸ Βυζάντιο καὶ ἔξω ἀπ’ αὐτό. Οἱ ἀπελευθερώσεις δούλων ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος διφείλονται σὲ ἀνθρωπιστικὲς πρωτοδουλίες, ἀλλὰ ὁ θεσμὸς δὲ στάθηκε δύνατὸ νὰ καταργηθῇ. —Σὲ μικρὸ παράτημα τῆς ἐργασίας τῆς ἡ κ. Χατζηνικολάου ἔξετάζει πολὺ συντικὰ (σ. 115 - 8) τὶς λέξεις ποὺ δήλωναν στὸ Βυζάντιο τὸ δοῦλο¹.

Γιὰ νὰ συγκροτήσῃ τὴν μελέτη τῆς αὐτῆς ἡ κ. Χατζηνικολάου ἐργάστηκε μὲ ἀναμφισβήτητη εύσυνειδησία. Μελέτησε μεθοδικὰ τὶς πηγὲς (νεαρές, κανόνες ἐκκλησιαστικούς, βίους ἀγίων, Ιστορικούς καὶ χρονογράφους, ἀρχετοὺς ποιητές, μυθιστοριογράφους, λεξικογράφους). Τὴν ἔρευνά την ἀρχίζει μὲ τὴν ἰδρυση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ τὴν ἀφήνει στὰ χρόνια τῆς ἀλωσῆς τῆς Πόλης ἀπὸ τοὺς Φράγκους, ξεχωρίζοντας τρεις περιόδους στὴν Ιστορία τῆς δουλείας στὸ Βυζάντιο: 1) ἔξαρνιση τῆς ρωμαϊκῆς δουλείας καὶ ἀρχὴ τῆς βυζαντινῆς (325 - 717). 2) Ὑπαρξὴ καθαυτὸ τῆς βυζαντινῆς δουλείας (717 - 1081) καὶ 3) ἔξαρνιση τῆς βυζαντινῆς καὶ ἀρχὴ τῆς μεσογειακῆς δουλείας. Νομίζω δὲ: σωστὰ ἡ συγγραφέας ἔθεσε ὡς ὑστατὸ χρονολογικὸ δριστὸ τῆς ἔρευνάς της τὴν ἀλωση τῆς Πόλης ἀπὸ τοὺς Φράγκους, γιατὶ πράγματι μὲ τὶς σταυροφορίες ἡ γνωτὴ ἐπικυριαρχία τῶν ἴταλικῶν πόλεων καὶ ἡ πειρατεία στὴ Μεσόγειο δίγουν τὰ χρόνια αὐτὰ μιὰ νέαν ἀνάπτυξη στὸ θεσμό, ποὺ πρέπει προκειμένου γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴν νὰ μελετηθῇ σὲ πλατύτερα πλαίσια καὶ ὅχι στὰ στενὰ τότε βυζαντινά. Τὸ ζήτημα ἐνδιαφέρει τώρα, διπλας σωστὰ παρατηρεῖ ἡ συγγραφέας στὴν Ελσαγωγή τῆς, τὸν πολιτισμὸ τῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου διόληγρης στοὺς τελευτίους αἰώνες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μεσαίωνα.

¹ "Οια λέγονται: στὸ μέρος αὗτὸ τῆς ἐργασίας τῆς κ. Χατζηνικολάου μποροῦν νὰ σιμπληρωθοῦν μὲ δισαὶ σημειώνονται ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Φ. Κουκουλέ, Ηεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ λαογραφικά, τόμ. 2, σελ. 73 - 87.

Θὰ μου ἐπιτραπῇ τώρα νὰ διατυπώσω δρισμένες σκέψεις μου σχετικές μὲ τὴν ἑργασία τῆς κ. Χατζηγικολάου. Νομίζω δτι θὰ κέρδισε νὴ καλὴ αὐτὴ ἑργασία, ἀνὴ κ. Χατζηγικολάου ἀποφάσιζε νὰ πρωγματευτῇ τὸ θέμα τῆς σχετικόντας το ἀμερα μὲ τὴν ὅλη οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ διάρθρωση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Γιατὶ τότε δι χαρακτήρας τῆς ἑργασίας θὰ γίναν περισσότερο ἑρμηνευτικὸς ἀπὸ ὅ, τι είναι σήμερα καὶ λιγότερο περιγραφικός. "Τοτερα δὲ στάση καὶ τῶν μεμνωμένων προσωπικοτήτων στὸ Βυζάντιο καὶ δὲ στάση τοῦ ἰδιου τοῦ κράτους ἀπέναντι στὸ ζήτημα θὰ μελετισθῶν ἀποτελεσματικώτερα ἢ δὲ ἐξέταση καὶ δὲ μελέτη τῆς στάσης αὐτῆς γιγνόταν σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ἀντίκρυσμα ἀπὸ τὰ ἴδια πρόσωπα καὶ ἀπὸ τὸ κράτος τῶν γενικώτερων κοινωνικῶν ζητημάτων. Τότε θὰ γίνοταν περισσότερο κατανοητὸς καὶ θὰ μᾶς φαινόταν περισσότερο δικαιολογημένος ὁ τρόπος μὲ τὸν ὄποιον ἀντίκρυσαν τὸ ζήτημα στὸ Βυζάντιο.

Μιὰ διατύπωση θὰ είχα νὰ διατυπώσω σχετικὰ μὲ τὴν χρησιμοποίηση πολλῶν μικρῶν τίτλων μέσα στὴν κάθε ὑποδιάρεση κεφαλαίου. Μὲ τὸ νὰ είναι τόσο σύντομα δισα συγνοδεύουν τοὺς τίτλους αὐτοὺς δημιουργεῖται καμιὰ φορὰ δὲ ἐντύπωση δι τὸ τίτλος δὲ βρίσκεται πάντα κοντά του ἔνα κατὰ τὸ δυνατὸ πλούσιο περιεχόμενο. "Αν οἱ τίτλοι αὐτοὶ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ εὑρετηριακοὺς λόγους, νομίζω, θὰ γίναν χρησιμώτερη δὲ συγκρότηση ἐνδὲ λεπτομερειακώτερου πίνακα πραγμάτων στὸ τέλος τῆς ἑργασίας.

Γενικὰ μερικὰ τμήματα κεφαλαίων φαίνονται πολὺ περισσότερον σὲ ἔκταση. "Εξαφνα τὸ τμῆμα κεφαλαίου: Rôle des esclaves dans la vie économique (σ. 57) περισσότερον μόνο σὲ λίγες γραμμές. "Ισως καὶ τὸ πρώτο τμῆμα τοῦ πρώτου κεφαλαίου «Ἐκκλησία καὶ δουλεία» καὶ ἴδιας δισα λέγονται γιὰ τὴ στάση τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας (σ. 12-22) δὲν είναι ἀρκετά.

Θὰ μποροῦσαν ίσως νὰ είναι χρήσιμα στὴν κ. Χατζηγικολάου στὴν ἐπεξεργασία τοῦ θέματός της καὶ τὰ παρακάτω δημοσιεύματα: II. Μαρατοιώτου, "Πρόμνημα εἰς τὴν πρὸς Φιλήμονα Ἐπιστολήν, Ἀθῆνα 1923, Ηαράρτημα, καὶ S. Giet, Les idées et l'action sociales de Saint-Basil, Maredsous 1941.

Σημειώνω ἐπίσης δτι σὲ δημοσίευμα τοῦ Γρ. H. Κασιμάτη, Τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ δὲ κοινωνικὴ διδασκαλία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, Θεσσαλονίκη 1940, σελ. 26, γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὴ σύνοδο τῆς Ἱππιώνης, ποὺ ἀπαγόρευε τὴν ἀπελευθέρωση τῶν δούλων τῶν μοναστηριῶν. Βέβαια πρόκειται γιὰ σύνοδο ἔξι ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ γεωγραφικὸ χῶρο, θμως νομίζω δτι θὰ κέρδισε δὲ ὅλη ἀνάπτυξη τοῦ θέματος ἢ γί-

νούταν υπαιγιγμοί, έστω, πρὸς ἔσα πιστεύονταν ἢ ἐφαρμόζονταν σχετικά μὲ τοὺς δούλους καὶ στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη κατὰ τὸ μεσαίωνα.

Καὶ μετὰ τὴν τόσο εύσυνείδητη καὶ πολὺ χρήσιμη ἐργασία τῆς κ. Χατζηγικολάου μένουν ἀκόμη ζητήματα σχετικά μὲ τὴν δουλεία ποὺ θὰ ἔπειπε νὰ μελετηθοῦν γιὰ γὰ δώσουν μὲὰν ἀκόμη σαφέστερη εἰκόνα τοῦ ζητήματος καὶ τῆς ἑξέλιξής του στὸ Βυζάντιο. Ἡ ίδια ἡ κ. Χατζηγικολάου δέχεται ὅτι μένει νὰ καθοριστῇ ἢ θέση τῶν δούλων στὴ βιομηχανία καὶ τὴ γεωργία, καθὼς ἀνάγκη εἶναι νὰ μελετηθοῦν λεπτομερεῖαν καὶ τὰ κείμενα τῶν νόμων ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτῆς ὥστε νὰ πρωθηθῇ δριστικότερα ἢ μελέτη τοῦ θλου ζητήματος. Ὁπωσδήποτε γίνεται τόσο ἐνδιαφέρον καὶ ποὺ συγδέεται μὲ αὐτῇ τὴν διόρθωσην τῆς βυζαντιγῆς κοινωνικῆς ζωῆς, συγκέντρωσε τὸ ύλικὸ ποὺ παρέχουν οἱ βυζαντινὲς πηγὲς πάνω στὸ θέμα αὐτό, τὸ ἐπεξεργάστηκε κριτικά, τὸ κατάταξε συστηματικά καὶ τὸ ἔδωσε σὰν ἀπαραίτητο βοήθημα γιὰ μιὰ περαιτέρω βαθύτερη ἔρευνα, ποὺ πολλὰ θὰ διφέλη στὴν ἐργασία καὶ τὰ πρῶτα συμπεράσματα τῆς κ. Χατζηγικολάου.

Ε. ΚΡΙΑΡΑΣ

"Ανθη Εὐλαβείας εἰς τὴν Μετάστασιν τῆς Θεομήτορος Μαρίας. Ἀνατύπωσις ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Φλαγγιναγοῦ Ἑλληνομουσείου Βενετίας, ΛΨΗ. Πρόλογος Γιάρρη Βλαχογιάννη. Ἐπιμέλεια - Σημειώσεις κτλ. Ἀγγέλου Ν. Ηπαπανώσια. Μεταφράσεις ἀπὸ Ἰταλικὰ Θεμ. Νόβα. Ἐκδοτικὸς Οίκος Ἀστήρ Ἀλ. καὶ Ε. Ηπαπαδημητρίου. Ἀθῆναι: 1950. Σελ. λε+106.

Λαμπρὴ ήταν ἡ ίδεα τοῦ κ. Ἀγγέλου Ν. Ηπαπανώστα γ' ἀνατύπωση τὲ σπανιότατο φυλλαδάκι τοῦ Φλαγγιναγοῦ Ἑλληνομουσείου ποὺ μὲ τὰ νεοελληνικὰ κείμενα ποὺ περιέχει εἶναι τόσο σημαντικὸ γιὰ τὴ νεοελληνικὴ φιλολογία. Λίγα ἀπ' αὐτὰ τὰ κείμενα τὰ ἔργαμε ἀπὸ διάφορες σούρπιες ὡς τώρα δημοσιεύσεις (κυρίως τρία συνέτα στὴν «Ἀγθολογία» τοῦ Ἡρ. Ν. Ἀποστολίδη), τώρα δημιοῦρα γιὰ πρώτη φορὰ ἔχουμε μπροστά μας ἔλη τὴ συλλογὴ μὲ δλόκληρο τὸ περιεχόμενό της. Ἡ ἀνατύπωση ἔγινε ἀπὸ τὸ ἀντίτυπο ποὺ εἶχε στὴν κατοχή του διακαρίτης Βλαχογιάννης, τὸ μογαδικό ποὺ σώζεται στὴν 'Ἐλλάδα', καὶ εἶναι, δπως δηλώνεται στὸ τέλος, «τεμητικὴ στὴν ἀξέχαστη μνήμη του».

'Ο κ. Ηπαπανώστας ἐπρόταξε σὰν εἶδος προλεγόμενα (σ. ζ'-λε') τρία χρήματα ποὺ εἶχε δημοσιεύει: ὁ Βλαχογιάννης τὸ 1932 στὴν ἐφημε-

ρίδα «Ιπρών». Τὰ ἄρθρα αὐτὰ εἰναι γραμμένα σ' ἔναν θερμὸ τόνο, καὶ δό τόσο ἀγαπητός στὸν Βλαχογιάννη ρυθμικὸς λόγος ἐγγίζει ἐδῶ κι' ἔκει τὰ δρια τοῦ πεζοτράγουδου. Ἀλλὰ δὲ Βλαχογιάννης ὅταν ἔγραψε δὲν εἶχε ἀκόμα ὑπόψη του τὴν βίσαική μελέτη γιὰ τὸν Θωμᾶ Φλαγγίνη καὶ τὸ Φλαγγίγιανὸ 'Ελληνομουσεῖο τοῦ Κ. Δ. Μέρτζιου¹, οἱ πληροφορίες του βισίζονται κυρίως στὸν Βελούδο², κι' ἔτσι δὲν ἔκδοτης συγχά ἀναγκάζεται σὲ ὑποσημειώσεις νὰ ἐπανορθώνῃ τὰ πράγματα σύμφωνα μὲ τὶς γενέτερες ἔρευνες. Τὰ ἄρθρα αὐτὰ τοῦ Βλαχογιάννη τὰ διακρίνει καὶ κάποια μαχητικότητα ποὺ δὲν ἔχει τὸ λόγο τῆς προκειμένου γιὰ τὴν σωστὴ ἐκτίμηση ζητημάτων τῆς φιλολογικῆς μας ἴστορίας, κι' ἀκόμα ὑπερβολὴ γιὰ τὴν σημασία τῆς συλλογῆς καὶ γιὰ τὴν χρησιμοποίηση σ' αὐτὴν τῆς λαϊκῆς γλώσσας. (Πι' αὐτὰ θὰ γίνη λόγος παρακάτω).

'Ακολουθεῖ (σ. 1-42) ἡ ἀνατύπωση, πιστή, καθὼς φαίνεται, σχεδόν φωτοτυπικὴ τοῦ φυλλαδίου καὶ ἀκολουθοῦν μερικὰ σύντομα «Σημειώματα κειμένου» (σ. 47-54)³ τοῦ ἔκδοτη καὶ μεταφράσεις⁴ τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν, λατινικῶν καὶ Ἰταλικῶν ποιημάτων τῆς συλλογῆς καμπούνες ἀπὸ τὸν ἵδιο τὸν ἔκδοτη, ἔξω ἀπὸ τὰ Ἰταλικά, ποὺ είναι μεταφρασμένα ἀπὸ τὸν κ. Θεμ. Νόδο, καὶ ἀπὸ τὸ πρῶτο ἐλληνικὸ ἐπιγραμμα, ποὺ τὸ εἶχε μεταφράσει δὲ Βλαχογιάννης.

Στὶς ἐπόμενες σελίδες 73-82 παρέχει δὲν ἔκδοτης πληροφορίες γιὰ τοὺς συνεργάτες τῆς συλλογῆς, καὶ στὶς σελ. 83-85 παραθέτει πίνακα τῶν διευθύντων καὶ τῶν καθηγητῶν τοῦ Φλαγγίγιανος (1666-1797) καταρτισμένον ἀπὸ τὶς πληροφορίες ποὺ περιέχονται στὸ βιβλίο τοῦ Κ. Δ. Μέρτζιου, μὲ μερικὰ σημειώματα σχετικὰ μὲ αὐτοὺς στὶς σ. 86-89. 'Ακολουθεῖ (σ. 91-100) ἔνας κατάλογος τῶν «ἀποφοίτων 'Ελληνομουσείου Φλαγγίνη», ποὺ ἀποτελεῖ μιὰ χρήσιμη ἀλφαριθμητικὴ κατάταξη τῶν διοικάτων τῶν σπουδαστῶν (γιατί «ἀποφοίτων»); τῶν ἀναφερομένων στὸ βιβλίο τοῦ Κ. Δ. Μέρτζιου (σ. 120-128) μὲ δίπλα τὴν ἀναγραφὴ τῆς χρονολογίας τοῦ ἐγγράφου ποὺ τὸὺς μνημονεύει καὶ τῆς πατρίδας τιοῦ. Τέλος μιὰ βιβλιογραφία (σ. 101-106) κλείνει τὸ βιβλίο. Οὐσιαστικὴ

¹ Κωνσταντίνον Λ. Μέρτζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ δικαστὸς 'Ελληνομουσείων, Λοήγιαι 1939. (Πραγματεῖαι τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν τόμος Θ').

² 'Ιωάννου Βελούδου, 'Ελλήνων ἀριθμοδέσμων ἀποικιών ἐν Βενετίᾳ, Ιστορίαν ὑπόμνημα. Ἐν Βενετίᾳ 1872.

³ Σεὴν ἀριθμητὴ τῶν σελίδων πηδισοῦνται κατὰ λόθιος οἱ ἀριθμοὶ 43-16.

⁴ Περιέχονται στὶς σελίδες ποὺ θὰ εἴχαν τὸν ἀριθμὸ 55-72. ἀριθμοῦνται δημος γιὰ εὐκολία τοῦ ἀναγνώστη μὲ τοὺς ἀντίτοιχους ἀριθμοὺς τῶν σελίδων τοῦ κειμένου (δ. 20, 22. κακ.). Η διακοπὴ διεισιδεῖ αὐτὴ στὴν κανονικὴ σελίδωση γεννᾷ πάντας κάποιας ἀσάφειας.

παράλειψη είναι ότι λείπει ένας πίνακας περιεχομένων, ένα τόση φροντίδα έχει δοθή για την άρτια και από τη φιλολογική και από την καλλιτεχνική πλευρά έμφαση του βιβλίου.

Σχετικά μὲ τούς διευθυντές τοῦ Φλαγγινιανοῦ ἔχω νὰ παρατηρήσω ότι στὴ σ. 86 ἀναφέρονται κατὰ λάθος στὸν Μ. Καλλιάκη παρατηρήσεις ποὺ ἀφοροῦν τὸν τέταρτο διευθυντὴ Θωμᾶ Κατάνη. Καὶ, φυσικά, οἱ πληροφορίες τοῦ Κ. Δ. Μέρτζιον, ποὺ ἔγινεται ἀπὸ ἀνθεντικές πηγές, δὲν εἰναι καμιὰ ἀνάγκη νὰ τροποποιηθοῦν ἀπὸ τὴν πολὺ λιγότερο ἰσχὺρῃ μαρτυρίᾳ ἐνὸς βιβλίου τῆς ἐποχῆς. Ο Κατάνης διδαχῆς ὡς τὶς 7 Ιουνίου 1867, ἀφοῦ (Μέρτζιον σ. 107) τὴν ἐπομένη ἀκριβῶς διορίζεται διάτικατατάτης του. "Οοσ γιὰ τὴ συνέχιση τῆς Σχολῆς καὶ διερχεται ἀπὸ τὴ διάλυση τῆς στὰ 1797, ἥ ἐκδότης δὲν πρόσεσε τὶς πληροφορίες ποὺ δίνει δὲ τοῦ 167-182. Δὲν πρόκειται γιὰ ἀνασύσταση τοῦ Φλαγγινιανοῦ. ἀλλὰ τῆς Ἐλληνικῆς Σχολῆς τῆς Κοινότητος τῆς Βενετίας" ἀνασυστήθηκε στὰ 1813, ἀλλὰ «τιμῆς ἔνεκεν» διοριστήκε τὴν Ἐλληνικὴ Σχολὴ Φλαγγίνη. Ο Κ. Δ. Μέρτζιον ἔχει πλήρη κατάλογο καὶ τῶν ακθηγγιῶν καὶ διδασκάλων τῆς Σχολῆς αὐτῆς ὡς τὴν ἑριστικὴ διάλυση τῆς στὰ 1923, καὶ δὲν ἔται ἀνάγκη ἥ ἐκδότης νὰ στηριχτῇ στὶς πενιχρές πληροφορίες τοῦ Βελούδου καὶ στὴ συμπτωματική προφορική ἀνακοίνωση τοῦ κ. Μαρίνου Σιγουρού.

Τὸ κείμενο—τὸ κύριο σῶμα τοῦ βιβλίου, αὐτὸ ποὺ κυρίως ἔνδιαφέρει—έχει καταδηληθῆ φροντίδα ν' ἀγατυπωθῆ μὲ κάθε ἐπιμέλεια καὶ μὲ κάποια ἀκόμη προσπάθεια νὰ διατηρηθῆ καὶ διπογραφικὸς χαρακτήρας τοῦ πρωτοτύπου. Η χαλκογραφία τοῦ παραφύλου μὲ τὸ ἔμβλημα τῆς «Ἀκαδημίας τῶν Ἀθλαδῶν» καὶ ἡ προμετωπίδα ἀποδίδονται φωτοτυπικά¹ (ἴσως καὶ στὸ μέγεθος τοῦ πρωτοτύπου), καὶ ἔχουν διατηρηθῆται ὡς καὶ οἱ παραπεμπτικὲς λέξεις στὸ κάτω μέρος τῶν σελίδων, δηποτὲ τὶς ξέρουμε ἀπὸ τὶς παλιὲς ἐκδόσεις² (σημαντικὴ Ήλαστίγηκε σ' ὅλα αὐτὰ καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ χαράκτη Γ. Βαρλάμου ποὺ ἐπιμελήθηκε καλλιτεχνικὰ τὴν ἐκδοση). Εχουμε δηλ. νὰ κάμουμε μὲ ἐκδοση περίπου παγομοιότυπη, κι³ αὐτὸ μᾶς δίνει τὴν εὐχάριστη ἐντύπωση τῆς ἀκριβείας καὶ τοῦ σεβασμοῦ τοῦ πρωτοτύπου, ποὺ δυστυχώς τόσο σπάνια συναντοῦμε τώρα τελευταῖα σὲ ἀγατυπώσεις παλιῶν κειμένων.

¹ Φωτοτυπία τῆς χαλκογραφίας βλ. καὶ στὴν ΒΙΙ 1, 61.

² Η ἀρχικὴ πρόδηση τοῦ ἐκδότη Ήλαστίγηκε τὴν εὐχάριστην γὰρ διατηρηθῆ καὶ ἡ ἀντιστοιχία τῶν σελίδων. Τὸ πράγμα ηταν εὐκολό γιὰ τὰ μωνοσέλιδα ποιητικὰ κείμενα, ἀκατέρθιτο δημοσιεύση τὰ πολυελιδά καὶ διίστι τὰ περά. Ηραγματικὰ ἐδῆ δὲν βραστείται: ἡ ἀντιστοιχία, ὅ ἐκδότης δημοσιεύει τὰ πολυελιδά καὶ ἀρχικὲς διαλλαγές. Τὸ πράγμα εἰναι ἐντελῶς ἀσυνήθιστο (στὶς περιπτώσεις αἵτες χρησιμεύεται: συνήθως κάθετη γραμμή), καὶ ἀσφαλῶς πολὺ λιγοι ἀπὸ τοὺς ἀναγνῶτες Ήλαστίγηκεν τὴν σημασία τοῦ διστερίσκου, ἀφοῦ μάλιστα δὲ ἐκδότης δὲν κάνει γι' αὐτὸ καμιὰ μνεῖα.

‘Ωστόσο μιά τέτοια πιετή, πανομοιότυπη ἀνατύπωση, οὔτε εὑπρόσδεκτη κι’ ἀν είναι, γεννᾶ στὸν ἐκδέτη δρισμένα ζητήματα καὶ στὸν ἀναγνώστη ἀρκετὲς ἀπορίες. Στὴν δρθογραφία είναι φανερὸς ὅτι κρατήθηκε ἡ δρθογραφία τοῦ πρωτοτύπου· δρισμένες ἔμως σφαλερὲς γραφὲς (εἰς σὲ π. χ. ἀντὶ εἰσὲ ἡ εἰςὲ — ἡ πρόθεση σὲ) δημιουργοῦν σύμμερα ἀσάφεια καὶ ἀπορία. Ἐπειτα, τί θὰ γίνη μὲ τὰ τυπογραφικὰ λάθη τοῦ πρωτοτύπου (καὶ φαίνεται ὅτι ὑπάρχουν πολλά); ‘Αν τὰ κρατήσουμε, πρέπει σ’ ἔνα κριτικὸν ὑπόμνημα ἡ σὲ κάποια σημείωση γ’ ἀποκαταστήσουμε τὴν σιωστὴν γραφὴν καὶ νὰ μὴν ἀναγκάζουμε τὸν ἀναγνώστην νὰ διορθώνῃ ἐκεῖνος τὸ κείμενο ποὺ ἐκδίδουμε· ἀν πάλι τὰ διορθώσουμε, τὸ πράκτικο πρέπει ἐπίσης κάπου νὰ δηλωθῇ. Δυστυχῶς δὲ καὶ τὴν παραμικρὴν μνείαν γιὰ τὴν μέθοδο ποὺ ἀκολούθησε στὴν ἀνατύπωση σύτε τοῦ παραχθέτει καμιὰ ἀπολύτως σημείωση σχετικὴ μὲ τὰ φιλολογικὰ ζητήματα τοῦ κειμένου. Ἐτσι δὲν γέρουμε ἀν τὰ λάθη ποὺ συγκατοῦμε είναι λάθη τοῦ πρωτοτύπου ποὺ διατηρήθηκαν. Θελγιατικὰ ἡ ἀλιέητα, στὴν ἀνατύπωση ἡ ἀν είναι λάθη τυπογραφικὰ τῆς· λόιξ τῆς ἀνατύπωσης. Γιὰ μερικὰ καταλαβαίνουμε πώς ἔχουμε γὰρ κάνουμε μὲ τὴν πρώτη περίπτωση· δυστυχῶς ἔμως δὲν είναι λίγα καὶ τὰ καθιαυτὰ λάθη τῆς ἀνατύπωσης, παρ’ ἐληγ τὴν ἐπιμέλεια ποὺ είγαται φανερὸς ὅτι γενικὰ ἔχει καταβάλει δὲ ἐκδέτης.

‘Αναφέρω ἐδῶ τὰ λάθη ποὺ σημείωσα, χωρὶς νὰ μπορῶ πάντα νὰ ἐξωρίσω ποιὰ είναι τοῦ πρωτοτύπου· καὶ ποιὰ τῆς ἀνατύπωσης (δὲ ἀριθμός δηλιμνεῖς τὴν σελίδα, δὲ ἐκθέτεις τὸ στίχο); 11^ο ἡς παΐσαιν· γρ. ἄς παΐσαιν — 17 δὲος στίχος τῆς α’ στροφῆς ἀκοίνων· καὶ ἕγιον ποὺς ἀποκάμνων είναι λανθασμένος· τὸ μετρικὸν σχῆμα τῆς στροφῆς (11α, 7β, 7δ, 11α, 7γ, 11δ, 11δ, 7γ) ἀπαιτεῖται ἐντεκατιλλαχθεῖ. Ἱστορίας· καὶ ἐγώ (χαρωπίδεις ὑπάρχουν ἀφθονεῖς στὸ ποίημα) — 22^ο γρ. Ιη εἵνισο — 23^ο Κρίνος αἱ ἔλκει πρὸς ὑψος λείπουν τρεῖς συλλαβαῖς ἀπὸ τὸ στίχο, ἔνας ἀνάπτιστος μετὰ τὴν δημ συλλαβὴν; καίνος αἱ ἔλκει Ο Ο — πρὸς ἥψος. Βεβῶν ἔχουμε ἀσφαλῶς λάθος τυπογραφικὸς στὴν ἀνατύπωση, γιατὶ δὲ ἐκδέτης μεταφράζεις· «Ἐκεῖνος πάλι τραβάεις φηλὰ τὴν ἀγνηγά· δὲ λέσση ποὺ μεταφράζει μὲ ἀχρητική ἐργάσεις στὴν ἀνατύπωση». 26^ο ἀντὶ defere γρ. deseire — 27^ο γρ. τεροκυτί — 1^ο πιστεύω θὲ πρέπει νὰ γράψουμε πλανήτων, ἀφοῦ δῆλος οἱ στίχοι τονίζονται στὴν παραλήγουσα (ιλ. γιὰ τὸ σαπφικὸν αὐτὸν μέτρο παρακάτω) — 29^ο γρ. carmine, καὶ στοὺς διοδοὺς τελευταίους στίχους Grajae καὶ videare. 31 Εἰς τὴν ἐνδοξὸν Μετάβασιν πρέπει νὰ είναι τυπογραφικὸ λάθος τοῦ πρωτοτύπου ἀντὶ Metάστασιν, δημοτικός γράφεται παντού. Ο ἔνογλωσσος πιθανόν στοιχειωθῆντας ἀντικατάστησε τὸ σ μὲ β. Τὸ ίδιο λάθος πρέπει νὰ διορθωθῇ καὶ στὴ σ. 12^ο στὸ πεῖστο τοῦ Πατούσα. — 31 Τὸ «παΐγνιον ποιητικὸν» στίχος ἀνατυπωθῇ ἀπὸ τὸν Βλαχοργάννη στὰ δρθρά του τῆς «Πρωτίστη» (ἐδῶ στὸ βιβλίο σ. λ’, ἀνατυπώνοντας ὑμῶς μόνο οἱ δυό πρῶτοι στίχοι), καὶ ἀπὸ ἐκεῖ τὸ παίρνουν καὶ τὸ ἔνανθρημοστισύουν ὁ Γ. Βαλέτας ἔ. κ. καὶ ὁ Γ. Θ. Ζώρχης, ΕΔ 4 (1919) 340 καὶ (μὲ πειραμένους μερικοὺς στίχους ἀπὸ τυπογραφικῆς ἀλεσφίας). Άλλα ὑπάρχουν μερικές διαφορετικές γραφὲς ἀνάλισσα στὸ κείμενο δημοτικό μᾶς τὸ δίνει τώρα τὸ βιβλίο καὶ στὶς ἀναθημοστισύους Βαλέτα - Ζώρχη· καὶ τὴν σωστὴν γραφὴ τὴν παρέχουν ἀναμ-

φισθήτητα τοῦτος οἱ τελευταῖς. "Ετοι: στ. 3-4 ἀντὶ εὐγῆνε ἀνὶ τὴν χώρων] εὐθὺς στήρ πρώτην ὡραν γράψουν ἐργῆκ' ἀπὸ τῇ γ. | εὐθὺς τὴν πρ. ὁ. (ἐγὼ ἐργῆκα, ποὺ εἶναι καὶ τὸ σωτέρο). Τό διοι καὶ στ. 25 καὶ βλέπω λαμπρούσαντη, 29 νὰ ἰδῃ τινὰς τὰ κάλλη (ὅχι τινὸς!) ("Η μήπως πρόκειται γιὰ εὔστοχες τιλολογικές διορθώσεις τοῦ Βλαχογιάννη;)· Ενναὶ δημος ἀνάγκη νὰ γίνη καὶ μιὰ διόρθωση στὴ στίχη Μετὰ τὸ θαῦμα (στ. 28) χρειάζεται τελεία καὶ κόμμα (ὅχι τελεία) μετά τὸ ἴσουσιν (στ. 32): μιὰν κόνιην εἰσὶ ἄσμα | ποὺ ἥμον τεραπών δάμαν. | Νὰ ἰδῃ τινὰς τὰ κάλλη] οὐρὶ δόξαν τὴν μεράλην | ποὺ εἴχεν ὡς Κυρία | μὲ ἄπειρον ἔξοντα, | ημελεὶ ἰδῃ τὸν ἥμαντον κτλ. "Οσο γιὰ τὸν προτελευταῖον στίχο: καὶ μὲ δύον τεραπών θαῦμα (ἔτοι καὶ σὶ Βαλέτας - Ζώρας) δὲν μπορῶ νὰ τὸν καταλάβων εἶναι λάθος στὸ πρωτότυπο; Τόν ποιητὴ τοῦ ποιήματος θεωρεῖ ἔγραψαν γιὰ τὰ ΑΕ τὸν δρθογραφοῦ Μνιάρη, ὁ ἐκδότης Μνιάρη - 35¹ φένταρο - γρ. ἔργοντον (τυπογραφικὸς λάθος) - 36¹⁴ aurei· γρ. aurei - 37⁴ τὸ δικαυχίεις εἶναι φυσικὰ δικαυχίεις - 38 ρ' στήλη· μετὰ τὸ χρῶμας δὲν ἔχει νόημα τὸ ἐρωτηματικό καὶ πρέπει νὰ φύγῃ. (Φυνερή εἶναι στὸ αγγειό τὸτέ ἀπὸ τὸν κρητικὸ ποιητὴ ἢ ἀνάλινην τοῦ προλόγου τῆς «Ἐρωτικῆς»). - 41¹² ὑποθέτω πώς δὲν πρωτηκός Βενέριος ἔγραψε γράμματα καὶ ὅχι γραμμάτες (ἔτοι δημος καὶ τὸ πρωτότυπο, βλ. καὶ Legrand, BH 18me siècle, 1, 62). "Οσο γιὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ συνέπου τοῦ Κολομπῆ, ἡ Ήγ. δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι, δπως ἔργηνεις δὲν ἔκθεται (ἔτοι Σχηματώσεις, σ. 52) «ἡ Ιερὴ γῆ τῆς Βλλάδας, ποὺ ήταν βοθισμένη στὴν ἔργωμαν καὶ τὰ δάκρυα, ἀφοῦ ἔγκαστη πολυτιμότερο ἀγαθό, τὴν ἐλευθερίαν», ἀλλὰ ἡ γῆ ἀπλὰ καὶ μόνο σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν οὐρανό, δπου τώρα ἀνεβάνει: ἡ Μαρία - κοινὸς τόπος δήλων τῶν κειμένων τοῦ φυλλαδίου).

Οἱ μεταφράσεις τοῦ κ. Παπακώστα είναι γενικὰ ἀκριβεῖς καὶ πετυχημένες, μολονότι τὰ κείμενα παρουσιάζουν σὲ πάρα πολλὰ σγημεῖα ἀρκετὲς δυσκολίες. "Ας μοῦ ἐπιτραπῇ γὰ σημειώσω κι' ἐδῶ μερικές διορθώσεις καὶ λεπτομερειακές παρατηρήσεις.

α) Στ' ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ κείμενα¹. 5 Τό νόημα τοῦ τελευταίου διεστίχου δὲν εἶναι: «στοῦ Παπούσα τὸ πρόσωπο θὰ ἔργει τὴν ἀθίνατη συφία τοῦ Ἰπποκράτην καὶ τοῦ θεοπέτερου Οἰηνῆρου». ἀλλά: «τὸν Π. καὶ τὸν Θ. "Ο. τὸν βρίσκεις τὴν ἀθίνατη σούζα τοῦ Π.» -- 25 τελευταῖα στραφή: "Ἄλλα τὶ φράσω, ὅπερ ἂντι πάροντα μένεις τῆς σῆς; Ἄλλα τὶ λέω (τὶ εἶναι αὐτὰ ποὺ λέω), πράγματα ποὺ φρίσκονται πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀστικὴν αὐτοῦ; - 35 Τό διεστίχο τοῦ τέλους πρέπει νὰ ἔρμηνειται: "Αν πηγαίνω πρὸς τὸν οὐρανό, εἰμαί (ἢ ίδεις) οὐρανός. Στὸν οὐρανό πρέπει γὰ πάγη δ οὐρανός, κι' ὅχι στὴ γῆ νὰ κατατικῇ δ οὐρανός.

β) Λατονικά. 26 Πολλὰ τὰ παρεξηγημένα. "Τώρα, καὶ ἐν ἀκόμη διφάνη δ Φοίνιος λαμπρὴ στολὴ καὶ θελήση γὰ λάμψη δ οὐρανός μὲ βεργαλύτερο ἥλιο, καὶ ἐν θελήση, ἡ Ἀρτεμιη (Latonia, ὅχι ἡ Λητώ!) νὰ στρώσῃ (ἕχι νὰ στήσῃ, στείνει) τὸ θρόνο κατάλληλον γιὰ τὰ πόδεα σου,⁴ καὶ ἐν ἀκόμη πρόκειται νὰ σοῦ δοθοῦν ἀστρα πλεγμένα (γιὰ νὰ πλεχτοῦν) στὰ λαμπρά σου μαλλιά! - Καὶ στὸ τέλος: δῶστε μου πίσω τὴν μητέρα ποὺ ἀρπάξατε, ἐν σᾶς εἶναι ἀρεστὴ (ἄν στέργετε). Ἡ

¹ Εὐχαριστῶ τὸν συνάδελφο κ. I. Θ. Κακριδῆ ποὺ είχε τὴν καλοσύνη γὰ μὲ βοηθήση στὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ καὶ τὰ λατινικὰ κείμενα καὶ γὰ μοῦ ὑποθέσεις καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ λάθη ποὺ σημειώνονται ἐδῶ.

(ἔσθι τὸ ἄρι) πάρτε με καὶ μένα πρὸς τὴν μητέρα. — 29¹ Καλύτερα: Ήροῖστάμενε (ἔξαρχε). ή κορυφὴ τῆς τιμῆς² Ποιός βλέποντάς σε δὲ βλέπει: επό πρόσωπό σου τὸν ἵεράρχη πού... (ἄχι: δὲ σέθεται τὸ πρόσωπο τοῦ ἵεράρχη) ΙΣΩΤὴ μάτια σου εἰναι (λάμπει) ή ἀγάπη καὶ στὰ λόγια σου ἀλυσίδες (τὰ λόγια σου δένουν)³ Στολίζει: τὸ βάθισμα ή μεγαλοπρέπεια, τὸ πρόσωπο ή πραστήτα. Οἱ δυὸς τελευταῖς: στήχοι ἔξαιρετικὰ δινεσμήνευτοι (ἔχουν ἀρχαγές ἀνατυπωθῆ στοστά); — 40 τὸ τελευταῖον δίστιχο: Ἀπ' ὅλους, παρθένα καὶ μητέρα, θεωρεῖσαι λαριπρὴ σάν τὸ φεγγάρι· γι' αὕτη καὶ ηγετᾶς νὰ πάει κοντά στὸ δικό σου φῶς.

γ) Ἰταλικά. Οἱ μεταφράσεις τοῦ κ. Θερ. Νόδα. Ἔδω, μολονότι τὰ κατίμενα εἶνα: λιγύτερα, τὰ λάθη εἰναι πολὺ περισσότερα. 20² ή Ἐλλάζει, δοξασιένη μητέρα, τύπωσε χνάρια φωτεινά (δλόφωτα) ε τοῦ ἡς μεγάλους ήρωες (ἄχι: μητέρα μεγάλων ἡρώων) — ⁴ dai rotti alberghi suoi: ἀπὸ τις φτωχές (καλύτερα: ἀτεχνες) κατοικίες της (ἄχι: των — τῶν ἡρώων, suoi), ἀπὸ τὰ ταπεινά της τὰ λημέρια — ⁵ "Ομως τώρα ἐμεῖς τὴν βλέπουμε (τὴν ἀρετὴν αὐτὴν) νὰ λάμπῃ ἀκόμα στὰ τωρινά της τὰ παιδιά (ἄχι: λάμπει: σὲ μᾶς, τὰ τωρινὰ παιδιά της) — ⁶ veggiola: τὴν βλέπω (έγώ), άχι: τὴν βλέπουν (τὰ παιδιά της) — 22²⁻³ Chè se per noi: Γιατὶ ἂν γὰρ μᾶς... ἀν per quel seno: στ' δνομα τοῦ στήθους αὐτοῦ... che fia che a vista tale ei non conceda? παιδὸ θὲ εἰναι ἐκεῖνο ποὺ μπρός σὲ μᾶς τέτοια θέλεινος δὲ θὲ στέρη; (Τὸ fia εἰναι ἀρχαῖκὸς τύπος ἀντὶ γιὰ σατὰ, δὲν εἰναι ὑποτακτικὴ η προστακτική: νὰ συμβῇ κάτι). — 31 στὸ τέλος ch'esser di viso | con la terra non puote il Paradiso δὲ θὲ πῆ: πώς δὲν μπορεῖ νὰ γιορτησῇ ἀπ' τὴν Γῆ δ Ημέραις (ποὺ θὲ γιὰ τοια τοια ἐντελῶς ἀντίθετο πρός τὸ νόημα, δὲ λέσι d a l l a terra), παρό: πώς δὲ γίνεται (δὲν μπορεῖ) δ Ημέραις νὰ εἰναι μοιχασμένος μὲ τὴν Γῆ — 36² μετὰ τὸ ποιμενάρχης γρειαῖσται κοινὰ (ὅπως καὶ στὸ Regnante) γιὰ νὰ μὴ διαδέξουμε: ποιμενάρχης τῆς Ἑλλήνη, ἀρετῆς — ⁷ astio costante γιατὶ ἀκλόνητο κάστρο; γρ. κάστρο σταύρερό — ⁸ Quel ammirabil fè che in voi sta scritta | V i mostri.. άχι: μέσα σ' ας. Σὲ δείχνει, ἀλλά: μέσα σου σὲ δείχνει: — ⁹⁻¹¹ Γ' αὐτό (ι ερό=perciò) τὰ γραϊσματά Σου (ἄχι: Του) σάλπιγγα ἀκερὴ τῆς ἀθάνατης φύλης ὃς τὰ σύνορα τοῦ Ἀργούς (τῆς ἑλληνικῆς γῆς) θὰ κάνῃ (ἄχι θὰ κάνῃς) ν' ἀντηγούν ἀπὸ αἰώνια δέξια παντοτιγά — ¹²⁻¹³ γιὰ νὰ διευγενισθῇ, κίρη σὲ Σάνα, δλη ή Ἀδριατικὴ (άχι: γιὰ νὰ λάμψῃ γιὰ κάρη Σου).

"Οσο τώρα γιὰ τὸ ἔδιο τὸ ἔργο καὶ τὴν σημασία του μέσα στὴν ἴστορία τῶν γραμμάτων μας, πολλὰ είναι: ποὺ θὰ είχε νὰ περιτηρήσῃ κανείς. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ θὰ πρέπη ἀπὸ τὴν ἀρχὴν νὰ τονιστῇ εἰναι δὲ: γύρω ἀπὸ τὴν συλλογὴ ᔁχουν γεννηθῆ μερικὲς παρεξηγήσεις. Ο τίτλος τοῦ βιβλίου είναι: "Ανθη εὐλαβείας ἐκχυθέντα εἰς τὴν πατένδοξον μετάστασιν τῆς Θεομήτορος Μαρίας παρά τινων τῶν τοῦ Φλαγγιτιανοῦ Ἐλληρομουσέον τροφίμων τε καὶ σπουδαῖων κτλ. Ο χαρακτηρισμὸς αὐτὸς ἔδωσε ἀφορμὴ γιὰ τὴν πρώτη παρεξηγήση. Νομίστηκε δηλ., πώς ἀλλοι είναι οι «τρόφιμοι» καὶ ἀλλοι οι «σπουδαῖοι», καὶ τὸ σπουδαῖος ἐρμηγεύτηκε μὲ τὴν συγγένειαν (καὶ ἀρχαῖα) σημασία τῆς λέξης: σημαντικός· ἐπομένως (ἀφοῦ οι ἀλλοι είναι τρόφιμοι): ἀπόφοι-

τος γη καθηγητής. "Ετοι γράφει ο Γ. Βαλέτας¹: «Κι' δ τίτλος τούς χωρίζει σὲ δυὸς κατηγορίες... Ή μιὰ κατηγορία είναι οἱ Σπουδαῖοι, δηλ. οἱ διδάσκαλοι: τοῦ Φλαγγιναγοῦ καὶ δοὺς εἰχαν ἀποφοιτήσει καὶ δροῦσαν στὴ Βενετία ὡς κληρικοὶ καὶ ὡς λόγιοι... Η ἄλλη κατηγορία είναι οἱ τρόφιμοι...». Καὶ δ Γ. Θ. Ζώρας, ΕΔ 4 (1949) 338: «πρόκειται περὶ σχολικοῦ τρόπου τιγὰ λευκώματος... καὶ εἰς τὸ δποῖον συεργάζονται... τρόφιμοι, καθηγηταὶ καὶ παλαιοὶ ἀπόφοιτοι τοῦ Φροντιστηρίου». Καὶ γη παρεξήγγηση συνεχίζεται καὶ ἀπὸ τὸν κ. Ιαπακώστα: «δὲν είναι βέβαιο ὅτι κατὰ τὸ 1703 ποὺ τυπώνεται ἡ συλλογὴ εἶχε (δι Κολομπῆς) ἀποφοιτήσει ἀπὸ τὴ Σχολῆ, ἀν δηλ. ἡτο μεταξὺ τῶν σπουδαίων ἀκαδημικῶν, ὅπως γράφει ο Βαλέτας, γη μεταξὺ τῶν τροφίμων τῆς Σχολῆς, θπιώς είναι πιθανότερο. "Αν ἔχῃ τὴν ιδιότητα τοῦ ιεροδιακόνου, αὐτὸ δὲ σημαίνει δτι ἀνήκει ἀπαραίτητα στοὺς σπουδαίους ἀκαδημικούς» (σ. 77). Άλλα «σπουδαῖος» δὲν σημαίνει οὔτε ἀπόφοιτος οὔτε δάσκαλος, ἀλλὰ ἀπλούστατα σπουδαστής, studioso. Αὐτὴ τὴ σημασία ἔχει γη λέξη σὲ πλῆθος κείμενα τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας². Δὲν κάνει λοιπὸν δ τίτλος ἀντιδιαστολὴ ἀνάμεσα σὲ τροφίμους καὶ σπουδαίους: τὰ «ἄνθη» αὐτὰ τὰ προσφέρουν οἱ τρόφιμοι καὶ σπουδασταί, οἱ τρόφιμοι, οἱ οἰκότροφοι δηλ. τοῦ Σχολείου, ποὺ συνάμπια σπουδάζουν στὸ ίδιο τὸ Σχολεῖο. "Η, ἀν διάρχη κάποια ἀντιδιαστολὴ, αὐτὴ δὲν μπορεῖ γὰ είναι: ἀλλη παρὰ δτι: πιθανὸν ἀπὸ τοὺς «σπουδαίους», τοὺς σπουδαστές, μερικοὶ νὰ μην γηταν καὶ τρόφιμοι», ἐσωτερικοὶ δηλ., ἀφοῦ (Μέριτος σ. 97 κ.ά.) μποροῦσαν καὶ ἀλλοιος "Ελληνες, ἔκτος ἀπὸ τοὺς ἐσωτερικούς, γη ἀκοῦν τὰ μαθήματα. Η δεύτερη διμος αὐτὴ ἐρμηνεία δὲ μοῦ φαίνεται καὶ πολὺ πιθανή.

Δεύτερη παρεξήγγηση ἔχει, νομίζω, δημιουργηθῆ μὲ τὴν περίφημη αὐτὴν Ἀκαδημία τῶν Ἀθλαδῶν. "Ελληνες ποὺ συγκροτεῦν 'Ακαδημία μέσα στὴ Βενετία μὲ τὸ παράξενο σηματα GΙ Illesi — οἱ Ἀθλαδεῖς! Τὸ πράγμα ἔβαλε σὲ δικαιολογημένη ἀπορία δσους ἀσχολήθηκαν μ' αὐτό.

¹ Τὰ "Ανθη Εόλαχείας καὶ γη θρησκευτικὴ Σχολὴ τῆς Βενετίας, μελέτη, Μουτιλήνη 1938, σ. 111, 165. Βλ. καὶ τὸν ἔδιον, NE 32 (1942) Χριστ. τεῦχος σ. 46 β.

² Βλ. τελευταῖα εἰδικὰ γιὰ τὴ σημασία τοῦ «σπουδαῖος»: K. Θ. Δημαρᾶ, Η Φωτισμένη Εὐρώπη, NE 51 (1952) 226, ὅπου παραθέτονται πολλὰ κείμενα καὶ ἀρθρα ἀπὸ Λεξικῶν. "Ἄσ προστεθῆ πώς καὶ δ Σομαζέρας καταχωρεῖ τὴ λέξη μὲ τὴν θεια σημασία. Καὶ τὴν θεια σημασία ἔχει γη λέξη καλλαγῆ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 15ου αἰώνου³ ρλ. τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Πολιτιανοῦ πρὸς τὸν Δημήτριο Χαλκοκονδύλη: «Εἰς τοὺς σπουδαίους περὶ τοῦ Δημητρίου», Legrand, BH 15 et 16 s., 1, σ. XCVII. ·Επίσης (ύποδειγμη Μ. Μανούσακα): «Δημήτριος Δούκας δ Κρήτης τοῖς σπουδαίοις εὸν πράττειν», «ῷ σπουδαῖοις φιλόλογες», «Δημήτριος Δούκας δ Κρήτης τοῖς ἐν Κορπιούσιοι Ἀκαδημίᾳ σπουδαίοις εὸν πράττειν», Αθ. σ. 92, 115, 119 (τοῦ 1509 - 1514).

‘Ο Βλαχογιάννης (ἀνατ. σ. 1η^η) μιλᾶ γιὰ «τὴν περίφημη ἐπιστυλιονικήν ‘Ελληνο-ἰταλικήν ‘Εταιρεία Gl’Illesi (‘Αθλαθεῖς), καὶ δὲν εἶναι ἀπίστευτο πῶς τὸ Φλαγγινιανὸν ἡτανε γέννημα καὶ θρέμμα τρυφερὸν καὶ “ἄγαστημα” τῆς ἑταῖρειας αὐτῆς». Καὶ παρακάτω (σ. κς^η): «Καὶ περίεργο εἶναι πῶς οἱ δώδεκα αὐτοὶ ἀπόφοιτοι τοῦ Σχολείου παρουσιάζονται ἀμέσως μέλη τῆς ‘Εταιρείας τῶν ‘Αθλαθῶν». ‘Ο Ήλ. Η. Βουτιερίδης¹: «μεταξὺ τῶν ἀκαδημαϊκῶν τούτων, εἰ δόποις θὰ προσέλαθον τὴν ἐπωνυμίαν »’Αθλαθεῖς» ἀτραπῶς διὰ γὰρ μὴ ὑποθέσην ἢ λίγη φιλοποποποιος² Ἐνετικὴ ἔξουσία δι: ἕδρυταν σύλλογον ἀποδιέποντα πρὸς πολιτικούς ἢ ἀλλούς σκοπούς, ἐπιφέροντας τὴν ἀμείλικτον καταδίωξιν τῶν συνερχομένων». Καὶ τὸν ἀκολουθεῖ δ Γ. Θ. Ζώρας³ «...ὑποδηλοῦντες εἰς τὰς τότε φιλυπόπτους ἀρχὰς τῆς Ἕντείας, διτὶ ὁ σύλλογός των αὐτὸς δὲν εἶχε χαρακτήρα πολιτικὸν ἢ ὅπωσδήποτε ἐπικίνδυνον ἢ ἐπιθλαστὴ τὴν Ἰ’αληγοτάτην...».

Εἶναι δῆμως περίεργο πῶς γιὰ τὴν «περίφημη» αὐτῇ ‘Ακαδημίᾳ δὲν ἔχουμε ἄλλες πληροφορίες, κι’ ἀκόμα πῶς τὰ «μέλη» τῆς εἶναι ἀκριβῶς οἱ δώδεκα ποὺ συνεργάζονται στὸ τεῦχος,⁴ οἱ «τρόφιμοι» δηλ. «καὶ σπουδαῖοι» τοῦ Φλαγγινιανοῦ. ‘Η ὑπόθεση τοῦ Βουτιερίδη, ποὺ ἀκολουθεῖ καὶ δ Ζώρας, δὲν χρειάζεται κανὸν γὰρ συζητηθῆναι φανερὸν πῶς εἶναι γέννημα ἀπορίας. Τὰ πράματα γίνονται πολὺ ἀπλὰ ἀν τὰ τοποθετήσουμε στὸ περιβάλλον τους καὶ στὴν ἐποχὴ τους. Σήμερα, βέδαια, ἡ λέξη ‘Ακαδημίᾳ ἔχει ἔνα συγκεκριμένο περιεχόμενο, καὶ κάθε ‘Ακαδημίᾳ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι καὶ «περίφημη» (‘Ακαδημίᾳ τῆς Βιέννης, Βασιλικὴ ‘Ακαδημίᾳ τοῦ Λογοτεχνοῦ κ.ο.κ.). Στὴν Ἰταλίᾳ δῆμως τὸν 16ο αἰώνα καὶ ὑστερώτερα ὑπῆρχε ἔνα ἀμέτρητο πλῆθος ἀπὸ «ἀκαδημίες», ἐφήμερες τις περισσότερες φορές, χωρὶς μεγαλύτερη σημασία ἀπὸ μιὰ περιορισμένη συντροφιὰ γνωστῶν καὶ φίλων, ποὺ ἔτοις γιὰ δική τους διασκέδαση ἔδρυαν μιὰ τέτοια «ἀκαδημίᾳ» μὲ ἐμβλήματα, κανονισμοὺς κτλ., χωρὶς δῆμως καγένα σύσιτισται περιεχόμενο. Καὶ τις «ἀκαδημίες» αὐτὲς τις ὄνδρας καὶ τὰ πιὸ περίεργα δύναματα: gli Alterati, i Rozzi, gli Eterei, gli Umoristi, gli Umidi, gl’Insensati⁴ — gl’Illesi. ‘Απόλυτα σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ καιροῦ καὶ τῆς χώρας ποὺ τοὺς φιλοξενοῦσε, οἱ σπουδαστὲς τοῦ Φλαγγινιανοῦ, ἀφοῦ μάζεψαν σ’ ἔνα

¹ Ιστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, Αθῆνα: 1924, 1, σ. 396.

² ΕΔ 4 (1949) 337-338.

³ Ἔξι ἀπὸ ἔναν, τὸν Δημ. Γεωργούλη—βλ. γι’ αὐτὸν παρακάτω.

⁴ Βλ. πρόχειρα Vittorio Rossi, Storia della letteratura italiana, Milano 1912, τομ. 2, σ. 190. 237 κ.ά., καὶ στὴν Encyclopédia Italiana ἀρθρο Accademie.

τεῦχος τὰ ποιητικά τους δοκίμια, νόμισαν πώς ἔπειρε πάλι έδρυσσον κι' αὐτοὶ μιὰ «ἀκαδημία», μὲ τὴν ἵδια εὐκολία ποὺ ἔδρυσαν ἀνάλογες «ἀκαδημίες» οἱ Ἰταλοὶ τῆς ἡλικίας τους — δπως σήμερα, οἷς ποῦμε, μερικοὶ φιλολογοῦντες νέοι θάλασσαν ἔνα σύλλογο φιλολογικὸν μὲ προέδρους, κανονισμούς, ἀρχαιρεσίες κτλ. "Αλλωστε ή «'Ακαδημία» τῶν Ἀθλαθῶν δὲν είναι ή πρώτη τέτοιου εἰδους ἐλληνικὴ «ἀκαδημία». "Ηδη ἀπὸ τὸ 1656 είχε έδρυθη στὴν Κέρκυρα, ἐντελῶς ἀνάλογη, η 'Ακαδημία «τῶν Ἐξησφαλισμένων» (degli Assicurati)¹, μὲ ἔμβλημα καὶ λατινικὸν ρητὸν κι' αὐτή, ποὺ διατηρήθηκε, φαίνεται, ὡς τὰ 1716, ὑπῆρχε δηλ. ὅταν έδρυθη η τῶν Ἀθλαθῶν, ποὺ ἀσφαλῷς σὲ πολλὰ θάλατταν μιμήθηκε, ἀφοῦ οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς τροφίμους τοῦ Φλαγγινιανοῦ ἤταν Κέρκυραῖς.

Ἄπο τὶς ἀπειράπιθμες Ἰταλικὲς «ἀκαδημίες» ξεχώρισαν τὸν 17ο αἰώνα οἱ σοθικότερες καὶ ἔδωσαν σιγὰ σιγὰ τὸν τύπο τῆς σημερινῆς Ἀκαδημίας, δπως τῆς Crusca (φιλολογικῆς) καὶ τῶν Lincei (ἐπιστημονικῆς). Τῶν Illesī, δπως καὶ τόσων ἄλλων Ἰταλικῶν συναδέλφων τους, η δράση ἔμεινε περιορισμένη καὶ δὲν ἔπειρασε τὸν κύκλο τοῦ Φλαγγινιανοῦ. Δὲν τοὺς ἔχασθρίσκουμε ν' ἀναφέρωνται παρὰ μόνο σ' ἔνα ἄλλο βιβλίο, ὅχτω χρόνια μεταγενέστερο ἀπὸ τὰ ΑΕ, βγαλμένο δμως κι' αὐτὸ ἀπὸ τὸν κύκλο τοῦ Φλαγγινιανοῦ: «Graeciae Obsequia Senatui Veneto ob egregiam in se voluntatem ab Academicis Illaesis exhibita... In Collegio Flanginiano, Venetiis M.DC.CXVI {1716}»². Ἀπὸ τὰ δεκαπέντε δύομάτα τῶν «ἀκαδημικῶν» ποὺ ἀναφέρονται στὸ βιβλίο, τοὺς τέσσερεις τοὺς ἔχασθρίσκουμε στοὺς καταλόγους τῶν τροφίμων τοῦ Φλαγγινιανοῦ τοῦ Κ. Δ. Μέρτζιου³.

Δώδεκα εἶνα: καὶ οἱ «'Αθλαθεῖς' Ακαδημικοὶ» ποὺ ἀναφέρονται στὴ σελ. οἱ τῶν ΑΕ, καὶ εἴναι, δπως εἰπαμε, καὶ οἱ συνεργάτες τοῦ τεύχους, οἱ σπουδαστὲς τοῦ Φλαγγινιανοῦ — οἱ δώδεκα σπουδαστὲς τῆς χρονιᾶς 1708, ἀφοῦ γιὰ δώδεκα ἀκριβῶς ὑποτρόφους ἐπρόβλεπε καὶ η διαθήκη τοῦ Θωμᾶ Φλαγγίνη⁴. Ο Δημήτριος Γεωργούλης, ποὺ δὲν ἀναφέρεται στὸν κατάλογο, συγεργάζεται στὸ τεῦχος μὲ ἔνα ἐπίγραμμα πρὸς

¹ Βλ. τὴν ἐμπειριστατωρένη μελέτη τοῦ Μιχ. Α. Μουστοξίδου, Περὶ τῶν ἐν Κέρκυρᾳ Ἀκαδημιῶν καὶ τῶν συγχρόνων αὐταῖς λογίων (Ιστορικῶν καὶ Φιλολογικῶν Ἀναλέξτων... τόμος πρώτος), Ἐν Κέρκυρᾳ 1872, σ. 1-19. Ο ίδιος ἀναφέρει σ. 11 καὶ ἄλλῃ, ἐφήμερη, Ἀκαδημία dei Fertili.

² Legrand, BH 18me s. 1, 132-3.

³ Κωνσταντῖνος Κικρέλλος Ρεθύμνιος, Στέλιος Συρόποντος Κεφαλλήν, Κ. Μέριος Κρητικός, Γ. Κικρέλλας Κρητικός.

⁴ K. Δ. Μέρτζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης σ. 96.

τὸν Ἰωάννη Πατούσα, τὸν γυμνασίαρχη τοῦ Φλαγγινιανοῦ, τυπωμένο ἀμέσως μετὰ τὴν ἀφιερωτικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν μητροπολίτην Φιλαδέλφείας τοῦ Λιθέριου Κολέττη καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν «ἀκαδημικῶν» καὶ τὸ κύριο περιεχόμενο τοῦ βιβλίου. Δὲν εἶναι συνεργάτης· εἶναι· δὲ ξένος, πού, κατὰ τὴν συγήθεια τοῦ καιροῦ, ἐκδηλώνει· σ' ἔνα ἀρχαῖο ἐπίγραμμα τὸ θαυμασμό του γιὰ τὸ βιβλίο η τὸ συγγραφέα (ἔτσι γιὰ τὴν «ἐπιστάτη» τῆς ἐκδόσεως καὶ δάσκαλο τῶν συνεργατῶν)¹. Φυσικὸ δὲ λαλώστε γῆταν νὰ μὴ θέλῃ δὲ Πατούσας νὰ τοῦ ἀπευθύνη τὶς τιμητικές φράσεις, ποὺ φτάνουν στὰ τέτοιους εἰδους ἐπιγράμματα στὴν ὑπερβολή, ἔνας ἀπὸ τοὺς τροφίμους τοῦ Σχολείου ποὺ διηγύθυνε. «Οσο γιὰ τοὺς τροφίμους, καὶ οἱ δώδεκα ὑπογράφουν τὶς συμβολές των, καὶ εἶναι μία μονάχα η ὑπογραμμένη συμβολὴ τοῦ καθηγός. Ἡ σειρὰ τῶν κειμένων ἀκολουθεῖ τὴν σειρὰ ὅπως ἔχουν ἀναγραφῆ, τὰ δύομάτα τῶν «ἀκαδημικῶν» στὴν σειρὰ 6. Καὶ στὴ σειρὰ χωτῇ ὑπάρχει κάποια τάξη. Ο πρῶτος, δὲ Λιθέριος Κολέττης, τρόφιμος ἀπὸ τὰ 1696 (βλ. σ. 122), θὰ εἶναι· δὲ ἀρχαῖότερος, δὲ πρωτόσχολος· γι' αὐτὸν καὶ ἀναλαμβάνει νὰ γράψῃ τὴν ἀφιερωτικὴν ἐπιστολὴν καὶ ὑπογράψει καὶ τὴν «Ἐνγχρίστηση» στὸ τέλος· εἶναι καὶ ιερεὺς (δέ μόνος). Ἀκολουθοῦν οἱ ιεροδιάκονοι, δὲ ἀναγνώστης Στρατηγός, κι' ἔπειτα οἱ νεώτεροι δίχως κανένα ἐκκλησιαστικὸ ἀξίωμα. Ἀγάμεμα στὰ ποιήματα καὶ στὰ ἐπιγράμματα τὰ ὑπογραμμένα ἀπὸ τοὺς σπουδαστές παρειμένονται ἐννέα ἄλλα ἀνώνυμα. Κι' χωτὰ ἀκολουθοῦν κάποια σειρά· δύο ιταλικὰ σανέτα, δύο σαπφικὰ ἄσηματα, ἔνα νεοελληνικὸ σονέτο («Ἀδάριον εἰς τὴν Ἑλλάδα»), τρία ἀρχαῖοελληνικὰ ἐπιγράμματα καὶ ἔνα λατινικό. Τὸ πιθανότερο εἶναι βέβαια ὅτι καὶ τὸ ἀνώνυμα προέρχονται ἀπὸ μαθητές τοῦ Σχολείου, ἀπὸ ποιοὺς δύμας καὶ γιατί ἔμειναν ἀνυπόγραφα δὲν μποροῦμε νὰ ξέρουμε. Ο Σάθης ἀποδίδει κάθιε ἀνώνυμο σ' ἔκεινον ποὺ ἔχει γράψει τὸ προηγούμενο ποίημα στὴ συλλογή, δὲ Βαλέττας χατίλετα σ' ἔκεινον ποὺ ἔχει γράψει τὸ ἐπόμενο. Θεωροῦν κι' οἱ δυοὶ δηλ. ὅτι η ἴσχυς τῆς ὑπογραφῆς δὲν περιορίζεται στὸ κείμενο κάτω ἀπὸ τὸ δηποτοῦ ἔχει μπεῖ, ἀλλὰ ἐπεκτείνεται καὶ στὸ ἐπόμενο (Σάθης) η στὸ προηγούμενο (Βαλέττας). Άλλα τὸ πράγμα εἶναι, χωτὸ καθεαυτό, ἀπίθανο καὶ τελείως ἀσυνήθιστο, ἐνῷ τόσο συχνὰ ἔχουμε τὴν ἐποχὴν χωτῇ ἔργα ἀνυπόγραφα. Ἔπειτα, μιὰ τέτοια ἐντελώς σχηματικὴ ἀπόδοση προσκρέει στὴν κάποια τάξη, μὲ τὴν δηποτὰ εἰδαρει τὸ ἔχουν παρεντεθῆ τὸ ἀνώνυμα ἀνάμεσα στὰ ὑπο-

¹ Ο. Ιημήτριος Γειοργούλης Νοραρᾶς ἀκέστωρ (γιατρός), δημος ο ὑπογράψεταις ἔκεινη, γράψει ἀνάλογο ἐπίγραμμα στὸ βιβλίο «Περὶ καθηκόντων» τοῦ Ν. Μαυροκορδάτου (Legrand, BH 18me s. 1. σ. 158). Εἶναι· η μόνη μαρτυρία ποὺ ἔχουμε γι' αὐτὸν μετά τὰ ΑΕ.

γραμμένα. Και ἀκόμα ὑπάρχει ἀναμφισβήτητα καὶ μιὰ ὅμοιότητα ὥφους ἀνάμεσα σὲ μερικά ἀπὸ τ' ἀνώνυμα. Ἀν δὲν ἔγραψε ἕνας τὰ δυὸς ἵταλικὰ σούέτα, εἶναι θμως πιθανότετο ὅτι τὰ τρία ἀνώνυμα ἀρχαῖα ἐλληνικὰ ἐπιγράμμιατα εἶναι ἔργα τοῦ Ἱδίου ποιητῆς, καὶ ἀκόμα πιθανότερο γίνεται τοῦτο γιὰ τὰ δυὸς σαπφικὰ ἀσματα, τὸν Τυπάλδο τὸ ἔνα, στὴ Μετάσταση, τὸ ἄλλο, ἐπως τὸ ἔχει κιόλας παρατηρήσει ὁ Βλαχογιάννης (σ. κθ¹). Τὸ ὅφος, ἡ τεχνοτροπία, ἡ στιχουργικὴ εἶναι ἀπαράλλαχτα, καὶ δὲν μπορεῖ τὸ ἔνα νὰ τὸ ἔγραψε ὁ Στρατηγὸς π.χ. καὶ τὸ ἄλλο ὁ Σιγούρος ἢ ὁ Γεράρδος, ὅπως ὑποστηρίζουν ὁ Σάθως ἢ ὁ Βαλέτας. Ἐχω τὴν ὑποψίαν ὅτι τὰ δυὸς αὐτὰ σαπφικὰ ἀσματα, ἂν μποροῦν ν' ἀποδοθοῦν σὲ κάποιουν, αὐτὸς πρέπει νὰ εἶναι ὁ Ἱδίος ὁ Ἰωάννης Πατούσας, ὁ γυμνασιάρχης τοῦ Φλαγγίγιανού. Κίναι φυσικὸ στὴ συλλογὴ νὰ ὑπάρχῃ καὶ κάτι δικό του δίπλα στὰ γυμνάσματα τῶν μαθητῶν του², καὶ φυσικὸ εἶναι τὸ δικό του αὐτὸν νὰ μπῇ ἀνώνυμα. Στὸ βιβλίο «Σύναξις κανόνων τινῶν... κτλ.» (1706) ἔχουμε ἔνα ἀσμα σαπφικὸ ὑπογραμμένο ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Πατούσα, ὅμοιο ἐντελῶς στὴ γλώσσα καὶ στὴν ἴδιαν πηγὴ στιχουργία μὲ τὰ δυὸς τῶν ΑΕ³. Ἀλλά, φυσικά, πέρα ἀπὸ μιὰ ἀπλὴ ὑπόλιτη δὲν μποροῦμε τίποτα νὰ ἐπιδειχθεῖσουμε. Δὲν ἀποκλείεται νὰ τὸ ἔγραψαν καὶ μαθητὲς κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ δασκάλου. Καὶ ἀπὸ τὸν Ἀντώνιο Στρατηγὸ (ἄλλα πολὺ ἀργότερα, τὸ 1742) ξέρουμε ἔνα ἀνάλογο σαπφικὸ ἀσμα⁴.

Ο Βλαχογιάννης σ. κθ¹ εἰχε παρατηρήσει πώς «εἶναι περίεργο ὅτι οἱ στίχοι είναι: γραμμένοι σὲ μέτρο νεοελληνικό». Ο κ. Παπακώντας παραθέτει ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Βλαχογιάννη ἐπιστολὴν πρὸς αὐτὸν τοῦ κατ' ἔδραρχὸν μετρικοῦ Ν. Ποριώτη, ὃ ὑπολογίζεται ἀντικρούεις λέγοντας πώς τὸ ἀσμα δὲν εἶναι γραμμένο σὲ νεοελληνικό μέτρο, παρὰ προσωδιακὴ στὴ σαπφικὴ στροφή, «ἀδιάφορο ἀν [οἱ στίχοι] ἔτυχε νὰ συμπέσουνεν μὲν τὸ νεώτερο ἐνδεκατόλαχο τονικά» — καὶ παραθέτει ἀλλας τέσσερες «συμπτώσεις» ἀρχαίων μέτρων μὲ νεοελληνικούς ρυθμούς. Ο Ποριώτης κατ' ἀρχήν ἔχει δίκιο. Καὶ τὰ δυὸς (ὅχι μονάχα τὸ ἔνα) «σαπφικά», ὅπως τὰ διορθώσαν ἐτίσις ἢ ποιητής, ἀσματα εἶναι γραμμένα στὴ σαπφικὴ στροφὴ κατὰ τὴν ἀρχαῖα προσωδία:

¹ Τὸ Ἱδίο εἴχε ὑποθέσει καὶ γιὰ τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ ἐπιγράμμιατα τῶν σελ. 33 καὶ 35.

² Μιὰ ὑπόθεση ἀκόμη μπορεῖ νὰ γίνη πώς διὰ τὸ ἀνώνυμα πρωτερχοντεῖς ἀπὸ αὐτὸν, ἢ ἔχουν τόσο διορθωθῆ ἀπὸ τὸν Ἱδίον ποὺ δὲ θὰ μποροῦσαν πιὸ νὰ μποῦν μὲ τὶς ὑπογραφές τῶν μαθητῶν.

³ Legrand, BH 18me s. 1, 57. «Ολο τὸ ποίημα ἔχει αδημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Ηλ. Η. Βοτιαρίδη, Ιστορία 1, 395.

⁴ Legrand, BH 18me s. 1, 298 (ἀρ. 288).

Εἰκότως γάρ ήταν ἔτερόν σε Φοῖβον
— ο — ο — | ο ο · ο — ο

Αὕτη Τυπάλδε
· ο ο · ο

(τρεῖς σαπφίκοις ἐντεκασύλλασθοι καὶ ἕνας ἀδώνειος).

Άλλα καὶ διηγομένης ἔχει δίκιο. Γιατὶ πραγματεύεται «σαπφίκοι» αὗτοι (κατὰ τὴν προσωρία) ἐντεκασύλλασθοι: συμπίπτουν (τονικά) μὲ νεοελληνικούς (ιαπεικούς) ἐντεκασύλλασθους μὲ σταθερή τομή μετά τὴν 5η συλλαλαθή, στὸ σχῆμα (εἰδῶ
ο — ατονή καὶ — τονισμένη σιλλαλαθή):

ο — ο ο | ο ο ο
(ἡ: ο — ο — ο | ο ο ο ο)

· · ·
· · ·
ο ο ο — ο

Κι' αὗτό σὲ δλούς τοις ετίχους. καὶ οταν διό ποιήματα. Κάπως περίεργο νὰ πούμε μὲ τὸν Ποριώτη, πώς «ἔτιχε νὰ συμπέσσουν» τονικά μὲ τὸν νεώτερο ἐντεκασύλλασθο. Δὲν ὑπάρχει: ὀμφισθοία πώς το πρόγραμμα είναι: θελημένο, καὶ είναι: αλγησομένα τῶν ριζαντιών, ποὺ καὶ αὗτοι φράντεζαν νὰ κάνουν νὰ συμπέσουν στούς στίχους των διπροσωπικάς ρυθμός μὲ τὴν τονική στιχουργία. «Ἄς σημειωθῇ ἀκόμη διὰ μὲ τὸν ίδιο τρόπο, μὲ τὴν ίδια σύμπτωση προσωπικάς καὶ τονικοῦ ρυθμοῦ, είναι: γραμμένα καὶ τὰ διό διλλα «σαπφίκα» ποιήματα τοῦ I. Πατούσας καὶ τοῦ A. Στρατηγοῦ ποὺ ἀναφέρουμε παραπάνω.

Κατὰ τὸν ίδιο τρόπο ίδια μποροῦσε ίσιως κανεὶς γὰρ κάμη τὴν ὑπόθεση πώς τὸ ἀνώνυμο σονέτο «Εἰς τὴν Ἑλλάδα»¹ είναι γραμμένο ἀπὸ τὸν Κολέττη, τὸν πρωτόσχολο, ποὺ καὶ ἀργότερα κράτησε τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν νεοελληνικὴ γλώσσα καὶ τὴν πίστη πώς μὲ αὐτὸ διφελεῖ τὸ ἔθνος («εἰς ὥρθεισαν τοῦ Ἑλληνικοῦ μου γένους» στὴ μετάφραση τῆς Καινῆς Διαθήκης στὴ νέα γλώσσα)², η καὶ ἀπὸ τὸν A. Στρατηγό, τὸν ἄλλο σημαντικὸ συνεργάτη τῆς συλλογῆς³. Άλλα δὲ αὐτὰ δὲν είναι τίποτα παραπάνω ἀπὸ ἀπλές ὑποθέσεις.

¹ Ήδης μποροῦμε ν' ἀποδύσουμε σὲ δύο ίδια ποιητὴ τὸ τόσο ισχυρὸ ποιητικὸ καὶ ἀσύμματο «παίγνιον ποιητικόν» τοῦ Ἀνδρέα Μυζάρη μὲ τὸ ἐμπνευσμένο ἀνώνυμο σονέτο «Εἰς τὴν Ἑλλάδα»; Τὸ σονέτο τυπώνει μὲ τὸ σημεῖο τοῦ Ἀνδρέα Μυζάρη καὶ δ. C. A. Trypanis, Medieval and Modern Greek Poetry, An Anthology, Oxford 1951, σ. 114 (ἀρ. 118), παρασυρμένος (προφανῶς) ἀπὸ τὸν Γ. Βαλέτα, μολονότι δὲν παραπέμπει σ' αὗτον. Στὶς Σημειώσεις (σ. 263) δηλώνει: μόνο διὰ τὸ κείμενο τὸ παίρνει ἀπὸ τὸν 'Hl. II. Bounefridē, Σύντομη Ιστορία σ. 238' ἔκει ὅμως δι Βουντερίδης μιλᾶ γιὰ «ἀνώνυμο σονετογράφο».

² Legrand, ἔ.ἄ. 1, 92 (1710).

³ Καποτε θὰ πρέπη νὰ μελετηθῇ πλατύτερα η ἐνδιαφέρουσα φυσιογνωμία τοῦ A. Στρατηγοῦ. Ο κ. Παπακώστας σ. 77 λέει διὰ: «Δεν σχετικά γράψει: δ

Τὸ σπουδαιότερο, νομίζω, γραμματολογικὸ ἔγγρημα ποὺ θέτει ἡ συλλογὴ εἰναι τῇ σημασίᾳ τῆς μέσα στὴν ἱστορία τῶν γραμμάτων μας, ἡ σινατὴ τοποθετηγὴ τῶν νεοελληνικῶν τῆς ποιημάτων μέσα στὴν ἐξέλιξη τῆς ποίησής μας. Γιατὶ αὐτά, τὰ νεοελληνικὰ ποιήματα, είναι ποὺ κάνουν μοναδικὴ τὴν συλλογὴν ἀρχαιογλωσσα καὶ λατινόγλωσσα ἐπιγράμματα ἔχουμε ἀπὸ τοὺς λογίους τοῦ ἀπόδημου Ἑλληνισμοῦ, κιόλας ἀπὸ τὸν 15ο αἰώνα. Νεοελληνικὰ δημως μόνο τὰ ΑΕ περιέχουν. Τὸ πράγμα εἶναι βέδαια σημαντικό. Ἀλλὰ εἶναι τόσο σημαντικὸ ὅσο συνήθως παρουσιάζεται; Καὶ πραγματικά, ὅπως γράφει ὁ Βλαχογιάννης, τὸ Φλαγγινιανὸ «Θᾶδιωχε τὴν γύχτα ἀπὸ τὸν ἀλυσιωμένο νοῦ [τῆς Ἐλλάδας], θάσπαξε τὰ πνευματικὰ δεσμά, χειρίστερα ἀπὸ τὰ τυραννικὰ τοῦ Τούρκου, καὶ θὰ τῆς ἄνοιγε τῆς λευθερίας τὸ δρόμο τὸν ἀλγούνο»; Γιὰ δόσους βλέπουν τὴν πνευματική μας ἱστορία στὸ σύνολό της καὶ θέλουν νὰ τοποθετοῦν τὰ γεγονότα μέσα στὸ ἱστορικὸ τους πλαίσιο, μιὰ τέτοια ἀποφῆ δὲν μπορεῖ καθόλου νὰ σταθῇ. Μέσα στὴ γενικὴ τάση τοῦ Ἑλληνισμοῦ γιὰ παιδεία ἔχει καὶ τὸ Φλαγγινιανὸ τὴ φυσιολογικὴ του θέση, δὲν ἀποτελεῖ φαινόμενο «καταπληγχτικὸ κι' ἀπίστευτο».

Καὶ γιὰ τὴν λογοτεχνική, γιὰ τὴν ποιητικὴν ἱστορίαν εἰδικότερα, δὲν ἀποτελοῦν τὰ νεοελληνικὰ τῶν ΑΕ φαινόμενο καὶ σταθμός; Ὁ κ. Ἡρ. Ν. Ἀποστολίδης στὴν *«Ἀνθολογία»* του, ποὺ εἶναι σήμερα ἡ πιὸ ἀναγνωρισμένη, καὶ πιὸ πλατιὰ διαδεδομένη ἀνθελλόγηση τοῦ ποιητικοῦ μας λόγου, παρουσιάζει τὴν γεοελληνικὴν ποίησην ^{ν'} ἀρχίζῃ ἀπὸ τὸ 1708 (1708 - 1933 α' καὶ β' ἔκδοση, — 1937 στὴν γ', — 1940 στὴν δ'), τὴν χρονιὰ ποὺ ἔκδηληκαν τὰ ΑΕ, ἐπειδὴ ἔχει συμπεριλάβει τρία σονέτα ἀπὸ τὰ τέσσερα τῆς συλλογῆς¹. Ἀλλὰ εἶναι πραγματικὰ τὸ 1708 δρόσιμο στὰ γράμματά μας; Ἀποτελοῦν τὰ ποιήματα τῆς συλλογῆς τὸ ξεκί-

Μουσεοῦδης καὶ ἄλλοι: (Βελούδος κλπ.), φανερά: δὲ δὲ Ἀντ. Στρατηγὸς ἐκρημάτισε καὶ καθηγητὴς τοῦ ἐν Πατανίῳ Κοντούνιανοῦ φροντιστηρίου. Ἀλλὰ πώς δὲ Στρατηγὸς ὑπῆρξε δὲ; μόνο καθηγητὴς ἀλλὰ καὶ διευθυντὴς (*«έπιςτατης»*) του Κοντούνιανοῦ εἶναι ἀπόλυτα μαρτυρικένο καὶ δὲν χρειάζονται οἱ μαρτυρίες τοῦ Μουσεοῦδη καὶ τοῦ Βελούδου. Σὲ δὲ τοὺς τὰ βιβλία, ἀπὸ τὸ 1730 περίπου καὶ ὕστερα, δὲ Α. Στρατηγὸς τιτλοφορεῖται: «έπιςτατης καὶ διδάσκαλος τοῦ Κοντούνιανοῦ Ἑλληνομουσείου». *«Rettor e Maestro del Collegio Cottunio in Padova»*

² Lefrand, BH 18me s., στὶς ἀναγραφές, καὶ ἀκόμη, *Βονιφρίδη*, *Ιστορία* 1. σ. 307. Χαρακτηριστικό εἶναι δὲ τὸ σὲ δλα τὰ ὕστερώτερα ἔργα του δὲ Στρατηγὸς δινομάζει τὸν ἔνιοτό του Κρητικό, ἐνώ στὰ ΑΕ γράφεται «ἀναγνώστης Κερκυραῖος».

¹ Τὸ τέταρτο, μολονότι τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον, τὸ *«Ἔις τὴν Ἐλλάδα»*, τὸ παρέλειψε, φαντάζομαι, ἐπειδὴ εἶναι ἀνώνυμο, καὶ δὲ *«Ἀνθολογία»* εἶναι καταταγμένη ἀλφαραντικὰ κατὰ τὰ ὄνόματα τῶν ποιητῶν. «Ἐνα κι' αὐτὸς κακὸ ἐπακόλουθο τῆς ἀλφαραντικῆς κατάταξης.

νηματής νέας μαζί ποίησης: "Ας μισού επιτραπή έμως πρώτα πρώτα νά σημειώσω ότι ή αναγραφή αυτή τῶν χρονολογικῶν δρίων δὲν ἀνταποκρίνεται κανό στὸ ἔδιο τὸ περιεχόμενο τῆς «Ἀνθολογίας». Μὲ τὴν ἀλφαριθμητικὴ διάταξη ποὺ προτίμησε δ.κ. Ἀποστολίδης συγχέεται βέβαια ἡ χρονολογικὴ σειρά, δημως, ἂν ἐξετάσῃ κανείς, θὰ ιδῃ ότι ἡ Ἀνθολογία κανονικὰ ἀρχίζει μὲ τὸν Χριστόπουλο καὶ τὸν Βηλαρά, ἔναν αἰώνα δηλ. καὶ περισσότερο ὕστερ¹ ἀπὸ τὰ ΑΕ (1811 τὰ «Λυρικά» τοῦ Χριστόπουλου, 1814 ἡ «Ρωμέϊκη Γλώσσα»). Τὸ τί ἔγινε μέσα στὸν αἰώνα αὐτὸν δὲν ἐνδιαφέρει τὸν ἀνθολόγο, ποὺ ἀλλωστε δείχνει φανερὴ τὴν ἀπέχθεια πρὸς μιὰ ἴστορικὴ ἡ «γραμματολογικὴ» ἀνθολόγηση, ἐνῷ, κι' ἀπὸ τὴν δική του ὑποκειμενικὴ-αἰσθητικὴ σκοπιά, Ή μποροῦσαν γὰρ συμπεριληφθοῦν στὴν «Ἀνθολογία» του ἔνα δυδ δείγματα ἀπὸ τὸν Φαναριώτικο αὐτὸν τοῦ 18ου αἰώνα (τοῦ Ν. Μαυροκορδάτου αἱ γνηγ.), ἢ ἀπὸ τοὺς ζεκυθίγιοὺς στιχουργοὺς τῶν μέσων καὶ τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰώνα (Μαρτελάος, Κουτούζης² πῶς ξέψυγκαν τοῦ κ. Ἀποστολίδη τὰ τραγούδια τοῦ Στ. Ξανθόπουλου, Ν. Ἐλληνομημήμων 17 (1923) 245 — μέσα 18ου αἰ. — πολὺ πιὸ σημαντικά, κατὰ τὴν γνώμη μου, ἀπὸ τὰ ΑΕ;). Καὶ μέσα δηλ. στὴν «Ἀνθολογία» τὰ τρία σονέτα ἀποτελοῦν κάτι: ξεχωριστό, ποὺ δὲ δένεται δργανικὰ μὲ τὸ ὑπόλοιπο περιεχόμενο τῆς συλλογῆς. Δὲ λέω πώς δὲν ἔχαιμε καλά ποὺ τὰ συμπεριέλαχε, ἀφοῦ ηταν κείμενα ἄγνωστα καὶ ἀναμφισθήτητα ἐνδιαφέροντα, κι' ἀφοῦ εἶχε τὴν ἀναπάντεχη εὔνοια νά τοῦ τὰ παραχωρήσῃ δ. Βλαχογιάννης³! "Ισως νά ταίριαζαν καλύτερα σ' ἔνα Επίμετρο. Η αναγραφὴ τοῦ ἔτους 1708 στὸν ὑπότιτλο είναι διπωσδήποτε ἀπατηλή καὶ δχ!⁴ δικαιολογημένη.

"Αν ἀφαιρέσουμε τὰ τρία σονέτα, τὸ περιεχόμενο τῆς «Ἀνθολογίας» ἀποκτά μιὰ ἐνότητα δργανική, καὶ σωστά δ.κ. Ἀποστολίδης ἀρχίζει τὴν ἀνθολόγησή του ἀπὸ τὸ Χριστόπουλο καὶ τὸ Βηλαρά. Γιατὶ πραγματικά ἡ νέα μαζί ποίηση (ἢ προτιμοῦσα νὰ ποῦμε εὐθὺς ἀμέσως: ἡ νεώτερη περίσσος τῆς νεοελληνικῆς ποίησης) ἀπὸ ἐκεῖ ἀρχίζει. Τὸ ἔχιον ὑποστηρίξει καὶ ἀλλοῦ⁵, πώς ἡ νεοελληνικὴ ποίηση — δπως ἀλλωστε καὶ διεισδύει εἰρωπαϊκές — μπορεῖ νὰ διαιρεθῇ σὲ δυδ μεγάλες περιόδους ποὺ διεκφέρουν οὖσιαστικά ἡ μιὰ ἀπὸ τὴν ἀλλη. Η πρώτη περίοδος — τοῦ μεσαίων καὶ τῆς Ἀναγέννησης — ἀρχίζει μὲ τὸ ἔπος τοῦ Διονηνή Ἀκρίτα καὶ τελειώνει μὲ τὸν «Ἐρωτόκριτο». Η δεύτερη — τῶν νεώτερων χρόνων — ἀρχίζει μὲ τοὺς προδρόμους τοῦ Σολωμοῦ κι'⁶ ἔξα-

¹ Ήσύ δὲν εἶχε ἐπιτρέψει στὸν Βουτιερίδη οἵτε νά ιδῃ τὸ γιελίο!

² Λίνος Ηολίη, Λογοτεχνία νεοελληνική καὶ λογοτεχνία εὐρωπαϊκή. Έναρκήριος... [Αθήνα 1949], σ. 10-11.

χολουθεὶς ὡς τις μέρες μᾶς. Καὶ στὸ ἀναμεταξύ; Στὸ ἀναμεταξύ δὲν ὑπάρχουν ποιητικὲς προσωπικότητες¹. "Ολος δὲ 18ος αἰώνας (σχὶς μόνο σὲ μᾶς, ἀλλὰ καὶ στὴ Δύση) εἶναι αἰώνας ἀντιποιητικός. Σκόρπια φαγερώματα ἔχουμε μονάχα, μεμονωμένες προσπάθειες ποὺ δὲν ἔντάσσονται σ' ἕνα σύνολο, καὶ ποὺ δταν φτάνουν σὲ κάποιο ὑπολογίσιμο ἀποτέλεσμα, εἴτε θρέφονται μὲ τ' ἀπομεινάρια ἀπὸ τὸ ἀρχοντικὸ τραπέζι τῆς κρητικῆς ἀκμῆς (Τζάνε Μπουνιαλής, Κατσαΐτης) εἴτε προσιωνίζουν κάπιας τὸ καινούργιο ποὺ θάρηθη (Στ. Ξανθόπουλος). Τέτοιο σποραδικὸ φανέρωμα εἶναι καὶ τὰ νεοελληγικὰ ποιήματα στὰ ΑΕ — «ἄνθη, αἰφνίδια, ἀνθειμένα εἰς τὸ φλογερὸν τέλος τοῦ Ηέρους, σχὶς εἰς τὴν ἀνθηρὰν ἀρχὴν τῆς ἀνοίξεως».

Λιούλούδια ξεμοναχιασμένα, χωρὶς ρῖζες καὶ χωρὶς συνέχεια. Μὲ τὴν παράδοση τοῦ νεοελληγικοῦ ποιητικοῦ λόγου, ποὺ κατέληξε τὸν 17ο αἰώνα στὴν Κρήτη σὲ τόσο λαμπρὴ καρποφορία, δὲν ἔχουν τὰ σονέτα καὶ τὰ «ποιητικὰ πάγνια» τῶν ΑΕ τίποτε τὸ κοινό. Δὲ θὰ συναντήσουμε τὸ ἔξοχο δεκαπεντασύλλαβο δίστιχο τοῦ «Ἐρωτόκριτου» καὶ τὴ θαυμάσια ἀνεση τοῦ λόγου ἐκείνου. Τὰ ποιητικὰ κείμενα δὲν ξεπερνοῦν (ἀπὸ τὴν ἀποψή τῆς γλωσσικῆς καλλιέργειας) τὸ στάδιο τῶν γυμνασμάτων. Γυμνασμάτων πετυχημένων — ἀλλὰ ἢ ποιητικὴ γλώτσα εἶναι βέδαια κάτιο διλότελα διαφορετικό. Κι' ἐπως δὲν ξεκινοῦν ἀπὸ καμὰ παράδοση, ἔτσι δὲ δημιουργοῦν καὶ παράδοση, δὲν ἔχουν συνέχεια. Κι' σχὶς πώς φταίεις σ' αὐτὸς ὁ «λογιστατισμός», τάχα πώς δὲν ἀργεσε νὰ δλοκληρωθῇ ἡ προσπάθεια (ὅ λογιστατισμὸς δὲν ἔλειψε οὔτε τὴν ἐποχὴ τῆς «Ἐρωφίλης» οὔτε τὴν ἐποχὴ τοῦ Σολωμοῦ). Οἱ συνθήκες δὲν εὐγοστάντων τότε νὰ βλαστήσῃ τὸ δέντρο τῆς ποίησης. Καὶ τὸ κλίμα τοῦ ἀπόδημου Ἑλληνισμοῦ, ποὺ δικό του ἀνάστημα εἶναι τὰ ΑΕ, δοσ κι' ἄν στάθηκε εὐγοῦκὸ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας καὶ τὴ διάδοση τοῦ πνεύματος του διαφωτισμοῦ στὶς ἑλληγικές χώρες—καὶ δὲν ἔχουμε λόγια ἀρκετὰ γιὰ νὰ τονίσουμε τὴ σημασία τοῦ πράγματος — δὲν γίταν τὸ κατάλληλο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ποίησης, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ βλαστήσῃ παρὰ κεντρωμένη στὸν ἴδιο τὸν κορμὸ τοῦ "Εθνους".

Αὐτὰ δὲ σημαίνουν πώς τὰ νεοελληγικὰ ποιήματα τῆς συλλογῆς εἶναι χωρὶς ἀξία. Καὶ σίγουρα οἱ τρεῖς μορφές ποὺ κυριαρχοῦν σ' αὐτήν, τοῦ Ἰωάννου Πατούσα, τοῦ Λιβέριου Κολέττη καὶ τοῦ Ἀντώνιου Στρατηγοῦ, ἔχουν τὴ θέση τους μέσα στὴν πνευματικὴ ιστορία τοῦ 18ου αἰώνα. Ἀλλὰ δὲν πρέπει — παρασυρμένοι πολλὲς φορὲς ἀπὸ ἔναν, θᾶλεγχα, δημοσιευτικό ἐνθουσιασμὸ — νὰ φτάνουμε στὴν ὑπερβολὴ

¹ Αὕτ. σ. 18.

καὶ νὰ χάνουμε τὸ αἰσθημα τῶν ἀναλογιῶν μέσα στὴν ἔξέλιξη τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς λογοτεχνικῆς μας ἴστορίας. Τὸ αἰσθημα αὐτὸ τῶν ἀναλογιῶν μᾶς βοηθεῖ νὰ τοποθετήσουμε καὶ τὰ ΑΕ στὴ σωστή τους θέση. Χωρὶς βασικὴ σημασία γιὰ τὴν ποίησή μας, δὲν πάύουν νὰ είναι: κείμενα ἐνδιαφέροντα — ἀσφαλῶς ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα ποιητικὰ κείμενα τοῦ 18ου αἰώνα. Καὶ χρωτοῦμε εὐγνωμοσύνη στὸν κ. "Αγγελο Ν. Παπακόστα ποὺ μᾶς τὰ ἔκαμε στὸ σύνολό τους προσιτά.

ΑΙΝΟΣ ΗΟΛΙΤΗΣ

Ἐγγράφον Βουλγάρων, Η Φιλία, Ἐπιμελείᾳ Ἀποστ. Ι.
Παπαδοπούλου, Βόλος 1949. Σελ. 32.

"Απὸ τὰ πάρα πολλὰ ἔργα τοῦ Βούλγαρη, δὲν ξέρω ποιὰ ήταν μπορεῖσε κανεὶς νὰ διαλέξῃ ποὺ θὰ είχαν κάποιο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ συμεριγδ ἀναγνωστικὸ κοινὸ πέρα ἀπὸ τὸ περιορισμένο ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζει γιὰ τοὺς εἰδικοὺς γιὰ ἀνατύπωση ἐνὸς παλαιότερου ἔργου. Καὶ δὲν είναι: μόνο γιὰ γλωσσικὴ ιεωρία τοῦ Βούλγαρη ποὺ δημιουργεῖ τὴν ἐπιφύλαξη αὐτῆς, ἀφοῦ τὸ περίφημο «ἐκπονοικτέον ἀραι τὰ χυδαιστὶ φιλοσοφεῖν ἐπαγγελλόμενα βιβλιδάρια» ἀναφέρεται κυρίως σὲ ἔργα φιλοσοφικά: είναι ἀκόμη γιατὶ τὰ περισσότερα ἔργα του, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν εἰδικὸ τους χρακτήρα, βρίσκονταν σὲ μεγάλη ἀπόσταση, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τους καὶ ἔτσι ἐξεδίθηκαν ἀκόμη. Καὶ πρὸ παντὸς γιατὶ ἀπὸ τὰ περισσότερα αὐτὰ ἔργα λείπει κάποιας τόνος προσωπικός ποὺ ήταν μπορεῖσε νὰ τὰ καταστήσῃ ἐλκυστικότερα.

Μερικὰ δημος κείμενά του, ἀπὸ τὰ μικρότερα δυστυχῶς, διατηροῦν ἀκόμη ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ θέλγητρά τους. "Ενα τέτοιο είναι καὶ γιὰ ἐπιστολὴν περὶ φίλίας, ποὺ ἀνήκει στὸ ἐπιστολικὸ εἶδος ποὺ τόσο πολὺ ἀρεσκόταν νὰ καλλιεργῇ διέγενεσ. Αποτελεῖ μιὰ μικρὴ διατριβὴ, ήταν ἔλεγα, γύρω ἀπὸ τὸ πολυτυπητηριόν αὐτὸ θέμα, καὶ μὲ τὴν πληρότητα ποὺ παρουσιάζει, καθὼς καὶ τὶς εὗστοχες παρατηρήσεις ποὺ συνεχῶς ξεπηδοῦν ἀπὸ τὸν ὅγκο τῆς πολυμάθειας καὶ τῆς σοφίας του Βούλγαρη, δὲν κουράζει καθόλου τὸν ἀναγνώστη. Φυσικὰ γιὰ ἔκδοση του κ. Παπαδοπούλου δὲν παρουσιάζεται μὲ ἐπιστημονικὲς ἀξιώσεις, ἀφοῦ ἀπευθύνεται σὲ εὐρύτερο κοινό. Καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸν κάθε ἐπαγγειος τοῦ ἀξιοῦ ἔπειδὴ γιὰ ἔκδοση προσέρχεται ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἐπαρχία. Φαίνεται ὅτι διέγενεσι συνεχίζει κάποια παράδοση, ἀφοῦ στὸ Βόλο είχε γίνει καὶ γιὰ βέβαιας ἔκδοση (γιὰ σημερινὴ είναι γιὰ γ'). Ήμερις καὶ τὴν ἔκδοση παλαιότερα ἐνὸς ἀξιόλογου περιεδικοῦ ποὺ μᾶς είχε παρουσιάσει: ἀρκετὰ ἐνδιαφέροντα κείμενα.

Μιά μικρή παρατήρηση Ήξενα μόνο για κάνω, ότι έπειδη τις περισσότερες φορές οι παλαιότερες έκδόσεις τέτοιων καιμένων είναι τελείως δυσεύρετες, καλὸς θὰ ήταν οι ἀγαπητώσεις αὐτές νὰ γίνωνται πιστές, σχεδὸν φωτοτυπικές, χωρὶς δηλ. ἀπλουστεύσεις λέξεων ἢ φράσεων. Καὶ φυσικά, ἀν ηταν δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ καὶ μιὰ κάπως εἰδικότερη βιβλιογραφία, ἐκτὸς ἀπὸ παραπομπὲς σὲ χρήμα λεξικῶν, θὰ πλησιάζει πολὺ περισσότερο στὴν ἀρτιότητα.

ΑΛΚΗΣ ΛΙΤΕΛΟΓ

Σταμάτη Καραϊζᾶ, Κοραῆς καὶ Νικολόπουλος. Ἀθῆνα 1949.
[Collection de l'Institut Français d'Athènes, dirigée par Octave Merlier, 23]. Σελ. 60.

Στὴ λαμπρὴ σειρὰ τῆς Collection de l'Institut Français d'Athènes, ποὺ τὴ διευθύνει ὁ κ. Merlier, δημοσιεύεται ἡ παραπόνω μελέτη, πρώτος καρπὸς τῆς ἔρευνας τοῦ συγγραφέα στὸ ἀρχεῖο Νικολόπουλου, ποὺ εἶχε τὴν τύχην ὑπερβαθύτητος στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Institut de France, στὸ Παρίσιο. Ὁ συγγραφέας χρησιμοποιῶντας τὰ νέα στοιχεῖα ποὺ βρήκε καὶ συνδυάζοντας τὰ μὲν ἐπιτυχία μὲ τὰ παλαιά—ἰδίως μὲ τὰ γράμματα τοῦ Κοραῆ στὸν Βασιλείου·—ἀσχολεῖται μὲ τὶς σχέσεις Κοραῆ-Νικολόπουλου καὶ μὲ τὴν ἐπίδραση τοῦ πρώτου πάνω στὸν δεύτερο, παρουσιάζοντας πολλὰ ἀγνωστὰ στοιχεῖα καὶ ἐπιθετικά γνωντας διάφορες εἰκασίες (π. χ. πώς τὸ ψευδώνυμο «Σωφρόνιος Ἀθηναῖος μοναχὸς» ήταν τοῦ Νικολόπουλου καὶ ὡχι τοῦ Κοραῆ). Ὁ Νικολόπουλος μᾶς παρουσιάζεται πιστὸς δπαδὲς τοῦ Κοραῆ περισσότερο ἀπ' ὅσο μᾶς ἀφηγεῖ νὰ τὸ πιστεύουμε ἡ δύσπιστη προκατάληψη τοῦ τελευταίου, καὶ πάντα προσπαθεῖ νὰ τὸν μιμῆται· εἶναι συγκινητική, κι' ἀς ἐγγίζη κάποτε τὸ γελοῖο, ἡ προσπάθεια αὐτὴ τῆς μίμησης, ὡχι τόσο στὸ ὄφος καὶ στὴ γλώσσα δυο κυρίως σὲ ζητήματα τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς καὶ τοῦ κύκλου τῆς δράσης τοῦ Κοραῆ. Εἶναι στὸ ἐνεργητικὸ τοῦ συγγραφέα, ποὺ ἔνω ἀσχολεῖται μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Νικολόπουλου, δὲν παρασύρεται, ἀλλὰ βλέπει ἀμερόληπτα καὶ τὶς ἀδύνατες πλευρὲς τοῦ χαρακτήρα του.

Μερικὲς ἀσύμμαχτες διαρθώσεις ποὺ θὰ κάνω δὲν ἔχουν σκοπὸν γὰρ μειώσουν τὴν γενικὰ ἀξιόλογη αὐτὴν μελέτη τοῦ κ. Καραϊζᾶ. 1) σ. 12: ἡ διάλεξη στὸν Ν. Ἐλληνομν. 14, 301 δὲν εἶναι τοῦ Γ. Χαριτάκη, ἀλλὰ τοῦ Σπ. Λάμπρου. 2) Τὸ ζήτημα ὡν «οἱ τῆς μαίας» εἶναι δὲ Νικολόπουλος δὲν εἶναι ἀπόλυτα βέβαιος, δηλαδὴ τις γιὰ μιὰ στιγμὴ καὶ δὲ συγγραφέας (σ. 16) μιὰ διόρθωση δημιουργεῖται —νομίζω χωρὶς λόγο — σὲ γράμμα τοῦ Νικολόπουλου (σ. 18: εἴνοισι ἀντὶ εἰ-

νοίας), φοβοῦμαι πώς μπερδεύει περισσότερο τὰ πράγματα· γράφει δὲ Ν. «ἔγώ ἀπέρχομαι... εἰς Ηαρισίους ἐπιθυμίᾳ παιδείας καὶ εὐνοίας τοῦ... Κοραῆ», δηλ. ἐπιθυμώντας νὰ ἔκπαιδευθῶ καὶ γ' ἀποκτήσω τὴν εὔνοίαν τοῦ Κοραῆ (γιατὶ στὰ 1806 πολὺ ἀπεῖχε ἀπὸ τὸ νάχη τὴν εὔνοίαν τοῦ Κοραῆ). 3) σ. 28 σημ. 1: 'Ο Κοραῆς δὲν γράφει κάποτε Σχίτρας καὶ κάποτε Σχίτρας· πρόκειται γιὰ δυὸ διαφορετικὰ πρόσωπα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἕνα γράμμα τοῦ Κοραῆ (*Λαμαλᾶ* 2, 514). 4) σ. 42 σημ. 1: 'Ο κ. Τσελάλης δὲν πρόσθεσε αὐθαίρετα τὸ ψευδώνυμο 'Αρκάς στὸ «Ἀγαθόφρων Λακκεδαιμόνιος»· θυμάμαι πώς στὴν Βιβλιοθήκη τῆς Ἀγδρίτσαιγας, στὸν τίτλο κάποιου τετράδιου τῆς Μέλισσας, δίπλα στὸ τυπωμένο ψευδώνυμο «Ἀγαθόφρονος Λακκεδαιμόνιον», εἶδα γραμμένο, μὲ ζετητιασμένο μελάνι, τὴν λέξην: «'Αρκάδος», ίσως μὲ τὸ χέρι τοῦ Νικολάπουλου.

'Ελπίζουμε νὰ δημοσιεύσῃ σύντομα δὲ συγγραφέας διλόκληρος τὸ ἀρχεῖο τοῦ Νικολάπουλου, σύμφωνα μὲ τὴν ὑπόρχεσή του.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΓΚΙΝΗΣ

Dionigi Solomos, Lutto alla Libertà. Traduzione dal greco in ottonari rimati — col testo originale a fronte — di Cesare Sofianopulo. Editrice Golfo. Trieste [1951]. Σελ. 113.

'Ο κ. Καῖσαρ Σοφιανόπουλος, γεννημένος καὶ ἔγκατεςτημένος στὴν Τεργέστη ἀπὸ γονεῖς Ηελοποννήσιους (ἀπὸ τὸ Σοποτὸ τῶν Καλαθρύτων καὶ τὸ Αἴγιο), ἥωράρχος, ἀλλὰ καὶ λογοτέχνης, μᾶς προσφέρει μιὰ μετάφραση τοῦ «Γύμνου εἰς τὴν Ἑλευθερίαν» τοῦ Σολωμοῦ πολὺ πιστὴ, καὶ στὸ μέτρο τοῦ πρωτούπου. Μεταφράσεις τοῦ «Γύμνου» στὰ ιταλικὰ ἔχουμε πολλές, σὲ πεζὸ καὶ σὲ στίχους (τοῦ Grassetti, τοῦ Domenico de Nobili, τοῦ Βολτέρρα - Χρυσοπλεύρη, τοῦ Simone Brownet): δὲν εἴμαστε βέδναια ἀρμόδιοι νὰ κρίνουμε κατὰ πόσο ἡ νέα μετάφραση; εἶναι καλύτερη ἢ ὑστερεῖ ἀπὸ τὶς προηγούμενες. Πάντως ἔχει κανεὶς τὴν ἐντύπωση πώς, ἔκτος ἀπὸ τὸ μέτρο, ἔχει κρατηθῆ καὶ ὁ γενικότερος ρυθμὸς καὶ ὁ βασικὸς τόνος, ὁ ἐνθουσιαστικὸς καὶ αὐθόρμητος, διλόκληρος τοῦ ποιήματος. Μερικὲς στροφὲς φαίνονται ἴδιαιτερα πετυχημένες: ²⁷ E di contro a te voltata, — come ognor ti detestò — grachia grachia esasperata, — pronta a nuocerti, se può.²⁸ Odo sordi gli archibusi, — odo il cozzo degli acciari, — mazze, scuri, in suon confusi, — e odo i denti scricchiolar. Φυσικά, ἀλλοῦ πάλι δὲ λείπουν ἄστοχες ἀποδόσεις, πλατυασμοί, παραγμίσματα, καὶ ποῦ καὶ ποῦ κάποια παρεξήγηση.

‘Η ἐκδοση είναι περίεργη. Στις ζυγές σελίδες ὑπάρχει τὸ ἔλληνικό κείμενο γραμμένο μὲ τὸ χέρι ἀπὸ τὸν Ἰδιο τὸ μεταφραστὴ καὶ λιθογραφημένο (;)’. Ἐνδιαφέρου είναι δὲ τὴ μετάφραση συνοδεύουν ἀναπαραστάσεις πενήντα τριῶν σχεδίων τοῦ τριεστίνου ζωγράφου Giuseppe Lorenzo Gatteri (1829 - 1884) μὲ θέματα ἀπὸ τὴν ἔλληνικὴ ἐπανάσταση, εἰκονογραφίες γιὰ τὴν ιστορία τοῦ Pouqueville (ἀπὸ λεύκωμα στὸ Mousselo Revoltella τῆς Τεργέστης). Τὰ σχέδια τὰ ζωγράφισε δὲ Gatteri δώδεκα χρονῶν!, είναι ρωμαντικὰ στὴ σύλληψή τους, καὶ, φυσικά, δὲν ἔχουν καμιὰ σχέση μὲ τὴν πραγματικότητα. Οἱ ἐπιγραφὲς τῶν σχεδίων, καθὼς καὶ Σημειώσεις τοῦ μεταφραστῆ (σ. 101-113) είναι κι’ αὐτὲς γραμμένες μὲ τὸ χέρι καὶ λιθογραφημένες!

ΛΙΝΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

Διηγήματα μεγάλων Ἐλλήνων διηγηματογράφων. Ἐπιμέλεια καὶ ἐκδοσὴ M. X. Οἰκονόμου. Ἀθῆναι [1951]. Ἐκδοτικὸς Οἶκος Γεωργίου Παπαδημητρίου. Σελ. 204. [100 Ἀθάνατα Ἔργα ἀριθ. 8].

Μιὰ πρώτης γραμμῆς ἀνθολογία, ποὺ περιέχει εἰκόσι τέσσερα διηγήματα εἰκοσι τριῶν (πεθαμένων) διηγηματογράφων (κάθε διηγηματογράφος ἀντιπροσωπεύεται μὲ ἓν διηγηματογράφον τοῦ Παπαδιαμάντη τυπώνυται δύο). ‘Ἐκδοση, φροντισμένη, νοικοκυρεμένη, μὲ γνώση καὶ ἐπιμέλεια, ὅπου δὲ πεμελητής ἔχει φροντίσει τὸ καθετὲλ (ίδις καὶ τὴν δρθογραφικὴν δρμοιμορφία — ἔξαίρεση ἔγινε κι’ ἐδῷ μόνο γιὰ τὸν Ψυχάρη), δίχως καὶ νὰ προβάλλῃ ἐισχλητικὰ τὴν παρουσία του, διπλῶς δυστυχῶς συμβαίνει τόσες φορές τελευταῖα. Εὐπρόσδεκτο καὶ τὸ γεγονός δὲ τὰ διηγήματα ἔχουν καταταχτῇ μὲ χρονολογικὴ σειρὰ κι’ ὅχι μὲ τὴν τόσο ἀντιπαθητικὴ καὶ ἀπρόσωπη ἀλφαριθμητικὴ. Η χρονολογικὴ σειρὰ δὲν είναι τῶν συγγραφέων, ἀλλὰ τῆς συγγραφῆς τῶν διηγημάτων (ἄν καὶ τοῦτο δὲ φάνεται πάντα καθαρά).’ Ετοι δημιουργεῖται βέβαια κάποια ταραχὴ στὴ χρονολογικὴ, συνέχεια (δ. Ἐφταλιώτης π.χ. Νικοτερέ, ἀπὸ τὸν Μητσάκη, δ. Κ. Χατζόπουλος πρὶν ἀπὸ τὸν Η. Λυκούδη, κ. ἄ. — δ. Ξενόπουλος ἐντελῶς τελευταῖος, αὐτὸς διμως καταλαβαίνουμε πῶς προσῆλθε γιατὶ τὸ διήγημα (ἢ προστέθηκε τελευταῖα στὴ συλλογή, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ συγγραφέα), γενικὰ διμως παρακολουθεῖ κανεὶς τὴν ἔξέλιξη τοῦ ἔλληνικοῦ διηγημάτος ἀπὸ τὸν Βιζυηνὸς τὶς μέρες μας. (‘Ας σημειωθῇ καὶ μιὰ διδλεψία στὶς χρονολογίες: δ. Ἐφταλιώτης 1849 - 1923 καὶ ὅχι 1859 - 1922). ’Ισως βέβαια νὰ προτιμούσε κανεὶς νὰ μὴν είχε παραχειψθῆ δ. Πιστούλας (τὰ ἔξοχα «Τρία Φλωριά» του π.χ.), ἢ καὶ ξέλοι, δὲν μπορεῖ διμως νὰ μὴν ἀναγνωρίσῃ πῶς μὲ τὸ Βιζηνό,

μὲ τὸν δόποιον ἀρχίζει ή συλλογή, ἀρχίζει πραγματικὰ καὶ τὸ νεοελληνικὸν διήγημα στὴ γραμμὴ ποὺ ἔξελίχτηκε. Ἡ ἐκλογὴ τῶν διηγημάτων εἶναι, γενικά, πολὺ εὐστοχη. Προσωπικὰ θὰ είχε ἵσως κανεὶς ἄλλες προτιμήσεις (π.χ. γιατὶ νὰ προτιμηθῇ ἡ «Ἀγγέλικα» τοῦ Ἐφταλιώτη, ποὺ εἶναι μᾶλλον κάπως γλυκερή, καὶ ὅχι δι «Μαρίνος Κοντάρας» ἢ δι Θαυμάσια «Στρατιώταιγα». Ἡ γιατὶ νὰ μὴν μπῆ κάποιο ἄλλο τοῦ Ψυχάρη καὶ ὅχι: τὰ «Μουσιλαρίκια»), αὐτὸ δύμας δὲν ἔχει τόση σημασία. Σημασία ἔχει πώς δικρόδιος καὶ εὔχρηστος τόμος μᾶς προσφέρει εἰκοσι τέσσερα, τὰ πιὸ χρεκτηγριστικὰ διηγημάτα, ἃς μὴν ποῦμε «μεγάλων», δπως δι τίτλος, ἀλλὰ τῶν σπουδαιότερων ἀσφαλῶς Ἑλλήνων διηγηματογράφων, ἐκλεκτὰ δείγματα φροντισμένου πεζοῦ λόγου, ποὺ θὰ γνωρίσουν σὲ εὐρύτερο κοινὸν καὶ θὰ τὸ κάμπουν γ' ἀγαπήσου, ἔνα τόσο σημαντικὸν προϊόν τῆς λογοτεχνίας μας, δπως τὸ διήγημα.

ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Λέοντος Γ'. Μελά, 'Ο Γεροστάθης ἦ ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας. Μεταφορὰ στὴ δημοτική, μὲ εἰκονογραφίες. Ἀθῆναι 1951. Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων. Σελ. 482.

'Η μεταφορὰ στὴ δημοτικὴ ἑνὸς βιβλίου ποὺ ἔχει γραφτῇ στὴν καθηρεύουσα εἶναι: ἔνα ἐγχείρημα ποὺ ἀσφαλῶς πρέπει: νὰ προκαλέσῃ τὴν προσοχὴν μας καὶ τὸ ἑνδιαχέρον μας καὶ εἶναι: ἀξίο νὰ μελετηθῇ μὲ ἐπιμέλεια καὶ σύνεση.

Δὲν εἶναι τῆς ἀρμοδιότητός μου νὰ κρίνω τὴν παιδαγωγικὴν ἀξία τοῦ «Γεροστάθη» καὶ τὴ σημασία ποὺ ἔχει: γιὰ τὴν διαπαιδαγώγηση, τῆς νεολαίας μας. Κείμενο στατικὸν καὶ κάπως βαρύ, δύσκαμπτο, θὰ τὸ ἔλεγε κανεὶς, δὲν ἔχει τὴν χάρη, καὶ: εἰ, δροσιά, τὴν ἀπλότητα, στοιχεῖα ἀπαραίτητα γιὰ νὰ Ηέληῃ τὴν γεννικὴν ψυχή. Γράμμένο πρὶν ἀπὸ ἑκατὸν χρόνια (1857), καὶ ἔχοντας γιὰ πρότυπο ἔνα βιβλίο ξένο ποὺ εἶχε προηγηθῆ κατὰ πενήντα χρόνια (τοῦ Pierre-Laurent de Jussieu: *Simopon de Nantua*: ἀποσπάσματα μὲ τὸν τίτλο «Ο κύρ - Σίμος» μετέφρασε στὴ σειρὰ τῶν Ὀφελίμων Βιβλίων ἡ ἀδελφὴ τοῦ Βικέλα Αἰκατερίνη) δὲν ξέρω ἂν ἐκπληρώνει τὸν παιδαγωγικό του προορισμὸν σύμερχ.

'Ανεξάρτητα δύμας ἀπὸ τὴν παιδαγωγικὴν ἀξία τοῦ «Γεροστάθη», γιὰ σημερινὴ ἔκδοσή του μᾶς γεννᾶ τὸ ἐρώτημα ἀν εἶναι: σκόπιμη ἡ μεταφορὰ στὴ δημοτικὴ κειμένων ποὺ ἔχουν γραφτῇ στὴν καθηρεύουσα, ποιούς σκοπούς ἔξυπηρτεται καὶ ποὺ θὰ μᾶς διηγήσῃ. Καὶ στὴ συγκεκριμένη αὐτὴ περίπτωση, ποιός λόγος θίλησε στὴ μετάφραση τοῦ «Γεροστάθη», τὴν στιγμὴν ποὺ ἡ καθηρεύουσα δὲν ἔπαψε νὰ διδάσκεται στὰ σχολεῖα μας, καὶ ἀφοῦ ἐδῶ πρόκειται: γιὰ ἀριστο κείμενο, ὑπόδειγμα

γλωσσικοῦ ὅφους, ἐντελῶς κατάλληλο γιὰ τὴν διδασκαλία τῆς καθαρεύουσας.

‘Αλλὰ κι’ ἂν δειχτοῦμε λιγότερο ἐπιφυλακτικοὶ μπροστὰ στὴν καινοτομία, τί θὰ εἶχαμε νὰ περιμένουμε ἀπὸ τὴν προσπάθεια τῶν νέων ἐκδοτῶν; Τουλάχιστο μιὰ δημοτική ἀφογη, ὑπόδειγμα ἐπίσης στὸ εἶδος της, ὥστε τὰ παιδιὰ νὰ διδαχθοῦν καὶ σύγχρονα νὰ χαροῦν τὴν ζωτική γλώσσα μας σὲ μιὰ μορφὴ ὡσσοῦ γίνεται πιὸ τέλεια. ’Αντι! γι’ αὐτὸ τί ἔγινε; Μεταφέρουμε τὸ «Γεροστάθη» ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα στὴ δημοτική, γιατὶ θεωροῦμε τὴν πρώτη ἀψυχο καὶ γενέρο κατασκεύαμα, καὶ στὴν προσπάθειά μας αὐτὴ κρατᾶμε ἀκέριο τὸ τυπικό καὶ τὴν σύνταξη τῆς καθαρεύουσας, περιορίζοντας τὴν μετάφραση σὲ ἀπλὴ ἀντικατάσταση; καὶ ἀλλαγὴ ὁρισμένων λέξεων τοῦ κειμένου ἢ ὁρισμένων καταλήξεων. Καὶ κατορθώγουμε ἔτοι μὰ διαστρεβλώσουμε σίγουρα τὸ γλωσσικὸ αἰσθημα τοῦ παιδιοῦ, ἀφοῦ τοῦ δίγουμε ἔνα κείμενο σὲ γλώσσα ποὺ δὲν είναι: πιὰ σύτε ἢ ἀφογη, καθαρεύουσα τοῦ πρώτου «Γεροστάθη» σύτε ἢ σωστὴ δημοτική, ἀλλὰ ἔνα γλωσσικὸ ἀνακάτωμα κακῆς ποιητητας. Θεωρῶ ἐντελῶς περιττὸ νὰ φέρω παραδείγματα· δποιος ἔχει στὰ χέρια του τὸ δύο κείμενα μπορεῖ μόνος του νὰ διαπιστώσῃ καὶ νὰ κρίνῃ. Περιορίζομαι νὰ δώσω μόνο ἔνα - δυὸ παραδείγματα διαλεγμένα ἐντελῶς στὴν τύχη: Σελ. 17 Συχράν μαζὶ τοῦ οὲ ποωτροὺς καὶ δεκλιγοὺς περιπάτους ἔργαινε καὶ πάντοτε ἀφορμὴ ἔργωντε νὰ πεῖ ἢ νὰ διηγηθεῖ κάπι ενχάριστο καὶ ὠφέλιμο στοὺς μικροὺς τοῦ φίλοις, που φνοιάλαστρα πατέρα γλυκύτατο καὶ αὖτε φίλο ἐπιστήμιο τὸν ἐσέβοταρ καὶ τὸν ἀγαποῦσαν. Τὸ ἀντίστοιχο στὴν καθαρεύουσα: Συχράνς δὲ ἐξήρχετο μετ’ αὐτὸν τὶς ποωτροὺς περιπάτους καὶ πάντοτε εῦδιοντες ἀφορμὴν νὰ εἴπῃ ἢ νὰ διηγηθῇ ενάρεστόν τι καὶ ὠφέλιμον πρὸς τοὺς μικροὺς αὐτοὺς φίλους του, οἵτινες ἐπομένως καὶ ὃς πατέρα γλυκύτατον καὶ ὃς φίλον ἐπιστήμιον ἐσέβοτο καὶ ὥγάπων αὐτόν. Σελ. 18 Ἐχω πολλὲς ἐλπίδες, πως ἡ δημοσίευση αὐτῶν θὰ εὐχαριστήσει τὴν μακάρια ψυχὴ τοῦ μεγάλου ἐκείνου πατριώτη, γιατὶ ἔτι καὶ μετὰ θάρατο θὰ συντελεῖ αὐτὴ ἡθικὴ διάπλαση τῶν παιδιῶν τῆς ἀγαπημένης του Ἑλλάδας, που σ’ αὐτὰ ἐστήριξε τὴς γλυκεῖς ἐλπίδες τον γιὰ μέλλον πλέον εὐτυχισμένο καὶ ἐλεύθερο· καὶ τὸ ἀγτίστοιχό του: Εἰμὶ δὲ εῖνελπις διετοῦ ἡ δημοσίευσί των θέλει εὐχαριστήσει τὴν μακαρίαν ψυχὴν τοῦ φιλοπάτοιδος ἐκείνου ἀρδούς, διότι οὕτω καὶ μετὰ θάρατο θέλει συντελεῖ εἰς τὴν ἡθικὴν διάπλασιν τῶν Ἑλληνοπατέρων, τοὺς δποίους τόσον ὥγάπα, καὶ ἐπὶ τῶν δποίων ἔστηριζε τὰς περὶ εἰτυχεστέρους μέλλοντος γλυκείας ἐλπίδας τον.

Νομίζω πὼς τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ είναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ βεβαιώσουν τὰ έσα πιὸ πάνω όχουν γραφτῇ. Θὰ εἶχα ἀκόμη νὰ παρατηρήσω

τούς γλωσσικούς ίδιωματισμούς που διφθογγούν μέσα στὸ κείμενο, κοντά στ' ἄλλα καὶ τὴ χρησιμοποίηση τοῦ θηλυκοῦ ἀρθροῦ τὸς ἀντὶ γιὰ τὸ γενικὰ πιὰ καθιερωμένο τὸς, τὰ ἀτονὰ ἀναφορικὰ ποὺ καὶ πώς, ξέτα-ζαν ἔντι ἐξέταζαν, γιερός - γιεοή ἀντὶ γερός - γερή, ἡτον ἀντὶ ἥταν γιὰ τὸ γ' ἔγινό, λέξεις ἀντὶ λέξεις κ. α.

Βέβαια θὰ μποροῦσε κάποιος νὰ ἀντείπῃ τὸ παλιὸ ἑκεῖνο, ἵτι στὴ δημοτικὴ εἶναι τόσες οἱ γραφὲς δεσι καὶ οἱ γράφοντες. "Οχι! δμως πιὰ σύμερχ ποὺ θλοὶ ἐπιδιώκουμε μιὰ δμοιομορφία στὴ γλώσσα, καὶ θὰ βέβαια γιὰ τὴν περίπτωση τοῦ «Γεροστάθη». Πιατὶ ἐδῶ δὲν πρόκειται γιὰ ἐλεύθερη, ἀλλὰ γιὰ «ἡθελημένη» προσπάθεια. Γιατὶ λοιπὸν σ' αὐτὴ τὴ συστηματικὴ καὶ πρώτη μᾶς ἀπόπειρα νὰ μεταφέρουμε ἕνα κείμενο ἀπὸ τὴν φυχρὴ καὶ ἀνούσια καθαρεύουσα στὴ ζωγραφή μᾶς γλώσσα νὰ μὴ θελήσουμε νὰ δώσουμε μιὰ δημοτικὴ θσο πιὸ τέλεια γίνεται, χωρὶς ίδιωματισμούς, βασιζόμενη ἐπὶ τέλους στοὺς γραμματικοὺς κανόνες ποὺ ἔχουμε γῆδη στὰ χέρια μας;

Νά γιατὶ ἐξ ἀρχῆς τονίστηκε ὅτι οἱ δουλειές αὗτες πρέπει νὰ γίνονται μὲ ἐξαρετικὴ λεπτότητα καὶ σύνεση; γιατὶ ποτὲ δὲν φανταχθοῦμαστε ποὺ μπορεῖ νὰ δηηγήσῃ καὶ ή καλύτερη προσπάθεια, ὅταν ἔστω καὶ γιὰ μιὰ στιγμὴ ξεχάσουμε καὶ ὑποτιμήσουμε τοὺς κινδύνους ποὺ μπορεῖ νὰ περικλείη. Καὶ λυπάται κανεῖς, γιατὶ μιὰ τόσο ἡραία καὶ δαπανηρὴ ἔκδοση, στολισμένη μὲ πολὺ ώραιες εἰκόνες, φροντισμένη τεχνικὰ τουλάχιστον μὲ κάθε ἐπιμέλεια, δὲν πέτυχε τὸ σκοπό της.

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ

'Αλεξάρδον Ν. Λέτσα, Αημήτριος Βικέλας. Θεσσαλονίκη 1951. [Δημοσιεύματα 'Εταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη 11]. Σελ. 80.

"Ο ἐνδέκατος τόμος τῆς «Μακεδονικῆς Βιβλιοθήκης», γραμμένος ἀπὸ τὸν Γενικὸ Γραμματέα τῆς 'Εταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν κ. Ἀλέξ. Ν. Λέτσα, εἶναι ἀριερωμένος στὸν Μακεδόνα λόγιο Δημήτριο Βικέλα.

Είναι ἀλγύθεια πώς τὰ γράμματα καὶ ή λογισμόνη δὲν ἔταν ή κύρια ἀπασχόληση τῆς ζωῆς τοῦ Δημ. Βικέλα. Ξεκίνησε ἔμπορος καὶ τὸ ἔμπορικὸ στάδιο ἀκολούθησε σ' ὅλο του τὸ βίο. "Ομως πόση ἀγάπη εἶχε γιὰ τὰ γράμματα ἀπὸ τὰ πρῶτα παιδικά του χρόνια δὲ ίδιος τὸ διμολογεῖ στὴν αὐτοδιογραφία του, καὶ κυρίως μᾶς τὸ δείχνει τὸ τόσο πλούσιο συγγραφικό του ἔργο. Αὐτὸς μᾶς πείθει χωρίς καμιὰ ἀμφισθήτηση, ὅτι δὲ Βικέλας περισσότερο ἀπὸ κάθε ὄλλο ἔταν λόγιος, ἔταν καὶ ἐξοχὴν πνευματικὸς ἀγθρωπός.

Πραγματικά τὸ συγγραφικό του ἔργο ὑπῆρξε ποικίλο: ποίηση, διήγημα, ταξιδιωτικές ἐντυπώσεις, μεταρράσεις διάφορες, δοκίμια, μελέτες ἱστορικές σὲ θέματα τῆς παλιᾶς καὶ τῆς νεώτερης ἐλληνικῆς ἴστορίας. Καὶ ἀν δὲν ὑπῆρξε — δπως ἀλλωστε ἡταν φυσικό — ἐντελῶς ἐπιτυχής σ' ὅλα τὰ εἰδή τῆς συγγραφῆς δσα ἐκαλλιέργησε, δημιους ὑπάρχουν περιοχές του ἐλληνικοῦ πεζοῦ λόγου δπου μποροῦμε νὰ παραδεχτοῦμε χωρὶς δισταγμὸν ἔναν ἐντελῶς προσωπικὸν τόνο. Στὰ πεζά του ἰδίως μᾶς θέλγει: ή σπάνια εὐγένεια καὶ ἀνθρωπιά, ή ἀπλότητα καὶ ελλικρίνεια ποὺ εἰσχωροῦν βαθιὰ στὴν φυσὴ καὶ μᾶς χριζουν γαλήνη καὶ ηρεμία. Κάθε κείμενο τους Βικέλα είναι ἐμποτισμένο μὲ ἀγάπη καὶ σεβασμὸν γιὰ τὸν ἀνθρώπο, αἰσθήματα ἀλλωστε ποὺ αὐτὸς δὲν περιορίστηκε νὰ τὰ ἐκδηλώσῃ θεωρητικά καὶ ἀγηρημένα, ἀλλὰ ἐμπρακτα τὰ ἔδειξε καὶ μὲ τὸ κοινωνικό του ἔργο.

Ἡ στάση του ἔξι ἀλλού στὸ γλωσσικὸν ἔγγημα, ποὺ ἔγινε ἀρσεμὴν ὑπὸ ἐκδηλωθῆται ἐνκυτίον του ἡ ἀντίδραση καὶ τῶν δύο ἀντιμαχούμενων μερίδων, ἡταν ἀκριθῶς ἡ στάση του ηρεμού ἀνθρώπου ποὺ πάντα προτιμᾶ τὴν βαθύμιαία ἔξελιξη ἀπὸ κάθε βίαιη καὶ βιαστικὴ λύση, χωρὶς γι' αὐτὸν τὸ λόγο νὰ είναι: καὶ διπισθοδρομικός. Πλεῦνυα εὑρὺν καὶ νεωτεριστικὸ—παρὰ τὴν μετριοπάθειά του—, βαρτισμένο στὴν εὐρωπαϊκὴν πατέρεια καὶ τὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα, προπατήσεις, μὲ δλεις τὶς δυνάμεις του, γιὰ τὴν πρόσδοτο τῆς πατρίδας. Στὴν κοινωνικὴ του δράση ἡταν ἀποφασιστικὸς καὶ ταχύς, ἐπίμονος πολλὲς φορές· δ, τι: ἔθιξε στὸ γοῦ του τὸ ἐπεδίωκε χωρὶς διακοπή, ἐντατικά, ἀλλὰ καὶ μὲ μεθόδο καὶ σύστημα ποὺ καταπλήσσει. Συνδυάζοντας ἔτσι δ Βικέλας τὴν ἰδιότητα του πνευματικοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ἀκάμπτη ἀπανταχόλησή, του σὲ ἔργα κοινωνικὰ ἐπεβλήθηκε, στὴν ἐποχή του, σὰν ἡθικὴ προσωπικότητα μὲ μεγάλο κύρος.

Αὗτὴν ἀκριθῶς τὴν προσωπικότητα είναι ποὺ περισσότερο ἔξαίρει στὴν μελέτη του δ κ. Λέτσας καὶ αὐτὴν—δπως δ ἵδιος ἀναφέρει στὸν πρόλογό του—θέλει νὰ ἀποκαταστήσῃ, θεωρώντας δτι: ἔχει κάπως παραγωρισθῆ σήμερα. «Ἐτσι: Ἰωάς ἔξηγεται γιατὶ καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου του κ. Λέτσα είναι ἀφιερωμένο στὴν κοινωνικὴ δράση του Βικέλα, ἀντίθετα ἀπὸ τὸ συγγραφικό του ἔργο δπου τὸ ὑλικὸ δίνεται βιβλιογραφικὰ καὶ περιγραφικὰ μᾶλλον, χωρὶς ἐπεξεργασία σὲ βάθος. Ἐνώ π. χ. τὰ θέματα «Ἡ λογοτεχνικὴ δρᾶσις του Βικέλα», «Ἄι περι γλώσσης ἰδέαι του Βικέλα» κλπ. δὲν ἔξαντλούνται στὰ ἀντίστοιχα κεφάλαια τῆς ἔργασίας του κ. Λέτσα, ἀπεγνωτίκας δ, τι: ἔχει σχέση μὲ τὶς κοινωνικές ἐπιδιώξεις του Βικέλα, δ, τι δηλαδὴ ὑπάρχει, κατὰ ἔνα τρόπο, κοινὸ καὶ συγγενικὸ σὲ βιογράφο καὶ βιογραφούμενο, αὐτὸ δίγεται ἀκέραιο καὶ πλήρες. Κατορθώνει ἔτσι δ κ. Λέτσας νὰ διαχράψῃ—παρὰ

τις δρισμένες άδυναμίες τής μελέτης του — μὲ ἐπιτυχίᾳ στις γενικές γραμμές τήγα προσωπικότητα τοῦ Βικέλα καὶ βογθάει μ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὸν ἀναγώστη νὰ ἀναπλάσῃ καὶ νὰ ἀνασυνθέσῃ καὶ ἐ ἵδιος τὸν βογχαρφούμενο Μακεδόνα λέγιο.

Πολλοὶ ἴσως θὰ χαρακτήριζαν τὴν μελέτη αὐτὴν ἀπλὸ σχεδίασμα. "Εστω! — ἀλλὰ ἔνα σχεδίασμα ἐντελῶς χρήσιμο καὶ ἀπαραίτητο, τόσο περισσότερο ποὺ ἔως σήμερα δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἄλλη ἐργασία σχετικὴ μὲ τὸ ἔργο τοῦ Δημ. Βικέλα." Ετοι: ἡ ἐργασία τοῦ κ. Λέτσα εἶναι μιὰ ἀκόμη προσφορὰ ποὺ ἔρχεται νὰ προστεθῇ στὴν τόσο φτωχὴ σὲ ἀνάλογες μελέτες γραμματεία μας. Προσφορὰ ποὺ ἔχει ἴδιαίτερη ἀξία ἀφοῦ γίνεται ἀπὸ ἔναν μὴ εἰδικό, ποὺ εἶχε τὴ διάθεση καὶ βρήκε τὸν κακρὸ μέσα στὶς πολλαπλές ἀσχολίες του νὰ σκιαγραφήσῃ τὸν ἐξαίρετο συμπατριώτη του. Καὶ χρησιμεύει ἀκόμη ἡ μελέτη τοῦ κ. Λέτσα σὰν μιὰ ὑπενθύμιση σ' ἐμάς τοὺς νεωτέρους γιὰ τὸ ἔργο καὶ τὴ δράση τοῦ Δ. Βικέλα, ἔργο καὶ δράση ποὺ ἀπλώθηκαν μὲ ίση ἐπιτυχίᾳ καὶ ἀγκάλιαση τόσο διαφορετικούς τομεῖς.

Γνωρίζοντας τὴν προσωπικότητα «Δημ. Βικέλας» μέσα στὶς σελίδες τοῦ κ. Ἀλεξ. Λέτσα καὶ μαθαίνοντας δια αὐτὸς μὲ τόση ἀγάπη ἐπεδίωξε καὶ ἐπραγματοποίησε, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εὐχαριστήσουμε τὸν κ. Λέτσα, ὁ ὅποιος ἐπέτυχε νὰ μᾶς φέρῃ κοντά, ὅχι μόνο στὸ συγγραφέα, ἀλλὰ κυρίως στὸν ἀνθρωπὸ Βικέλα μὲ τὸ πολύπλευρο, τὸ καθηκόντο τὸν ἔργο. "Ἐργο ποὺ εὐτυχῶς συνεχίζεται καὶ σήμερα. Φτάνει νὰ ἀναλογισθοῦμε τὴν ἴδια τὴν Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν καὶ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ μοχθοῦν γιὰ τὴν προκοπή της.

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ